BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

AMBROSII THEODOSII MACROBII

COMMENTARII IN SOMNIVM SCIPIONIS

EDIDIT

IACOBVS WILLIS

ACCEDVNT QVATVOR TABVLAE

EDITIO STEREOTYPA
EDITIONIS SECVNDAE (MCMLXX)

STVTGARDIAE ET LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMXCIV

Die Deutsche Bibliothek — CIP-Einheitsaufnahme

Macrobius, Ambrosius Theodosius:
Macrobius / ed. J. Willis. — Nachdr. —
Stutgardiae ; Lipsiae : Teubner.
(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
NE: Willis, James A. [Hrsg.]; Macrobius, Ambrosius Theodosius:
[Sammlung]

Nachdr. Vol. 2. Macrobius, Ambrosius Theodosius:
[Commentarii in somnium Scipionis]. —
Ed. stereotypa ed. 2. (1970). — 1994

Macrobius, Ambrosius Theodosius:
[Commentarii in somnium Scipionis]
Ambrosii Theodosii Macrobii Commentarii in somnium Scipionis :
4 tabulae / ed. Iacobus Willis. — Ed. sterotypa ed. 2. (1970). —
Stutgardiae ; Lipsiae : Teubner, 1994
(Macrobius ; Vol. 2)
(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
ISBN 3-8154-1526-8
NE: Willis, James A. [Hrsg.]

Printed in Germany
Druck: Druckhaus Köthen GmbH
Buchbinderei: Verlagsbuchbinderei D. Mikolai, Berlin

AMBROSII THEODOSII MACROBII
VIRI CLARISSIMI ET ILLVSTRIS

COMMENTARIORVM IN SOMNIVM SCIPIONIS

LIBER PRIMVS

Inter Platonis et Ciceronis libros, quos de re publica 1
uterque constituit, Eustachi fili, vitae mihi dulcedo pa-
riter et gloria, hoc interesse prima fronte perspeximus,
quod ille rem publicam ordinavit, hic rettulit; alter qualis
esse deberet, alter qualis esset a maioribus instituta disse-
ruit. in hoc tamen vel maxime operis similitudinem ser- 2
vavit imitatio quod, cum Plato in voluminis conclusione
a quodam vitae reddito, quam reliquisse videbatur, indi-
cari faciat qui sit exutarum corporibus status animarum,
adiecta quadam sphaerarum vel siderum non otiosa de-
scriptione, rerum facies non dissimilia significans a Tul-
liano Scipione per quietem sibi ingesta narratur. sed quid 3
vel illi commento tali vel huic tali somnio in his potissi-

7 Resp. 614 B ss.

[**SPDBC**] *nihil inscriptum in* S, MACROBII AMBROSII THEODOSII V. C. & INL. COMMENT. EX CICERONE IN SOMNIVM SCIPIONIS **P**, INCIPIT COMMENTVM MACROBII AMBROSII IN SOMNIVM SCIPIONIS **D**, MACROBII AMBROSII THEODOSII V. C. ET ILL. COM. IN SOMNIO SCIPIONIS INCIPIT **B**, *in* **C** *ipsum somnium praeponitur, deinde* EXPLICIT SOMNIVM. INCIPIT MACROBII AMBROSII THEODOSII V. C. & ILL. EXPOSITIO **C** || 1 utrumque constituisse constat **P** || 2 eustathi S | pariter dulcedo **P** || 3 hoc *om.* S' || 4 *ad* ille *legitur* plato *ss. in* S, sc. liber platonis *ss. in* **PD** | *ad* hic *legitur* cicero *ss. in* S, sc. liber ciceronis *in* **PD**: *alia inepta in h. l. glossemata taceo* || 5 desseruit **C** || 7 imitatio] intencio **D'** c || 8 quodam] quo **C'** | reditu **C** || 9 corporibus *om.* **B** | animarum status S'

mum libris opus fuerit, in quibus de rerum publicarum statu loquebantur, quove attinuerit inter gubernandarum urbium constituta circulos orbes globosque describere, de stellarum motu, de caeli conversione tractare, quaesitu dignum et mihi visum est et aliis fortasse videatur, ne viros sapientia praecellentes nihilque in investigatione veri nisi divinum sentire solitos aliquid castigato operi adiecisse superfluum suspicemur. de hoc ergo prius pauca dicenda sunt, ut liquido mens operis de quo loquimur
4 innotescat. rerum omnium Plato et actuum naturam penitus inspiciens advertit in omni sermone de rei publicae institutione proposito infundendum animis iustitiae amorem, sine qua non solum res publica sed nec exiguus ho-
5 minum coetus, ne domus quidem parva constabit. ad hunc porro iustitiae affectum pectoribus inoculandum nihil aeque patrocinaturum vidit quam si fructus eius non videretur cum vita hominis terminari. hunc vero superstitem durare post hominem qui poterat ostendi nisi prius de animae immortalitate constaret? fide autem facta perpetuitatis animarum, consequens esse animadvertit ut certa illis loca nexu corporis absolutis pro contemplatu
6 probi improbive meriti deputata sint. sic in Phaedone inexpugnabilium luce rationum anima in veram dignitatem propriae immortalitatis adserta, sequitur distinctio locorum quae hanc vitam relinquentibus ea lege debentur, quam sibi quisque vivendo sanxerunt. sic in Gorgia post peractam pro iustitia disputationem, de habitu post corpus animarum morali gravitate Socraticae dulcedinis ad-

22 110 B–114 C || 26 523 A ss.

[SDPBC] 2 loquebatur P || 3 orbi B || 4 motu *Zeunius*, modo *codd.* || 5 ne] nec P || 6 nihil C || 7 veritatis B | *ad* castigato *adduntur glossemata* adbreviato vel emendato S, finiendo D, angusto C || 8 suspiceremur C | ergo] igitur B || 9 loquitur s D' C || 10 rerum omnium Plato *rubricata in* P || 10.11 inspiciens penitus S | sermone suo Pd || 12 infundendo P' | amore B || 13 nec *prius*] ne S' || 14 nec domus PD, nedum domus *satis turpiter* c || 15 inculcandum Sm DC || 16 patronatum B' || 22 phaedrone *codd.*, hoc lecto theoprotus libro praecipitem se dedit e muro *ss. in* PD || 26 sanxerit B || 27 habita P'

monemur. idem igitur observanter secutus est in illis prae- 7
cipue voluminibus, quibus statum rei publicae forman-
dum recepit. nam postquam principatum iustitiae dedit,
docuitque animam post animal non perire, per illam de-
mum fabulam – sic enim quidam vocant – quo anima
post corpus evadat, vel unde ad corpus veniat, in fine
operis adseruit, ut iustitiae vel cultae praemium vel spre-
tae poenam animis quippe immortalibus subiturisque iudi-
cium servari doceret. hunc ordinem Tullius non minore 8
iudicio reservans quam ingenio repertus est: postquam
in omni rei publicae otio ac negotio palmam iustitiae dis-
putando dedit, sacras immortalium animarum sedes et
caelestium arcana regionum in ipso consummati operis
fastigio locavit, indicans quo his perveniendum vel po-
tius revertendum sit, qui rem publicam cum prudentia,
iustitia, fortitudine ac moderatione tractaverint. sed ille 9
Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit,
natione Pamphylus, miles officio, qui cum vulneribus in
proelio acceptis vitam effudisse visus, duodecimo demum
die inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus
igne, subito seu recepta anima seu retenta, quicquid emen-
sis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tam-.
quam publicum professus indicium humano generi enun-
tiavit. hanc fabulam Cicero licet ab indoctis quasi ipse
veri conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolidae
reprehensionis vitans excitari narraturum quam revivi-
scere maluit.

Ac priusquam somnii verba consulimus, enodandum 2
nobis est a quo genere hominum Tullius memoret vel irri-
sam Platonis fabulam vel ne sibi idem eveniat non vereri.
nec enim his verbis vult imperitum vulgus intellegi, sed

17 614 B

[SPDBC] 3 praecepit **P** || **6** vel] et **P'** || **7** culpae **B** || **10** iudicium **B'**, indicio **C'** || **16** tractaverunt **P**, tractaverit **B'** || **20** ultimus **PdB** || **21** seu recepta seu retenta anima **S'** | demensis **P** || **22.23** tanquam in publicum **B** || **24** hanc fabulam] *his verbis incipit liber* **E** || **26** vitans *codd.*, *malim* evitans *propter clausulam* || **28** consulamus **ePd** || **29** a nobis **B'** | gens **B**

genus hominum veri ignarum sub peritiae ostentatione,
quippe quos et legisse talia et ad reprehendendum con-
2 staret animatos. dicemus igitur et quos in tantum philo-
sophum referat quandam censurae exercuisse levitatem,
quisve eorum etiam scriptam reliquerit accusationem, et
postremo quid pro ea dumtaxat parte quae huic operi ne-
cessaria est responderi conveniat obiectis. quibus, quod
factu facile est, enervatis iam quicquid vel contra Cice-
ronis opinionem etiam in Scipionis somnium seu iacula-
tus est umquam morsus livoris seu forte iaculabitur disso-
3 lutum erit. Epicureorum tota factio aequo semper errore
a vero devia et illa aestimans ridenda quae nesciat, sacrum
volumen et augustissima irrisit naturae seria. Colotes vero,
inter Epicuri auditores loquacitate notabilior, etiam in
librum rettulit quae de hoc amarius cavillatus est. sed
cetera quae iniuria notavit — si quidem ad somnium de quo
hic procedit sermo non attinent — hoc loco nobis omit-
tenda sunt: illam calumniam persequemur quae, nisi sup-
4 plodetur, manebit Ciceroni cum Platone communis. ait
a philosopho fabulam non oportuisse confingi, quoniam
nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. 'cur
enim', inquit, 'si rerum caelestium notionem, si habitum
nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta
hoc insinuatione curatum est, sed quaesita persona casus-
que excogitata novitas, et composita advocati scaena fig-
menti, ipsam quaerendi veri ianuam mendacio pollue-
5 runt? haec quoniam, dum de Platonico Ere iactantur,

13 cf. Plut. adv. Colotem 1 || **21** ss. ibid. 30

[**SEPDBC**] **1** ostentationem **B'** || **2** reprehendum **D'B** || **3** animatos constaret **P** | quos in] qui **P'** || **4** referant **P'** | levitatem exercuisse **C** || **8** enervatis] defectis **P'd** || **12** illa semper existimans **P** | deridenda **B** || **14** auditores famosior et loquacitate **P'**, famosior et loquacitate notabilior **pd**, *cum prius in* **D** *haec recte scripta essent* || **15** cavillatus est] calumniatus *ss. in* **S**, reprehendit **P** || **16** ad hoc somnium **B** || **18** supplodatur **P** || **19** ciceronis **B** | ait *om.* **S'** || **20** configi **B'** || **23** docere animarum **B** | simplici hoc et absoluta **S'B** || **24** *ad* casusque *leguntur* ut mortuus resuscitatus loqueretur *ss. in* **S**, eventus *ss. in* **D**, i. mortis *ss. in* **C** | casusque **eP** || **27** iactanter **P'**, tractantur **D**, notantur **B**

etiam quietem Africani nostri somniantis accusant – utra-
que enim sub adposito argumento electa persona est quae
accommoda enuntiandis haberetur – resistamus urgenti
et frustra arguens refellatur, ut una calumnia dissoluta
utriusque factum incolumem, ut fas est, retineat dignita-
tem. nec omnibus fabulis philosophia repugnat, nec omni- 6
bus adquiescit; et ut facile secerni possit quae ex his a se
abdicet ac velut profana ab ipso vestibulo sacrae dispu-
tationis excludat, quae vero etiam saepe ac libenter ad-
mittat, divisionum gradibus explicandum est.

Fabulae, quarum nomen indicat falsi professionem, aut 7
tantum conciliandae auribus voluptatis, aut adhortatio-
nis quoque in bonam frugem gratia repertae sunt. audi- 8
tum mulcent vel comoediae, quales Menander eiusve imi-
tatores agendas dederunt, vel argumenta fictis casibus
amatorum referta, quibus vel multum se Arbiter exercuit
vel Apuleium non numquam lusisse miramur. hoc totum
fabularum genus, quod solas aurium delicias profitetur,
e sacrario suo in nutricum cunas sapientiae tractatus
eliminat. ex his autem quae ad quandam virtutum spe- 9
ciem intellectum legentis hortantur fit secunda discretio.
in quibusdam enim et argumentum ex ficto locatur et per
mendacia ipse relationis ordo contexitur, ut sunt illae
Aesopi fabulae elegantia fictionis illustres, at in aliis argu-
mentum quidem fundatur veri soliditate sed haec ipsa
veritas per quaedam composita et ficta profertur, et hoc
iam vocatur narratio fabulosa, non fabula, ut sunt ceri-
moniarum sacra, ut Hesiodi et Orphei quae de deorum
progenie actuve narrantur, ut mystica Pythagoreorum

17 cf. noster Sat. 7. 3, 23

[SEPDBC] 1 incusant P, accusantur B′ || 4 argues B′ || 5 incolomem E, inculume PdC || 8 abducat *corr.* abdicit P | isto vestibulo P || 12 hortationis D || 14 vel] velut S′E′B, ut C | menarder B || 15 *ad* argumenta *add.* i. materia vel narratio s, *quod genus glossematis deinceps tacebo* || 16 exercuit *om.* P || 17 velut D | apulegium B, appuleium C || 21 hortatur B | fit saecula secunda B′ || 22 et *alterum om.* B || 24 aesophi E, esophy P || 27 fabulam B || 29 pytagoreorum S′P, phytagoreorum E, phitagoreorum B, pithagoreorum C, *sed monachalem hanc insulsitatem deinceps non exhibebo*

10 sensa referuntur. ergo ex hac secunda divisione quam
diximus, a philosophiae libris prior species, quae concepta
de falso per falsum narratur, aliena est. sequens in aliam
rursum discretionem scissa dividitur: nam cum veritas
argumento subest solaque fit narratio fabulosa, non unus
11 reperitur modus per figmentum vera referendi. aut enim
contextio narrationis per turpia et indigna numinibus ac
monstro similia componitur ut di adulteri, Saturnus pu-
denda Caeli patris abscidens et ipse rursus a filio regni
potito in vincla coniectus, quod genus totum philosophi
nescire malunt — aut sacrarum rerum notio sub pio fig-
mentorum velamine honestis et tecta rebus et vestita no-
minibus enuntiatur: et hoc est solum figmenti genus quod
12 cautio de divinis rebus philosophantis admittit. cum igitur
nullam disputationi pariat iniuriam vel Er index vel som-
nians Africanus, sed rerum sacrarum enuntiatio integra
sui dignitate his sit tecta nominibus, accusator tandem
13 edoctus a fabulis fabulosa secernere conquiescat. scien-
dum est tamen non in omnem disputationem philosophos
admittere fabulosa vel licita; sed his uti solent cum vel de
anima vel de aeriis aetheriisve potestatibus vel de ceteris
14 dis loquuntur. ceterum cum ad summum et principem om-
nium deum, qui apud Graecos τἀγαθόν, qui πρῶτον αἴτιον
nuncupatur, tractatus se audet attollere, vel ad mentem,
quem Graeci νοῦν appellant, originales rerum species,
quae ἰδέαι dictae sunt, continentem, ex summo natam
et profectam deo: cum de his inquam loquuntur summo deo

23 cf. Plat. Resp. 379 C; Phaedon. 97 C

[**SEPDBC**] **1** ex hac ergo **PD** || **3.4** in aliam rursum **SP**, in aliam rursus **EDC**, rursus in aliam **B** || **7** connexio **P**, contexio **C** || **8** adulteri] adulteri sunt **C** || **9** caelii **BC** | abscindens **d** | regno **SPD**, regnio **B** || **10** vincula **DC** || **11** maluerunt **P** || **13** enumeratur **B**, *om.* **C** || **15** nulla **B** | disputationis **B** || **21** vel cum de aeriis **D** || **22** summum deum et principem omnium qui **D** || **23** τἀγαθόν] ΤΑΓ∗ΕΟΝ **E**, ΤΛΓΛΘΟΝ **P**, ΑΓΑΘΩΝ **D**, ΤΑΤΕΟΝ **C** | qui *om.* **PDB** | πρῶτον] ΠΡΩΤΟ **P**, ΠΡΟΝ. ΠΑΝ **C**, *dein pro* αἴτιον *legitur* ΠΑΝΤΟΝ *in* **P**, ΑΙΠΟΝ *in* **DC** (*sed* ΠΑΝΤΩΝ *add.* **D**m), ΛΙ *tantum in* **B**: *Ianus suspicatur* qui πάντων αἴτιον *esse legendum, sane probabiliter* || **25** ΝΟΙΝ **EPDC** || **26** idaeae **E**, ΙΔΗΙ **D**, ΙΔΕΛΙ **B**. idai **C**

et mente, nihil fabulosum penitus attingunt, sed siquid de
his adsignare conantur quae non sermonem tantum modo
sed cogitationem quoque humanam superant, ad simili-
tudines et exempla confugiunt. sic Plato cum de τἀγαθῷ 15
loqui esset animatus, dicere quid sit non ausus est, hoc
solum de eo sciens, quod sciri quale sit ab homine non
possit, solum vero ei simillimum de visibilibus solem
repperit, et per eius similitudinem viam sermoni suo attol-
lendi se ad non comprehendenda patefecit. ideo et nullum 16
ei simulacrum, cum dis aliis constituerentur, finxit anti-
quitas, quia summus deus nataque ex eo mens sicut ultra
animam ita supra naturam sunt, quo nihil fas est de fa-
bulis pervenire. de dis autem (ut dixi) ceteris et de anima 17
non frustra se nec ut oblectent ad fabulosa convertunt,
sed quia sciunt inimicam esse naturae apertam nudamque
expositionem sui, quae sicut vulgaribus hominum sensi-
bus intellectum sui vario rerum tegmine operimentoque
subtraxit, ita a prudentibus arcana sua voluit per fabu-
losa tractari. sic ipsa mysteria figurarum cuniculis ope- 18
riuntur ne vel haec adeptis nudam rerum talium natura se
praebeat, sed summatibus tantum viris sapientia interprete
veri arcani consciis, contenti sint reliqui ad venerationem
figuris defendentibus a vilitate secretum. Numenio denique 19
inter philosophos occultorum curiosiori offensam numi-
num, quod Eleusinia sacra interpretando vulgaverit, som-
nia prodiderunt, viso sibi ipsas Eleusinias deas habitu
meretricio ante apertum lupanar videre prostantes, ad-

4 cf. Resp. 508 B–C; Plot. 1. 7, 1 fin.; 5. 1, 6 med. etc. || **15** cf. Strab. 9, p. 467; Iulian. orat. 7, 216 || **23**ss. cf. Paus. 1. 38, 6

[**SEPDBC**] **1** atingunt **B** | si quos **B** || **2** asignare **C**, facere **B** || **4** de tagatho **S**, de agatho **E**, de ΤΑΤΛΘΟ **P**, de ΑΓΑΘΩ **D**, rara ΘΩ **B**, de ΤΑΤΑΕΟ **C** || **6** ab hominibus **D** || **7** potest **P′**, posit **C** || **10** ei] eius **SE** *non absurde* || **12** sunt *om.* **D′**, *ante* supra *inserere vult* **d** | est fas **D** || **13** diximus **C** || **14** oblectant **E′**, oblectet **B′** | convertitur **B**, convertuntur **C** || **15** inimacam **E′**, inimica **B** || **19** misterio **B** || **20** nature se **B**, se natura *vulgo edunt, nescio quare* || **22** contenti sunt **E′**, contempti sint **P**, contentis **B′** || **25** eleusinia] dexsula *ut vid.* **D** || **26** visas **PdB**, i. videnti *ss. in* **C** | eleussinias **B′** || **27** videre] ludere **P**, *quod et in* **E** *ut v. l. ascriptum est* | prostrantes **E′PD**

mirantique et causas non convenientis numinibus turpitu-
dinis consulenti respondisse iratas ab ipso se de adyto
pudicitiae suae vi abstractas et passim adeuntibus prosti-
20 tutas. adeo semper ita se et sciri et coli numina maluerunt
qualiter in vulgus antiquitas fabulata est, quae et ima-
gines et simulacra formarum talium prorsus alienis, et
aetates tam incrementi quam diminutionis ignaris, et amic-
tus ornatusque varios corpus non habentibus adsignavit.
21 secundum haec Pythagoras ipse atque Empedocles, Par-
menides quoque et Heraclitus de dis fabulati sunt, nec
secus Timaeus qui progenies eorum sicut traditum fuerat
exsecutus est.

3 His praelibatis antequam ipsa somnii verba tractemus,
prius quot somniandi modos observatio deprehenderit,
cum licentiam figurarum, quae passim quiescentibus inge-
runtur, sub definitionem ac regulam vetustas mitteret,
edisseramus, ut cui eorum generi somnium quo de agimus
2 adplicandum sit innotescat. omnium quae videre sibi dor-
mientes videntur quinque sunt principales et diversitates
et nomina. aut enim est ὄνειρος secundum Graecos quod
Latini somnium vocant, aut est ὅραμα quod visio recte
appellatur, aut est χρηματισμός quod oraculum nuncu-
patur, aut est ἐνύπνιον quod insomnium dicitur, aut est
φάντασμα quod Cicero, quotiens opus hoc nomine fuit,
3 visum vocavit. ultima ex his duo cum videntur, cura in-
terpretationis indigna sunt, quia nihil divinationis ad-

[**SEPDBC**] 2 de] ab **D**, *omittunt* **E'P**, *fort. recte* || 3 passim ab euntibus **Pb** || 4 se *deletum vult* **e**, *ante* semper *collocat* **D** | scire **S'** | numini **B'** || 7 incremen **B'** || 9 empedodes **E'**, empodocles **PD'C** || 10 fabulata **S'** || 14 *ad* observatio *est* antiquorum *ss.* *in* **S** | deprehenderint **B'** || 17 quod egimus **S'**, quod eagimus **E**, de quo agimus **PC** || 18 ignotescat **P** || 20 oneipoc **S**, ONEIPΩC **DP**, ONEΥPOC **C** || 21 OPΩMA **sePD**, OPOMA **B** || 22 χρηματισμός *vulgo edunt*, XPHMAticmoc **S**, XPHMATICMΩC **E**, XPHMATISMOC (*sic!*) **P**, XPHMAΘICMOC **D**, XPHMΥICMOC **B**, XPHNATΥOMOC **C** || 23 ἐνύπνιον *vulgo edunt*, enΥΠnion **S**, enΥΠNION **E**, ENΥΠNΥON **P**, HNΥΠNIΩN **D**, ENINNΥON **B**, ENINNION **C** || 24 fantasma **SE**, ΦANΘACMA **D**, fantasia **C**

portant, ἐνύπνιον dico et φάντασμα. est enim ἐνύπνιον 4
quotiens cura oppressi animi corporisve sive fortunae,
qualis vigilantem fatigaverat, talem se ingerit dormienti:
animi, si amator deliciis suis aut fruentem se videat aut
carentem, si metuens quis imminentem sibi vel insidiis
vel potestate personam aut incurrisse hanc ex imagine
cogitationum suarum aut effugisse videatur: corporis, si
temeto ingurgitatus aut distentus cibo vel abundantia
praefocari se aestimet vel gravantibus exonerari, aut con-
tra si esuriens cibum aut potum sitiens desiderare, quae-
rere, vel etiam invenisse videatur: fortunae cum se quis
aestimat vel potentia vel magistratu aut augeri pro desi-
derio aut exui pro timore. haec et his similia, quoniam ex 5
habitu mentis quietem sicut praevenerant ita et turba-
verant dormientis, una cum somno avolant et pariter
evanescunt. hinc et insomnio nomen est non quia per
somnium videtur — hoc enim est huic generi commune
cum ceteris — sed quia in ipso somnio tantum modo esse
creditur dum videtur, post somnium nullam sui utilitatem
vel significationem relinquit. falsa esse insomnia nec Maro 6
tacuit:

sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes,

caelum hic vivorum regionem vocans quia sicut di nobis,
ita nos defunctis superi habemur. amorem quoque de-
scribens, cuius curam semper sequuntur insomnia, ait:

. . . haerent infixi pectore vultus
verbaque, nec placidam membris dat cura quietem,

et post haec:

18 cf. Artemid. 4 prooem. (199, 16 Herch.) || **22** Verg. Aen. 6. 897 || **26** Verg. Aen. 4. 4

[**SEPDBC**] 1 *scribarum in voce* ἐνύπνιον *ineptias taceo* | fantasma **S**, ΦΛΤΑCΜΑ **P**, ΦΑΝΘΑCΜΑ **D**, ΟΑΝΤΑCΜΑ **B** || 6 vel pro potestate **SDBe** || 7 defuisse **E′**, effuisse **B′** || 9 existimet **P** || 12 aestimet **DC** || 16 nomen est non **SP** || 17 somnum **spB** || 18 somno **p** || 19 somnum **p** || 20 nec mora **B′** || 24 *ad* defunctis *add.* secundum illos qui in infernum sub terra esse dicuntur ut lucanus regit idem spiritus artus orbe alio. Quantum enim ad nos constat illis superi sumus, quantum ad illos inferi. Vnde et Tyberianus ait esse epistulam allatam a vento ab antipodibus quae haberet Superi inferis salutem **P**[m]

Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent?

7 φάντασμα vero, hoc est visum, cum inter vigiliam et adul-
tam quietem in quadam, ut aiunt, prima somni nebula
adhuc se vigilare aestimans, qui dormire vix coepit, aspi-
cere videtur irruentes in se vel passim vagantes formas a
natura seu magnitudine seu specie discrepantes variasque
tempestates rerum vel laetas vel turbulentas. in hoc ge-
nere est et ἐπιάλτης quem publica persuasio quiescentes
opinatur invadere, et pondere suo pressos ac sentientes
8 gravare. his duobus modis ad nullam noscendi futuri
opem receptis, tribus ceteris in ingenium divinationis in-
struimur. et est oraculum quidem cum in somnis parens
vel alia sancta gravisve persona seu sacerdos vel etiam
deus aperte eventurum quid aut non eventurum, facien-
9 dum vitandumve denuntiat. visio est autem cum id quis
videt quod eodem modo quo apparuerat eveniet. amicum
peregre commorantem quem non cogitabat visus sibi est
reversum videre, et procedenti obvius quem viderat venit
in amplexus. depositum in quiete suscepit et matutinus
ei precator occurrit mandans pecuniae tutelam et fidae
10 custodiae celanda committens. somnium proprie vocatur
quod tegit figuris et velat ambagibus non nisi interpreta-
tione intellegendam significationem rei quae demonstra-
tur, quod quale sit non a nobis exponendum est, cum hoc
unus quisque ex usu quid sit agnoscat. huius quinque
sunt species. aut enim proprium aut alienum aut com-
11 mune aut publicum aut generale est. proprium est cum se
quis facientem patientemve aliquid somniat, alienum cum
alium, commune cum se una cum alio, publicum est cum
civitati forove vel theatro seu quibuslibet publicis moeni-
bus actibusve triste vel laetum quid aestimat accidisse, ge-

1 Verg. Aen. 4. 9 || 12ss. cf. Porph. De abstin. 2, 53 || 25 cf. Artemid. 1, 2

[SEPDBC] 1 suspensa P || 3 prima *om.* C || 8 et *om.* D | ΕΠΙΒΑΤΗC corr. ΕΠΙΔΑΤΗC E, ΕΠΙΑΛΘΗC D, ΕΠΙΛΤΗC B, ΕΠΥaltes C || 9 sentientientes B || 10 furtur *corr.* furturi S || 14 quid — eventurum *om.* D || 14.15 faciendum vitandumque B, vitandum faciendumve C || 16 apparuerit D || 17 est sibi B || 18 procedente E′B, *om.* D′ || 19 suscipit P || 20 commendans b || 24 quod] qui B′, quid C | a nobis non P || 31 quid] aliquid P

nerale est cum circa solis orbem lunaremve globum seu
alia sidera vel caelum omnesve terras aliquid somniat
innovatum. hoc ergo quod Scipio vidisse se rettulit et tria 12
illa quae sola probabilia sunt genera principalitatis am-
plectitur, et omnes ipsius somnii species attingit. est enim
oraculum quia Paulus et Africanus uterque parens, sancti
gravesque ambo nec alieni a sacerdotio, quid illi even-
turum esset denuntiaverunt; est visio quia loca ipsa in
quibus post corpus vel qualis futurus esset aspexit; est
somnium quia rerum quae illi narratae sunt altitudo tecta
profunditate prudentiae non potest nobis nisi scientia
interpretationis aperiri. ad ipsius quoque somnii species 13
omnes refertur. est proprium quia ad supera ipse perduc-
tus est et de se futura cognovit; est alienum quod quem
statum aliorum animae sortitae sint deprehendit; com-
mune quod eadem loca tam sibi quam ceteris eiusdem
meriti didicit praeparari; publicum quod victoriam pa-
triae et Carthaginis interitum et Capitolinum triumphum
ac sollicitudinem futurae seditionis agnovit; generale
quod caelum caelique circulos conversionisque concen-
tum, vivo adhuc homini nova et incognita, stellarum
etiam ac luminum motus terraeque omnis situm suspi-
ciendo vel despiciendo concepit. nec dici potest non ap- 14
tum fuisse Scipionis personae somnium quod et generale
esset et publicum quia necdum illi contigisset amplissimus
magistratus, immo cum adhuc ut ipse dicit paene miles
haberetur. aiunt enim non habenda pro veris de statu civi-
tatis somnia nisi quae rector eius magistratusve vidisset
aut quae de plebe non unus sed multi similia somniassent.
ideo apud Homerum cum in concilio Graecorum Agamem- 15
non somnium quod de instruendo proelio viderat publi-
caret, Nestor qui non minus ipse prudentia quam omnis
iuventa viribus iuvit exercitum, concilians fidem relatis.
de statu, inquit, *publico credendum regio somnio, quod si*

30 Il. B 56–83

[**SEPDBC**] 7 ambo *om.* **P** | a *om.* **P** || 9 futurum **C** || 13 referuntur **EPB** || 15 aliorum] malorum **EP′b**, maliorum **B′** | sunt **E′B** || 17 meritis **B** || 22 suscipiendo **E′B** || 28 eorum **P** || 29 somniasset **B′**

16 *alter vidisset, repudiaremus ut futile.* sed non ab re erat ut Scipio, etsi necdum adeptus tunc fuerat consulatum nec erat rector exercitus, Carthaginis somniaret interitum cuius erat auctor futurus, audiretque victoriam beneficio suo publicam, videret etiam secreta naturae vir non
17 minus philosophia quam virtute praecellens. his adsertis quia superius falsitatis insomniorum Vergilium testem citantes, versus fecimus mentionem eruti de geminarum somnii descriptione portarum, siquis forte quaerere velit cur porta ex ebore falsis et e cornu veris sit deputata, instruetur auctore Porphyrio, qui in commentariis suis haec in eundem locum dicit ab Homero sub eadem divisione de-
18 scriptum: *latet,* inquit, *omne verum. hoc tamen anima cum ab officiis corporis somno eius paululum libera est interdum aspicit, non numquam tendit aciem nec tamen pervenit, et cum aspicit tamen non libero et directo lumine videt sed interiecto velamine, quod nexus naturae caligantis obducit.*
19 et hoc in natura esse idem Vergilius asserit dicens,

> aspice, namque omnem quae nunc obducta tuenti
> mortales hebetat visus tibi et umida circum
> caligat nubem eripiam. . . .

20 hoc velamen cum in quiete ad verum usque aciem animae introspicientis admittit, de cornu creditur, cuius ista natura est ut tenuatum visui pervium sit; cum autem a vero hebetat ac repellit optutum, ebur putatur, cuius corpus ita natura densetum est ut ad quamvis extremitatem tenuitatis erasum nullo visu ad ulteriora tendente penetretur.

4 Tractatis generibus et modis ad quos somnium Scipionis refertur, nunc ipsam eiusdem somnii mentem ipsumque propositum, quem Graeci σκοπόν vocant, antequam verba

11 cf. H. Schrader, Porph. quaest. Hom. frr., Lips. 1880 || 19 Verg. Aen. 2. 604

[**SEPDBC**] 1 futtile **P** || 4 audiret **P'**, audieretque **B'** || 8 incitantes **E'C** | citantes eius versus **sPd** | eruditi **E'C** || 10 deportata **E'**, deputatam **B** || 11' hoc **BC** || 24 sit] fiat **D** || 26 ita natura] sic a natura **E** (natura *om. Ian. Eyss.*) | densatum **E'PBC** || 29 quo **P** || 31 quem] ut quem que *ut videtur* **B**, quē (ē *in ras.*) **S**, quod **E**

inspiciantur, temptemus aperire et eo pertinere propo-
situm praesentis operis asseramus, sicut iam in principio
huius sermonis adstruximus, ut animas bene de re publica
meritorum post corpora caelo reddi et illic frui beatitatis
perpetuitate nos doceat. nam Scipionem ipsum haec 2
occasio ad narrandum somnium provocavit, quod longo
tempore se testatus est silentio condidisse. cum enim Lae-
lius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in inter-
fecti tyranni remunerationem locatas, respondit Scipio
post alia in haec verba: *sed quamquam sapientibus con-
scientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis
est praemium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo
inhaerentes nec triumphos arescentibus laureis, sed stabi-
liora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat. quae
tamen ista sunt?* inquit Laelius. tum Scipio, *patimini me,* 3
quoniam tertium diem iam feriati sumus, et cetera qui-
bus ad narrationem somnii venit, docens illa esse stabi-
liora et viridiora praemiorum genera quae ipse vidisset
in caelo bonis rerum publicarum servata rectoribus. sicut
his verbis eius ostenditur: *sed quo sis, Africane, alacrior* 4
*ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus qui pa-
triam conservarint adiuverint auxerint, certum esse in caelo
definitum locum ubi beati aevo sempiterno fruantur.* et paulo
post hunc certum locum qui sit designans ait: *sed sic, Sci-
pio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, iustitiam cole et
pietatem quae cum magna in parentibus et propinquis tum
in patria maxima est. ea vita via est in caelum et in hunc
coetum eorum qui iam vixere et corpore laxati illum incolunt
locum quem vides,* significans γαλαξίαν. sciendum est enim 5
quod locus in quo sibi videtur esse Scipio per quietem,
lacteus circulus est, qui γαλαξίας vocatur, si quidem his
verbis in principio utitur: *ostendebat autem Carthaginem*

20 Cic. De re p. 6, 13 (Som. 3, 1) || **24** Som. 3, 5

[SEPDBC] **9** renumerationem **B**, adremunerationem **C** || **15** patimini me inquit quoniam **sPD** || **16** quoniam iam tertium diem feriati **B** || **22** conservaverint **BC** | adiuverint *om.* **E'**, adiuvaverint **C** || **25** et ego **B** || **29** γαλαξίαν *vulgo edunt,* galaxian **SEP**, galaxiam **DB**, galaxen **C** || **31** galaxeas **C**, galaxias *cett.*

de excelso et pleno stellarum illustri et claro quodam loco. et paulo post apertius dicit: *erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens, quem vos ut a Grais accepistis orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti praeclara et mirabilia videbantur.* et de hoc quidem γαλαξίᾳ cum de circulis loquemur plenius disseremus.

5 Sed iam quoniam inter libros quos de re publica Cicero quosque prius Plato scripserat, quae differentia quae similitudo habeatur expressimus, et cur operi suo vel Plato Eris indicium vel Cicero somnium Scipionis adsciverit, quidve sit ab Epicureis obiectum Platoni vel quem ad modum debilis calumnia refellatur, et quibus tractatibus philosophi admisceant vel a quibus penitus excludant fabulosa rettulimus, adiecimusque post haec necessario genera omnium imaginum quae falso quaeque vero videntur in somnis, ipsasque distinximus species somniorum ad quas Africani somnium constaret referri, et si Scipioni convenerit talia somniare, et de geminis somnii portis quae fuerit a veteribus expressa sententia, super his omnibus ipsius somnii de quo loquimur mentem propositumque signavimus et partem caeli evidenter expressimus in qua sibi Scipio per quietem haec vel vidisse visus est vel audisse quae rettulit: nunc iam discutienda nobis sunt ipsius somnii verba, non omnia sed ut quaeque videbun-
2 tur digna quaesitu. ac prima nobis tractandam se ingerit pars illa de numeris in qua sic ait: *nam cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur, tu eris*

27 Som. 2, 2

[SEPDBC] 2 is *om.* E′, his P || 3 circulus SePD′BC | gragis B, graiis C || 5 contemplandi B || 6 galaxea C, galaxia *cett.* || 14 philosophi vel admisceant B || 17 ipsosque E′, ipsisque B || 18 si *om.* P, *post* Scipioni *collocat* D || 19 somniaret B | gemini B || 25 ut quaeque] quae E, utcunque C

*unus in quo nitatur civitatis salus, ac ne multa, dictator rem
publicam constituas oportet, si impias propinquorum
manus effugeris.* plenitudinem hic non frustra numeris ad- 3
signat: plenitudo enim proprie nisi divinis rebus super-
nisque non convenit. neque enim corpus proprie plenum
dixeris quod cum sui sit impatiens effluendo, alieni est
appetens hauriendo. quae si metallicis corporibus non
usu veniunt, non tamen plena illa sed vasta dicenda sunt.
haec est igitur communis numerorum omnium plenitudo, 4
quod cogitationi a nobis ad superos meanti occurrit prima
perfectio incorporalitatis in numeris, inter ipsos tamen
proprie pleni vocantur secundum hos modos, qui prae-
senti tractatui necessarii sunt, qui aut vim obtinent vin-
culorum aut corpora rursus efficiuntur aut corpus effi-
ciunt, sed corpus quod intellegendo, non sentiendo con-
cipias. totum hoc ut obscuritatis deprecetur offensam,
paulo altius repetita rerum luce pandendum est.

Omnia corpora superficie finiuntur et in ipsam eorum 5
pars ultima terminatur. hi autem termini cum sint sem-
per circa corpora quorum termini sunt, incorporei tamen
intelleguntur. nam quousque corpus esse dicetur necdum
terminus intellegitur: cogitatio quae conceperit terminum
corpus reliquit. ergo primus a corporibus ad incorporea 6
transitus offendit corporum terminos, et haec est prima
incorporea natura post corpora; sed non pure nec ad inte-
grum carens corpore, nam licet extra corpus natura eius
sit, tamen non nisi circa corpus apparet. cum totum deni-
que corpus nominas, etiam superficies hoc vocabulo con-
tinetur: de corporibus eam tamen etsi non res sed intel-
lectus sequestrat. haec superficies, sicut est corporum ter- 7
minus, ita lineis terminatur, quas suo nomine γραμμάς

19ss. cf. Boeth. In Isag. Porph. comm., CSEL 48, 31

[SEPDBC] 1 civitas B | ac – 3 effugeris] et reliqua usque effugeris C || 8 vasta] νaστά **Bentleius RhM 36. 325 || 9 est** ***om.*** **B′ || 11 incorruporalitatis B || 13 tractui DB || 14 aut** ***usque ad*** **efficiuntur** ***om.*** **S′D′, rursus** ***om. et*** **d || 15 intelligendum non concipiendum E || 18 finientur S′ | ipsa B || 23 relinquit Pd | incorporeis E′, incorporibus B || 24 ostendit P′ | terminum B′ || 29 eam tamen] tamen ea B, tamen eam** ***ut vid.*** **C || 31 grammas** ***codd.***

Graecia nominavit: punctis lineae finiuntur. et haec sunt corpora quae mathematica vocantur, de quibus sollerti
8 industria geometriae disputatur. ergo haec superficies cum ex aliqua parte corporis cogitatur, pro forma subiecti corporis accipit numerum linearum. nam seu trium ut trigonum, seu quattuor ut quadratum, seu plurium sit angulorum, totidem lineis sese ad extrema tangentibus
9 planities eius includitur. hoc loco admonendi sumus quod omne corpus longitudinis, latitudinis et altitudinis dimensionibus constat. ex his tribus in lineae ductu una dimensio est — longitudo est enim sine latitudine — planities vero quam Graeci ἐπιφάνειαν vocant, longo latoque distenditur, alto caret, et haec planities quantis lineis contineatur expressimus, soliditas autem corporum constat cum his duabus additur altitudo; fit enim tribus dimensionibus impletis corpus solidum quod στερεόν vocant, qua-
10 lis est tessera quae κύβος vocatur. si vero non unius partis sed totius velis corporis superficiem cogitare, quod proponamus esse quadratum, ut de uno quod exemplo sufficiet disputemus, iam non quattuor sed octo anguli colliguntur. quod animadvertis si super unum quadratum quale prius diximus alterum tale altius impositum mente conspicias ut altitudo quae illi plano deerat adiciatur fiatque tribus dimensionibus impletis corpus solidum quod στερεόν
11 vocant ad imitationem tesserae quae κύβος vocatur. ex his apparet octonarium numerum solidum corpus et esse et haberi. si quidem unum apud geometras puncti locum obtinet, duo lineae ductum faciunt quae duobus punctis

[SEPDBC] 2 solerti **E**, sorlerti **B'** || **3** geometria **E**, geometricae **PdBC** | disputat **p** || **4** alia **EB** || **6** plurimum **B** || **7** tam gentibus **B**, tanguentibus **C** || **9** latitudinis et altitudinis *om.* **B** || **11** sine] fine **B** || **12** epiphaniam **SPD**, ephifaniam **E**, epyfaniam **B**, eΠiphaNIAM **C** || **16** strereon **B'**, stereon *cett.* || **17** cybos **SE**, cubos **PB**, cubus **DC** | si vero – **25** vocatur *om.* **S'**, *supplet* **S**m || **18** corporis velis **B** | ponamus **B** || **21** qui animadvertis **B** | super *vulgo edunt*, per *codd.* || **24** στρερεόν **S**, CTEPON **E**, stereon **PB**, CTHPHΩN **D**, stereoN **C** || **25** immitationem **PB** | cybos **SE**, cubos **P**, cubus **D**, cubs *in ras.* **C** || **28** punctis] faciunt **B**

ut supra diximus coercetur, quattuor vero puncta ad-
versum se in duobus ordinibus bina per ordinem posita
exprimunt quadri speciem, a singulis punctis in adver-
sum punctum eiecta linea. haec quattuor ut diximus,
duplicata et octo facta, duo quadra similia describunt,
quae sibi superposita additaque altitudine formam cybi
quod est solidum corpus efficiunt. ex his apparet anti- 12
quiorem esse numerum superficie et lineis ex quibus illam
constare memoravimus formisque omnibus. a lineis enim
ascenditur ad numerum tamquam ad priorem, ut intelle-
gatur ex diversis numeris linearum, quae formae geo-
metricae describantur. ipsam vero superficiem cum lineis 13
suis primam post corpora diximus incorpoream esse na-
turam, nec tamen sequestrandam propter perpetuam cum
corporibus societatem. ergo quod ab hac rursum recedit,
iam pure incorporeum est, numeros autem hac superiores
praecedens sermo patefecit, prima est igitur perfectio in-
corporalitatis in numeris; et haec est ut diximus numero-
rum omnium plenitudo. seorsum illa, ut supra admonui- 14
mus, plenitudo est eorum qui aut corpus efficiant aut vim
obtineant vinculorum, licet alias quoque causas quibus
pleni numeri efficiantur esse non ambigam. qualiter autem 15
octonarius numerus solidum corpus efficiat ante latis pro-
batum est. ergo singulariter quoque plenus iure dicetur
propter corporeae soliditatis effectum, sed et ad ipsam caeli
harmoniam, id est concinentiam, hunc numerum magis
aptum esse non dubium est, cum sphaerae ipsae octo sint
quae moventur, de quibus secuturus sermo procedet. om- 16
nes quoque partes, de quibus constat hic numerus, tales
sunt ut ex earum compage plenitudo nascatur. est enim
aut de his quae neque generantur neque generant, de
monade et septem, quae qualia sint suo loco plenius expli-

[**SEPDBC**] 6 sibi *om.* **S'EBC** | superposita *om.* **S'** | additaque] quae addita **E'**, addita **eC**, *om.* **D** | cibi **P**, cubi **DC**, sibi **B** || 13 diximus non incorpoream **B** || 15 sursum **SEPDB**, rursus *vulg.* || 23 numerus *om.* **D** || 24 est *om.* **S'** || 31 his – de *om.* **S'** | generatur **B** | neque generant *vulgo supplent*, *om. codd.* || 32 sunt **P**

cabitur, aut de duplicato eo qui et generatur et generat id
est quattuor — nam hic numerus quattuor et nascitur de
duobus et octo generat — aut componitur de tribus et
quinque, quorum alter primus omnium numerorum impar
apparuit, quinarii autem potentiam sequens tractatus
17 attinget. Pythagorici vero hunc numerum iustitiam vo-
caverunt, quia primus omnium ita solvitur in numeros pa-
riter pares, hoc est in bis quaterna, ut nihilo minus in nu-
meros aeque pariter pares divisio quoque ipsa solvatur,
id est in bis bina. eadem quoque qualitate contexitur
18 id est bis bina bis. cum ergo et contextio ipsius pari
aequalitate procedat, et resolutio aequaliter redeat usque
ad monadem, quae divisionem arithmetica ratione non
recipit, merito propter aequalem divisionem iustitiae
nomen accepit, et quia ex supra dictis omnibus apparet
quanta et partium suarum et seorsum sua plenitudine
nitatur, iure plenus vocatur.

6 Superest ut septenarium quoque numerum plenum iure
vocitandum ratio in medio constituta persuadeat. ac pri-
mum hoc transire sine admiratione non possumus, quod
duo numeri qui in se multiplicati vitale spatium viri fortis
includerent ex pari et impari constiterunt. hoc enim vere
perfectum est quod ex horum numerorum permixtione
generatur. nam impar numerus mas et par femina vocatur,
item arithmetici imparem patris et parem matris appella-
2 tione venerantur. hinc et Timaeus Platonis fabricatorem
mundanae animae deum partes eius ex pari et impari, id
est duplari et triplari numero, intertexuisse memoravit;
ita ut a duplari usque ad octo, a triplari usque ad viginti
3 septem staret alternatio mutuandi. hi enim primi cybi
utrimque nascuntur; si quidem a paribus bis bina, quae
sunt quattuor, superficiem faciunt; bis bina bis, quae sunt

26 Tim. 35 C ss.

[SEPDBC] 1 eo *om.* **B | generantur B || 10 bona B || 11 contexio eP′BC || 13 rationem B || 16 deorsum B || 23 permixtionem B, permixione C || 25 appellationem B || 26 frabricatorem S || 27 mundanae] humanae B′ || 30 cibi P′, cubi pDB || 31 bis bini** ***codd. mira constantia***

octo, corpus solidum fingunt; a dispari vero ter terna,
quae sunt novem, superficiem reddunt, et ter terna
ter, id est ter novena quae sunt viginti septem, primum
aeque cybum alterius partis efficiunt. unde intellegi datur
hos duos numeros, octo dico et septem, qui ad multiplica-
tionem annorum perfecti in re publica viri convenerunt,
solos idoneos ad efficiendam mundi animam iudicatos qua
nihil post auctorem potest esse perfectius. hoc quoque no- 4
tandum est, quod superius adserentes communem nume-
rorum omnium dignitatem, antiquiores eos superficie et
lineis eius omnibusque corporibus ostendimus, procedens
autem tractatus invenit numeros et ante animam mundi
fuisse, quibus illam contextam augustissima Timaei ratio
naturae ipsius conscia testis expressit. hinc est quod pro- 5
nuntiare non dubitavere sapientes animam esse numerum
se moventem. nunc videamus cur septenarius numerus
suo seorsum merito plenus habeatur. cuius ut expressius
plenitudo noscatur, primum merita partium de quibus
constat, tum demum quid ipse possit investigemus. con- 6
stat septenarius numerus vel ex uno et sex, vel ex duo-
bus et quinque, vel ex tribus et quattuor. singularum
compagum membra tractemus, ex quibus fatebimur
nullum alium numerum tam varia esse maiestate fecun-
dum. ex uno et sex compago prima componitur. unum 7
autem quod μονάς id est unitas dicitur et mas idem et fe-
mina est, par idem atque impar, ipse non numerus sed
fons et origo numerorum. haec monas initium finisque 8
omnium, neque ipsa principii aut finis sciens, ad sum-
mum refertur deum eiusque intellectum a sequentium
numero rerum et potestatum sequestrat, nec in inferiore
post deum gradu frustra eam desideraveris. haec illa est
mens ex summo enata deo, quae vices temporum nesciens

11 cf. Plot. 6. 6, 9 || **16** cf. Gell. 3. 10, 1 ss. || **25** cf. Porph. Vit. Pyth. 49

[**SEPDBC**] **2** reddunt *om.* **S'B**, faciunt **EC** || **4** cibum **EP**, cubum **DBC** | efficiuntur **B** | intelligendi **B'** || **7** qua **E'B**, que **C**, quia *ceteri* || **11** praecedens **P** || **13** augustissimi **P'** | timei **SEDBC**, thimei **P** || **23** fecundum. i. ex **B** || **25** monas **EPC** || **31** eam frustra **P** || **32** nata **SeB**

in uno semper quod adest consistit aevo, cumque ut-
pote una non sit ipsa numerabilis, innumeras tamen ge-
9 nerum species et de se creat et intra se continet. inde
quoque aciem paululum cogitationis inclinans hanc mona-
da reperies ad animam referri. anima enim aliena a sil-
vestris contagione materiae, tantum se auctori suo ac sibi
debens, simplicem sortita naturam, cum se animandae
immensitati universitatis infundat, nullum init tamen
cum sua unitate divortium. vides ut haec monas orta a
prima rerum causa usque ad animam ubique integra et
semper individua continuationem potestatis obtineat.
10 haec de monade castigatius quam se copia suggerebat. nec
te remordeat quod cum omni numero praeesse videatur,
in coniunctione praecipue septenarii praedicetur: nulli
11 enim aptius iungitur monas incorrupta quam virgini. huic
autem numero id est septenario adeo opinio virginitatis
inolevit ut Pallas quoque vocitetur. nam virgo creditur,
quia nullum ex se parit numerum duplicatus qui intra
denarium coartetur, quem primum limitem constat esse
numerorum: Pallas ideo quia ex solius monadis fetu et
multiplicatione processit, sicut Minerva sola ex uno pa-
12 rente nata perhibetur. senarius vero qui cum uno con-
iunctus septenarium facit, variae ac multiplicis religio-
nis et potentiae est. primum quod solus ex omnibus nume-
ris qui intra decem sunt de suis partibus constat. habet
enim medietatem et tertiam partem et sextam partem, et
est medietas tria, tertia pars duo, sexta pars unum, quae
omnia simul sex faciunt. habet et alia suae venerationis
indicia, sed ne longior faciat sermo fastidium, unum ex
omnibus eius officium persequemur, quod ideo praetu-
limus quia hoc commemorato non senarii tantum sed et
14 septenarii pariter dignitas adstruetur. humano partui

5ss. cf. Plot. 1. 1, 8; Porph. Sent. 33 et 37

[SEPDBC] 2 innumerabiles D || 3 contimeat P′ || 4 monada S, monadam EC, monadem P, monadēm (ē *in ras.*) D, mona B || 5 ad animam posse referri P || 12 copiam B || 14 conluctione E′, iunctione B′ || 18 ex se parat E′ *et fortasse* S′ (it *enim in rasura est*), ex parte B || 20 foetu eC, fletu B || 26 meditatem B

frequentiorem usum novem mensium certo numerorum
modulamine natura constituit, sed ratio sub adsciti senarii
numeri multiplicatione procedens etiam septem menses
compulit usurpari. quam breviter absoluteque dicemus. 15
duos esse primos omnium numerorum cybos, id est a pari
octo, ab impari viginti septem, et esse imparem marem,
parem feminam superius expressimus. horum uterque,
si per senarium numerum multiplicetur, efficiunt dierum
numerum qui septem mensibus explicantur. coeant enim 16
numeri, mas ille qui memoratur et femina, octo scilicet et
viginti septem, pariunt ex se quinque et triginta: haec
sexies multiplicata creant decem et ducentos, qui nume-
rus dierum mensem septimum claudit. ita est ergo natura
fecundus hic numerus, ut primam humani partus perfec-
tionem quasi arbiter quidam maturitatis absolvat. discre- 17
tio vero sexus futuri, sicut Hippocrates refert, sic in utero
dinoscitur. aut enim septuagesimo aut nonagesimo die
conceptus movetur. dies ergo motus quicumque fuerit de
duobus ter multiplicatus aut septimum aut nonum expli-
cat mensem. haec de prima septenarii copulatione libata 18
sint. secunda de duobus et quinque est. ex his dyas quia
post monada prima est, primus est numerus. haec ab illa
omnipotentia solitaria in corporis intellegibilis lineam
prima defluxit, ideo et ad vagas stellarum et luminum
sphaeras refertur quia hae quoque ab illa quae ἀπλανής
dicitur in numerum scissae et in varii motus contrarie-
tatem retortae sunt. hic ergo numerus cum quinario ap-
tissime iungitur, cum hic ad errantes ut diximus, ad caeli
zonas ille referatur, sed ille ratione scissionis, hic numero.
illa vero quinario numero proprietas excepta potentiae 19
ultra ceteras eminentis evenit quod solus omnia quaeque
sunt quaeque videntur esse complexus est. esse autem di-

16 somniat noster: cf. Hippoc. De nat. pueri p. 510 Littré

[SEPDBC] 5 cibos S′, cubos DBC || 12 numeris B || 16 hippocrates S, hyppocrates ED, hipochrates P, hipocrates C, ypocrates B *apprime monachaliter* || 18 fuerit *om.* P || 22 monadade E, monadem P || 25 aplanes *codd.* || 27 hic ergo dias numerus B (*et in* S *super* hic *est* dyas *ss.*)

cimus intellegibilia, videri esse corporalia omnia seu divi-
num corpus habeant seu caducum. hic ergo numerus
20 simul omnia et supera et subiecta designat. aut enim deus
summus est aut mens ex eo nata in qua rerum species con-
tinentur, aut mundi anima quae animarum omnium fons
est, aut caelestia sunt usque ad nos, aut terrena natura est,
21 et sic quinarius rerum omnium numerus impletur. de
secunda septenarii numeri coniunctione dicta haec pro
affectatae brevitatis necessitate sufficiant, tertia est de
tribus et quattuor, quae quantum valeat revolvamus.
22 geometrici corporis ab impari prima planities in tribus
lineis constat, his enim trigonalis forma concluditur, a
23 pari vero prima in quattuor invenitur. item scimus secun-
dum Platonem, id est secundum ipsius veritatis arcanum,
illa forti inter se vinculo conligari, quibus interiecta medie-
tas praestat vinculi firmitatem. cum vero medietas ipsa
geminatur, ea quae extima sunt non tenaciter tantum,
sed etiam insolubiliter vinciuntur. primo ergo ternario
contigit numero, ut inter duo summa medium quo vinci-
retur acciperet, quaternarius vero duas medietates pri-
24 mus omnium nactus est. quas ab hoc numero deus mun-
danae molis artifex conditorque mutuatus, insolubili inter
se vinculo elementa devinxit, sicut in Timaeo Platonis ad-
sertum est, non aliter tam controversa sibi ac repugnan-
tia et naturae communionem abnuentia permisceri — ter-
ram dico et ignem — potuisse et per tam iugabilem con-
petentiam foederari, nisi duobus mediis aeris et aquae
25 nexibus vincirentur. ita enim elementa inter se diversis-
sima opifex tamen deus ordinis opportunitate conexuit, ut
facile iungerentur. nam cum binae essent in singulis quali-
tates, talem uni cuique de duabus alteram dedit, ut in eo

1 cf. Plot. 3. 6, 7 || **5** cf. Porph. sent. 37; Plot. 3. 9, 1 fin. || **14** cf. Tim. 32 A–B

[**SEPDBC**] **3** simul et omnia **P'** || **9** sufficiant **SEp**, sufficiunt *cett.* || **16** *ante* medietas *add.* una S[m] || **18** solubiliter **P** || **19** contingit **EDBC** || **23** timeo **PDBC** || **25** permisceri s**PDC** *et secunda correctrix manus in* **B**, promisci S, promiscit *corr.* permiscet **E**, promisciri *corr.* promisceri **B** || **26** et[2] *om.* **P** || **31** duobus **PDBC** | altera **B**

cui adhaereret cognatam sibi et similem reperiret. terra 26
est sicca et frigida, aqua vero frigida et umecta est. haec
duo elementa, licet sibi per siccum umectumque contra-
ria sint, per frigidum tamen commune iunguntur. aer
umectus et calidus est, et cum aquae frigidae contrarius
sit calore, conciliatione tamen socii copulatur umoris.
super hunc ignis cum sit calidus et siccus, umorem qui-
dem aeris respuit siccitate, sed conectitur per societatem
caloris. et ita fit ut singula quaeque elementorum duo 27
sibi hinc inde vicina singulis qualitatibus velut quibus-
dam amplectantur ulnis, aqua terram frigore, aerem sibi
nectit umore; aer aquae umecto simili et igni calore socia-
tur; ignis aeri miscetur ut calido, terrae iungitur siccitate;
terra ignem sicco patitur, aquam frigore non respuit. haec 28
tamen varietas vinculorum, si elementa duo forent, nihil
inter ipsa firmitatis habuisset; si tria, minus quidem va-
lido aliquo tamen nexu vincienda nodaret, inter quattuor
vero insolubilis conligatio est cum duae summitates dua-
bus interiectionibus vinciuntur, quod erit manifestius si
in medio posuerimus ipsam continentiam sensus de Ti-
maeo Platonis excerptam. *divini decoris*, inquit, *ratio po-* 29
stulabat talem fieri mundum qui et visum pateretur et tac-
tum. constabat autem neque videri aliquid posse sine ignis
beneficio neque tangi sine solido et solidum nihil esse sine
terra. unde omne mundi corpus de igne et terra instituere 30
fabricator incipiens vidit duo convenire sine medio colligante
non posse, et hoc esse optimum vinculum quod et se pariter
et a se liganda devinciat: unam vero interiectionem tunc so-
lum posse sufficere cum superficies sine altitudine vin-
cienda est, at ubi artanda vinculis est alta dimensio, no-
dum nisi gemina interiectione non necti. inde aerem et 31

23 Tim. 31 B

[SEPDBC] 1 adhaereret EP, haereat C, haereret *cett.* || 5 calli-dus P || 12 humectos B (humore *ut v. l. in* EP) | similiter B || 15 si] sic B || 16 habuissent D, haberent B || 18 conligatiest P′, colligationem B || 19 vincuntur B′ | quod] qui B′ || 20 timeo EPDBC, *quod amplius non notabo* || 21 exceptam SE′PD′C || 25 mundi omne P || 26 duos B || 30 nondum pE′D′ | non necti] connecti E′, non conecti P

*aquam inter ignem terramque contexuit et ita per omnia una
et sibi conveniens iugabilis competentia cucurrit, elemento-
rum diversitatem ipsa differentiarum aequalitate consocians.*
32 nam quantum interest inter aquam et aerem causa den-
sitatis et ponderis, tantundem inter aerem et ignem est;
et rursus quod interest inter aerem et aquam causa levi-
tatis et raritatis, hoc interest inter aquam et terram; item
quod interest inter terram et aquam causa densitatis et
ponderis, hoc interest inter aquam et aerem; et quod inter
aquam et aerem, hoc inter aerem et ignem; et contra quod
interest inter ignem et aerem tenuitatis levitatisque causa,
hoc inter aerem et aquam est; et quod est inter aerem
33 et aquam, hoc inter aquam intellegitur et terram. nec so-
lum sibi vicina et cohaerentia comparantur sed eadem
alternis saltibus custoditur aequalitas; nam quod est
terra ad aerem, hoc est aqua ad ignem, et quotiens ver-
teris, eandem reperies iugabilem competentiam: ita ex
34 ipso quo inter se sunt aequabiliter diversa sociantur. haec
eo dicta sint ut aperta ratione constaret neque planitiem
sine tribus neque soliditatem sine quattuor posse vinciri.
ergo septenarius numerus geminam vim obtinet vinciendi,
quia ambae partes eius vincula prima sortitae sunt, ter-
narius cum una medietate, quaternarius cum duabus.
hinc in alio loco eiusdem somnii Cicero de septenario dicit,
35 *qui numerus rerum omnium fere nodus est.* item omnia
corpora aut mathematica sunt alumna geometriae aut ta-
lia quae visum tactumve patiantur. horum priora tribus
incrementorum gradibus constant. aut enim linea eicitur
ex puncto, aut ex linea superficies, aut ex planitie soli-
ditas. altera vero corpora quattuor elementorum conlato
tenore in robur substantiae corpulentae concordi concre-
36 tione coalescunt. nec non omnium corporum tres sunt di-
mensiones, longitudo latitudo profunditas. termini ad-

24 Som. 5, 2

[SEPDBC] 2 occurrit **Pd** || 5 tantum item **E'**, tandundem **BC** || 10 econtra **C** || 18 aequaliter **EPB** || 19 sunt **EB** | planitie **B** || 27 patiuntur **B'** || 31 tenore **pd**, fonore **E'**, foenore **eC**, fenore *cett.*

numerato effectu ultimo quattuor, punctum linea super-
ficies et ipsa soliditas. item cum quattuor sint elementa
ex quibus constant corpora: terra aqua aer et ignis, tribus
sine dubio interstitiis separantur. quorum unum est a terra
usque ad aquam, ab aqua usque ad aerem sequens, ter-
tium ab aere usque ad ignem. et a terra quidem usque ad 37
aquam spatium Necessitas a physicis dicitur quia vincire
et solidare creditur quod est in corporibus lutulentum,
unde Homericus censor cum Graecis imprecaretur, *vos
omnes*, inquit, *in terram et aquam resolvamini*, in id dicens
quod est in natura humana turbidum, quo facta est ho-
mini prima concretio. illud vero quod est inter aquam et 38
aerem Harmonia dicitur, id est apta et consonans con-
venientia, quia hoc spatium est quod superioribus infe-
riora conciliat et facit dissona convenire. inter aerem 39
vero et ignem Oboedientia dicitur quia, sicut lutulenta et
gravia superioribus necessitate iunguntur, ita superiora
lutulentis oboedientia copulantur, harmonia media con-
iunctionem utrisque praestante. ex quattuor igitur ele- 40
mentis et tribus eorum interstitiis absolutionem corporum
constare manifestum est. ergo hi duo numeri, tria dico
et quattuor, tam multiplici inter se cognationis necessitate
sociati, efficiendis utrisque corporibus consensu ministri
foederis obsequuntur. nec solum explicandis corporibus 41
hi duo numeri conlativum praestant favorem, sed quater-
narium quidem Pythagorei, quem τετρακτύν vocant, adeo
quasi ad perfectionem animae pertinentem inter arcana
venerantur, ut ex eo et iuris iurandi religionem sibi fe-
cerint:

οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτύν.

per qui nostrae animae numerum dedit ipse quaternum.

9 Il. Z 99 || 30 Carm. aur. 47; cf. Sex. Emp. Adv. math. 4, 3

[**SEPDCB**] 1 quattuor et punctum **B** || 7 vincere **C** || 11 quo **SeD**, quod *cett.* || 14 quod *om.* **B** || 19 utriusque **BC** || 26 tetractyn **S**, tetractim **E**, ΤΕΤΡΑΚΤΥΗ **PD**, ΤΕΤΡΑCΤΙΝ **B**, tetraΝΤΙΝ **C** || 30 ΑΜΕΤΗΡΑ **D**, ΛΜΕΤΕΡΛ **B** | ΥΥΧΑΝ **E**, ΨΙΧΑΙ **D** | ΤΙΑΡΑΤΟΝΤΑ **P**, ΠΑΡΑΑΟΝΤΑ **BC** | ΤΗΤΡΑΚΤΥΝ **D**, ΤΗΤΡΑΚΤΥΝ **B**, ΤΕΤΡΥΡΕΤΙΝ **C** || 31 ipse] esse **P**

42 ternarius vero adsignat animam tribus suis partibus absolutam, quarum prima est ratio quam λογιστικόν appellant, secunda animositas quam θυμικόν vocant, tertia
43 cupiditas quae ἐπιθυμητικόν nuncupatur. item nullus sapientum animam ex symphoniis quoque musicis constitisse dubitavit. inter has non parvae potentiae est quae dicitur διὰ πασῶν. haec constat ex duabus id est διὰ τεσσάρων et διὰ πέντε, fit autem διὰ πέντε ex hemiolio et fit διὰ τεσσάρων ex epitrito, et est primus hemiolius tria et primus epitritus quattuor. quod quale sit suo loco planius
44 exsequemur. ergo ex his duobus numeris constat διὰ τεσσάρων et διὰ πέντε. ex quibus διὰ πασῶν symphonia generatur, unde Vergilius nullius disciplinae expers plene et per omnia beatos exprimere volens ait,

. . . o terque quaterque beati.

45 haec de partibus septenarii numeri sectantes compendia diximus. de ipso quoque pauca dicemus. hic numerus ἑπτάς nunc vocatur, antiquato usu primae litterae, apud veteres enim σεπτάς vocitabatur, quod Graeco nomine testabatur venerationem debitam numero. nam primo omnium hoc numero anima mundana generata est, sicut
46 Timaeus Platonis edocuit. monade enim in vertice locata, terni numeri ab eadem ex utraque parte fluxerunt, ab hac pares, ab illa impares; id est post monadem a parte altera duo, inde quattuor, deinde octo, ab altera vero parte tria, deinde novem, et inde viginti septem, et ex his numeris facta contextio generationem animae im-
47 perio creatoris effecit. non parva ergo hinc potentia nu-

1ss. cf. Plat. 435 B; 77 B; Chalc. in Tim. 229–233 || 15 Verg. Aen. 1. 94 || 22 35 B

[SEPDBC] 2 logisticon *libri* || 3 thymicon SE, thimicon PBC, timicon D || 4 ephythymeticon S, ephytimeticon E, epythymeticon P, epitimeticon D, epytimetič B, epytymeticon C || 7 diapason *libri* | diatesaron SP′, diatassaron E′, diatesseron eD, diatessaron p, diatessiros *corr.* diatessiron B, diatessā C || 8 diapente *libri* | diapente *libri* || 9 diatessaKON *corr.* diatessarON S, diatesseron B, diatessaron *cett.* || 11 diatesarum E, diatessesaron B, diatessaron *cett.* || 12 diapente *libri* | diapason *libri* || 16 *post* haec *add.* cum B || 17 dixerimus SBC | quoque *deletum vult* b || 18 eptas *libri* || 19 septas *libri* || 22 platonis timeus B

meri huius ostenditur quia mundanae animae origo sep-
tem finibus continetur, septem quoque vagantium sphae-
rarum ordinem illi stelliferae et omnes continenti subie-
cit artifex fabricatoris providentia, quae et superioris
rapidis motibus obviarent et inferiora omnia gubernarent.
lunam quoque quasi ex illis septimam numerus septena- 48
rius movet cursumque eius ipse dispensat. quod cum mul-
tis modis probetur ab hoc incipiat ostendi. luna octo et 49
viginti prope diebus totius zodiaci ambitum conficit. nam
etsi per triginta dies ad solem a quo profecta est remeat,
solos tamen fere viginti octo in tota zodiaci circumitione
consumit, reliquis solem qui de loco in quo eum reliquit
accesserat comprehendit. sol enim unum de duodecim 50
signis integro mense metitur. ponamus ergo, sole in prima
parte Arietis constituto, ab ipsius ut ita dicam orbe emer-
sisse lunam, quod eam nasci vocamus: haec post viginti
septem dies et horas fere octo ad primam partem Arietis
redit. sed illic non invenit solem; interea enim et ipse pro-
gressionis suae lege ulterius accessit et ideo ipsa necdum
putatur eo unde profecta fuerat revertisse, quia oculi
nostri tunc non a prima parte Arietis, sed a sole eam sen-
serant processisse: hunc ergo diebus reliquis, id est duo-
bus plus minusve, consequitur; et tunc orbi eius denuo
succedens ac denuo inde procedens rursus dicitur nasci.
inde fere numquam in eodem signo bis continuo nascitur 51
nisi in Geminis, ubi hoc non numquam evenit, quia dies
in eo sol duos supra triginta altitudine signi morante con-
sumit; rarissimo in aliis si circa primam signi partem a
sole procedat. huius ergo viginti octo dierum numeri sep- 52
tenarius origo est. nam si ab uno usque ad septem quan-
tum singuli numeri exprimunt tantum antecedentibus

[**SEPDBC**] 4 superiori **p** || 6 numeris **B** || 11 XXVIII **DBC** || 14 solem **E'DB** || 15 arieti **P** | constitutum **dB** | orbem **DB** || 16.17 viginti septem dies **E**m *et sic vulgo edunt,* viginti octo dies **SE'PDC**, viginti dies octo **B** || 17 horas fere octo *vulgo edunt,* octo fere horas **E**m, horas fere septem *cett.* || 18 invenies **B** || 20 fuerit **B** || 21 senserat **B** || 22 hunc] haec **B**

addendo procedas, invenies viginti octo nata de septem.
53 hunc etiam numerum, qui in quater septenos aequa sorte
digeritur, ad totam zodiaci latitudinem emetiendam re-
metiendamque consumit. nam septem diebus ab extremi-
tate septemtrionalis orae oblique per latum meando ad
medietatem latitudinis pervenit, qui locus appellatur
eclipticus, septem sequentibus a medio ad imum australe
delabitur, septem aliis rursus ad medium obliquata con-
scendit, ultimis septem septentrionali redditur summitati.
ita isdem quater septenis diebus omnem zodiaci et longi-
54 tudinem et latitudinem circum perque discurrit. similibus
quoque dispensationibus hebdomadum luminis sui vices
sempiterna lege variando disponit. primis enim septem
usque ad medietatem velut divisi orbis excrescit, et διχό-
τομος tunc vocatur; secundis orbem totum renascentes
ignes colligendo iam complet, et plena tunc dicitur;
tertiis διχότομος rursus efficitur cum ad medietatem de-
crescendo contrahitur; quartis ultima luminis sui dimi-
55 nutione tenuatur. septem quoque permutationibus, quas
φάσεις vocant, toto mense distinguitur: cum nascitur,
cum fit διχότομος, et cum fit ἀμφίκυρτος, cum plena, et
rursus ἀμφίκυρτος, ac denuo διχότομος, et cum ad nos
56 luminis universitate privatur. ἀμφίκυρτος est autem cum
supra diametrum dichotomi antequam orbis conclusione
cingatur vel de orbe iam minuens inter medietatem ac
plenitudinem insuper mediam luminis curvat eminentiam.

[**SEPDBC**] **1** nata] natos **E**, na *corr.* nasci **P**, natam **B'** || **6** loco **B** || **8** *post* septem *add.* et **B** || **10** zodaici **P** || **12** ebdomadum **sEPDC**, epdomadum **B** || **14** dichotomos **SPDBc**, dicotamus *corr.* dyatomus **E**, dicotomos **C'** || **17** dicothomus *corr.* dicathomus **E**, dichotomos *cett.* || **18** imminutione **p**, dimmunitione **B'** || **20** φάσεις *vulgo edunt*, passis **C**, fasis *cett.* || **21** dicthomosen (*sic!*) **E**, dichotomos *cett.* | *post* dichotomos *add.* et **EDC** | ἀμφίκυρτος *vulgo edunt*, amphicyrtos **S**, ampicyrtos **E**, AMphiCYPtos **P**, amphicirtos **D**, AMΦYCYPTOC **B**, amphicircos **C** || **22** ἀμφίκυρτος *vulg.*, amphycyrtos **S**, amphycirtos **ED**, AMphiCYPtos **P**, AMΦYCYPTOC **B**, amphicircos **C** || **22** dictotomos **E**, dicotomos **C'**, dichotomos *cett.* | ad nos] annos **B'** || **23** amphicyrtos **SPD**, amphycirtus **E**, Amphisirtos **B**, amphicircos **C** | autem *om.* **C** || **25** vel *om.* **P**

sol quoque ipse de quo vitam omnia mutuantur septimo 57
signo vices suas variat. nam a solstitio hiemali ad aesti-
vum solstitium septimo pervenit signo, et a tropico verno
usque ad auctumnale tropicum septimi signi peragra-
tione perducitur. tres quoque conversiones lucis aetheriae 58
per hunc numerum constant. est autem prima maxima,
secunda media, minima est tertia. et maxima est anni se-
cundum solem, media mensis secundum lunam, minima
diei secundum ortum et occasum. est vero una quaeque 59
conversio quadripartita, et ita constat septenarius nume-
rus, id est ex tribus generibus conversionum et ex quat-
tuor modis quibus una quaeque convertitur. hi sunt autem
quattuor modi: fit enim prima umida, deinde calida, inde
sicca et ad ultimum frigida. et maxima conversio, id est 60
anni, umida est verno tempore, calida aestivo, sicca au-
tumno, frigida per hiemem. media autem conversio mensis
per lunam ita fit ut prima sit hebdomas umida, quia nas-
cens luna umorem adsolet concitare; secunda calida,
adolescente in eadem luce de solis aspectu; tertia sicca
quasi plus ab ortu remota; quarta frigida deficiente iam
lumine. tertia vero conversio, quae est diei secundum
ortum et occasum, ita disponitur quod umida sit usque
ad primam de quattuor partibus partem diei, calida usque
ad secundam, sicca usque ad tertiam, quarta iam frigida.
oceanus quoque in incremento suo hunc numerum tenet. 61
nam primo nascentis lunae die fit copiosior solito, minui-
tur paulisper secundo, minoremque eum videt tertius
quam secundus et ita decrescendo ad diem septimum per-
venit. rursus octavus dies manet septimo par et nonus fit
similis sexto, decimus quinto et undecimus fit quarto par
tertioque duodecimus, et tertius decimus similis fit se-
cundo, quartus decimus primo. tertia vero hebdomas ea-

[**SEPDBC**] 3 solstitium *om.* **P** || 4 signi *om.* **P** || 7 media *om.* **P′** || 10 septenus ∽ **EPC** || 11 generibus conversionum] conversionum **P**, conversionibus **D** || 19 eadem] ea **E**, ea iam **P** | sole **B** || 20 orto **E** || 29 rusus **P′** || 31 et *om.* **B** || 32 ebdomoda **C** (ebdomas *non enoto*)

62 dem facit quae prima, quarta eadem quae secunda. hic denique est numerus qui hominem concipi, formari, edi, vivere, ali ac per omnes aetatum gradus tradi senectae atque omnino constare facit. nam ut illud taceamus quod uterum nulla vi seminis occupatum hoc dierum numero natura constituit velut decreto exonerandae mulieris vectigali mense redeunte purgari, hoc tamen praetereundum non est quia semen quod post iactum sui intra horas septem non fuerit in effusionem relapsum haesisse in
63 vitam pronuntiatur. verum semine semel intra formandi hominis monetam locato hoc primum artifex natura molitur ut die septimo folliculum genuinum circumdet umori ex membrana tam tenui qualis in ovo ab exteriore testa
64 clauditur et intra se claudit liquorem. hoc cum a physicis deprehensum sit, Hippocrates quoque ipse qui tam fallere quam falli nescit experimenti certus adseruit, referens in libro qui De natura pueri inscribitur tale seminis receptaculum de utero eius eiectum quam septimo post conceptum die intellexerat. mulierem enim semine non effuso ne gravida maneret orantem imperaverat saltibus concitari aitque septimo die saltum septimum eiciendo cum tali folliculo qualem supra rettulimus suffecisse conceptui.
65 haec Hippocrates. Straton Peripateticus et Diocles Carystius per septenos dies concepti corporis fabricam hac observatione dispensant, ut hebdomade secunda credant guttas sanguinis in superficie folliculi de quo diximus apparere, tertia demergi eas introrsum ad ipsum conceptionis umorem, quarta umorem ipsum coagulari, ut quiddam velut inter carnem ac sanguinem liquida adhuc soliditate conveniat, quinta vero interdum fingi in ipsa substantia umoris humanam figuram, magnitudine quidem apis, sed ut in illa brevitate membra omnia et designata

16 1. 386 Kühn (7, 490 Littré) || **23** Diocles, fr. 177 (Wellmann)

[**SEPDBC**] **1** facit *om.* **P** || **2** numerus est **PC** || **5** numero] nuorum **B** || **12** genuino **SE'**, genuum **C** || **15** hipocrates **EBC**, hyppocrates **P**, hypocrates **D**, *quas varietates deinceps tacebo* || **18** quam] quale **spB** || **19** intellexerat] *suspicor* praegnatem *excidisse* || **23** sraton **B** | caristius **EDBC** || **26** gutta **E'**, guttam **B'** || **27** dimergi **DB** || **31** magnitudinem **B** || **32** et *om.* **C**

totius corporis liniamenta consistant. ideo autem adieci- 66
mus interdum quia constat quotiens quinta hebdomade
fingitur designatio ista membrorum, mense septimo ma-
turari partum. cum autem nono mense absolutio fu-
tura est, si quidem femina fabricatur, sexta hebdomade
membra iam dividi: si masculus, septima. post partum 67
vero utrum victurum sit quod effusum est, an in utero sic
praemortuum ut tantum modo spirans nascatur, septima
hora discernit. ultra hunc enim horarum numerum, quae
praemortua nascuntur aeris halitum ferre non possunt:
quem quisquis ultra septem horas sustinuerit, intellegitur
ad vitam creatus, nisi alter forte, qualis perfectum potest,
casus eripiat. item post dies septem iactat reliquias um- 68
bilici, et post bis septem incipit ad lumen visus eius moveri
et post septies septem libere iam et pupulas et totam faciem
vertit ad motus singulos videndorum. post septem vero 69
menses dentes incipiunt mandibulis emergere, et post bis
septem sedet sine casus timore: post ter septem sonus eius
in verba prorumpit, et post quater septem non solum stat
firmiter sed et incedit: post quinquies septem incipit lac
nutricis horrescere, nisi forte ad patientiam longioris usus
continuata consuetudine protrahatur. post annos septem 70
dentes qui primi emerserant aliis aptioribus ad cibum soli-
dum nascentibus cedunt, eodemque anno, id est septimo,
plene absolvitur integritas loquendi: unde et septem vo-
cales literae a natura dicuntur inventae, licet Latinitas
easdem modo longas modo breves pronuntiando quinque
pro septem tenere maluerit, apud quos tamen, si sonos vo-
calium, non apices numeraveris, similiter septem sunt.
post annos autem bis septem ipsa aetatis necessitate pu- 71
bescit. tunc enim moveri incipit vis generationis in mascu-
lis et purgatio feminarum. ideo et tutela puerili quasi

1ss. cf. Hippocr. De carnibus p. 610ss. Littré

[**SEPDBC**] **1** autem *om.* **D** | adiecimus *om.* **C** || **3** designatio ista fingitur **C** || **6** iam *om.* **P** || **7** victurum] vitu **P′** || **13** iactat in reliquias **B′** || **20** infirmiter **B′** || **24** id est septimo *delet Eyss.*, *Macrobio minus loquax* || **26** licet nativitas **B** || **28** malluerit **E′**, maluerunt **B** | tametsi **B** | sonus **P** || **32** pueri **EdC**, pueribus **B**

virile iam robur absolvitur: de qua tamen feminae prop-
ter votorum festinationem maturius biennio legibus libe-
72 rantur. post ter septenos annos genas flore vestit iuventa,
idemque annus finem in longum crescendi facit: et quarta
annorum hebdomas impleta in latum quoque crescere ultra
73 iam prohibet. quinta omne virium, quantae inesse uni
cuique possunt, complet augmentum, nulloque modo iam
potest quisquam se fortior fieri. inter pugiles denique haec
consuetudo servatur, ut quos iam coronavere victoriae
nihil de se amplius in incremento virium sperent, qui vero
expertes huius gloriae usque illo manserunt, a professione
74 discedant. sexies vero septeni anni servant vires ante
collectas, nec diminutionem nisi ex accidenti evenire pa-
tiuntur. sed a sexta usque ad septimam septimanam fit
quidem diminutio sed occulta et quae detrimentum suum
aperta defectione non prodat. ideo non nullarum rerum
publicarum hic mos est, ut post sextam ad militiam nemo
cogatur, in pluribus datur remissio iusta post septimam.
75 notandum vero quod, cum numerus septem se multiplicat,
facit aetatem quae proprie perfecta et habetur et dicitur,
adeo ut illius aetatis homo — utpote qui perfectionem et
attigerit iam et necdum praeterierit — et consilio aptus
76 sit nec ab exercitio virium alienus habeatur. cum vero
decas, qui et ipse perfectissimus numerus est, perfecto
numero id est ἑπτάδι iungitur ut aut decies septeni aut
septies deni computentur anni, haec a physicis creditur
meta vivendi, et hoc vitae humanae perfectum spatium
terminatur. quod siquis excesserit, ab omni officio vacuus,
soli exercitio sapientiae vacat, et omnem usum sui in
suadendo habet, aliorum munerum vacatione reverendus:
a septima enim usque ad decimam septimanam pro captu

1 ss. cf. Hippocr. l. c.

[**SEPDBC**] 3 genas *om.* **C** | flore genis **P** || 10 de se *omnes mei*, in se *vulgo edunt* || 11 usque illo professione manserunt discedant **C** || 12 septeni] septem **EPD** | servans **B** || 13 venire **S'** || 15 diminutio] demunitis **B** (dem- *non enoto*) || 16.17 republicarum **B** || 19 multiplicat] multiplicati sunt **P'** || 22 attingerit **B** || 25 eptadi *libri* || 28 quod siquis **E'PD**, quod quisquis **E**^{m}, quisquis **SBC** || 29 sapientia **B** || 30 numerum **DBC**

virium quae adhuc singulis perseverant variantur officia.
idem numerus totius corporis membra disponit. septem 77
sunt enim intra hominem quae a Graecis nigra membra
vocitantur: lingua, cor, pulmo, iecur, lien, renes duo; et
septem alia cum venis ac meatibus quae adiacent singulis
ad cibum et spiritum accipiendum reddendumque sunt
deputata: guttur, stomachus, alvus, vesica et intestina
principalia tria: quorum unum dissiptum vocatur, quod
ventrem et cetera intestina secernit: alterum medium,
quod Graeci μεσέντερον dicunt: tertium, quod veteres
hiram vocarunt habeturque praecipuum intestinorum
omnium, et cibi retrimenta deducit. de spiritu autem et 78
cibo, quibus accipiendis, ut relatum est, atque reddendis
membra quae diximus cum meatibus sibi adiacentibus
obsequuntur, hoc observatum est, quod sine haustu spiri-
tus ultra horas septem, sine cibi ultra totidem dies vita
non durat. septem sunt quoque gradus in corpore qui 79
dimensionem altitudinis ab imo in superficiem complent,
medulla os nervus vena arteria caro cutis. haec de interio-
ribus. in aperto quoque septem sunt corporis partes, 80
caput, pectus, manus pedesque et pudendum. item quae
dividuntur non nisi septem compagibus iuncta sunt: ut
in manibus est umerus, brachium, cubitus, vola et digi-
torum nodi terni, in pedibus vero femur, genu, tibia, pes
ipse, sub quo vola est, et digitorum similiter nodi terni.
et quia sensus eorumque ministeria natura in capite velut 81
in arce constituit, septem foraminibus sensuum celebran-
tur officia, id est oris ac deinde oculorum, narium et
aurium binis, unde non immerito hic numerus, totius
fabricae dispensator et dominus, aegris quoque corporibus
periculum sanitatemve denuntiat. immo ideo et septem
motibus omne corpus agitatur: aut enim accessio est aut

26 cf. Min. Fel. 17 || **31** cf. noster Sat. 7. 9, 3; Lyd. mens. p. 35, 18 W.

[**SEPDBC**] **7** vessica **EB** || **8** unus **B** | dissipatum **E'**, disseptum **C** || **9** ventre **B** || **10** Graeci – quod *om.* **S'** | mesenteron *libri* || **11** vocant **BC** || **12** detrimenta **E** || **16** cibo e *et sic vulgo edunt* || **17** quoque sunt **DBC** || **23** numerus **B** (humerus *taceo*) || **27** sensuum *om.* **C** || **32** omnem **B**

recessio, aut in laevam dextramve deflexio, aut sursum
82 quis seu deorsum movetur, aut in orbem rotatur. tot virtutibus insignitus septenarius, quas vel de partibus suis mutuatur vel totus exercet, iure plenus et habetur et dicitur. et absoluta, ut arbitror, ratione iam constitit cur di-
83 versis ex causis octo et septem pleni vocentur. sensus autem hic est: cum aetas tua quinquagesimum et sextum annum compleverit, quae summa tibi fatalis erit, spes quidem salutis publicae te videbit, et pro remediis communis bonorum omnium status virtutibus tuis dictatura debebitur, sed si evaseris insidias propinquorum. nam per septenos octies solis anfractus reditusque quinquaginta et sex significat annos, anfractum solis et reditum annum vocans: anfractum propter zodiaci ambitum, reditum quia eadem signa per annos singulos certa lege metitur.

7 Hic quidam mirantur quid sibi velit ista dubitatio, *si effugeris*, quasi potuerit divina anima et olim caelo reddita atque hic maxime scientiam futuri professa nescire, possitne nepos suus an non possit evadere: sed non advertunt hanc habere legem omnia vel signa vel somnia, ut de adversis oblique aut denuntient aut minentur aut moneant.
2 et ideo quaedam cavendo transimus, alia exorando et litando vitantur: sunt ineluctabilia, quae nulla arte, nullo avertuntur ingenio. nam ubi admonitio est, vigilantia cautionis evaditur: quod adportant minae, litatio propitia-
3 tionis avertit: numquam denuntiata vanescunt. hic subicies: unde igitur ista discernimus, ut possit cavendumne an exorandum an vero patiendum sit deprehendi? sed praesentis operis fuerit insinuare qualis soleat in divinationibus esse affectata confusio, ut desinas de inserta velut dubitatione mirari: ceterum in suo quoque opere artificis erit signa quaerere, quibus ista discernat, si hoc vis divina non impedit; nam illud:

1ss. cf. Plat. Tim. 43 B || 31 cf. Cic. De div. 1, 118

[SEPDBC] 1 rursum B || 3 insignibus C || 4 mutatur P' || 11 evaserit P'C' || 14 vocans tum anfractum C || 19 avertunt B' || 20 signa vel omnia S || 21 aversis P' || 22 cavenda P' || 23 *ante* sunt *add.* alia P^m d, *post* sunt *add.* s, et sunt C || 26 denuntiata *om.* P' || 29 fuit DB | quale B || 31 artificialis s

. . . prohibent nam cetera Parcae
scire . . .

Maronis est ex intima disciplinae profunditate sententia. 4
divulgatis etiam docemur exemplis, quam paene semper,
cum praedicuntur futura, ita dubiis obserantur, ut tamen
diligens – nisi divinitus, ut diximus, impeditur – subesse
reperiat apprehendendae vestigia veritatis, ut ecce Ho-
mericum somnium a Iove, ut dicitur, missum ad conse-
rendam futuro die cum hostibus manum sub aperta pro-
missione victoriae spem regis animavit: ille, velut divinum
secutus oraculum commisso proelio amissis suorum pluri-
mis vix aegreque in castra remeavit. num dicendum est 5
deum mandasse mendacium? non ita est, sed quia illum
casum Graecis fata decreverant, latuit in verbis somnii,
quod animadversum vel ad vere vincendum vel ad ca-
vendum saltem potuisset instruere. habuit enim prae- 6
ceptio ut universus produceretur exercitus, at ille sola
pugnandi hortatione contentus non vidit quid de produ-
cenda universitate praeceptum sit, praetermissoque
Achille, qui tunc recenti lacessitus iniuria ab armis cum
suo milite feriabatur, rex progressus in proelium et ca-
sum qui debebatur excepit, et absolvit somnium invidia
mentiendi non omnia de imperatis sequendo. parem ob- 7
servantiae diligentiam Homericae per omnia perfectionis
imitator Maro in talibus quoque rebus obtinuit. nam apud
illum Aeneas ad regionem instruendo regno fataliter eli-
gendam satis abundeque Delio instructus oraculo, in
errorem tamen unius verbi neglegentia relapsus est. non 8
quidem fuerat locorum quae petere deberet nomen inser-
tum, sed cum origo vetus parentum sequenda diceretur,
fuit in verbis, quod inter Cretam et Italiam, quae ipsius
gentis auctores utraque produxerant, magis ostenderet et,

1 Aen. 3. 379 || 7 Il. B 5sqq.

[**SEDPBC**] 7 deprehendendae **E**, apprehendendum **P'** | ut *om.* **P'** || 9 dierum **B'** || 11 suorum **S E**, servorum *cett.* || 13 est *om.* **P** || 16 *ante* praeceptio *addunt* illa **S E C** || 18 ortatione **E**, horatione **P'** || 21 feriebatur **E'P'** || 31 quae] quem **B'** || 32 auctorem **B**

quod aiunt, digito demonstraret Italiam. nam cum fuissent
inde Teucer, hinc Dardanus, vox sacra sic adloquendo:
Dardanidae duri, aperte consulentibus Italiam, de qua
Dardanus profectus esset, obiecit appellando eos paren-
9 tis illius nomine, cuius erat origo rectius eligenda. et hic
certae quidem denuntiationis est quod de Scipionis fine
praedicitur, sed gratia conciliandae obscuritatis inserta
dubitatio dicto tamen quod initio somnii continetur ab-
solvitur. nam cum dicitur *circuitu naturali summam tibi
fatalem confecerint* vitari hunc finem non posse pronun-
tiat. quod autem Scipioni reliquos vitae actus sine offensa
dubitandi per ordinem rettulit et de sola morte similis
visus est ambigenti, haec ratio est quod, sive dum humano
vel maerori parcitur vel timori, seu quia utile est hoc
maxime latere, pronius cetera oraculis quam vitae finis
exprimitur, aut cum dicitur, non sine aliqua obscuritate
profertur.

8 His aliqua ex parte tractatis progrediamur ad reliqua.
*sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rem publicam,
sic habeto, omnibus, qui patriam conservarint adiuverint
auxerint, certum esse in caelo definitum locum ubi beati aevo
sempiterno fruantur. nihil est enim illi principi deo, qui
omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius
quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civi-
tates appellantur. earum rectores et servatores hinc profecti
2 huc revertuntur.* bene et opportune, postquam de morte
praedixit, mox praemia bonis post obitum speranda subie-
cit: quibus adeo a metu praedicti interitus cogitatio viven-
tis erepta est ut ad moriendi desiderium ultro animaretur
maiestate promissae beatitudinis et caelestis habitaculi. sed
de beatitate quae debetur conservatoribus patriae pauca

3 Aen. 3. 94 || 19 Som. 3, 1

[SEPDBC] 1 fuisset **B′C** || 2 ad loquenda **P** || 8 obsolvitur **P** || 9 nam] illam **B** | circuitus **E** | naturalis **EP** || 10 confecerit ς **EP** || 11 ostensa **B** || 12 soluta morte similiter **C** || 13 est *om.* **C** || 14 vel memori **B** || 15 oraculi e || 19 tutandum **S** || 20 habete **P** | conservaverint **C** || 23 acceptius] aptius **C** || 27 praediximus **B** *necnon e nisi fallor* | boni **P** || 28 quibus *om.* **P′** | interius **P′** || 30 habitaculis **B′** || 31 patriae *om.* **C**

dicenda sunt. ut postea locum omnem, quem hic tractan-
dum recepimus, resolvamus. solae faciunt virtutes bea- 3
tum, nullaque alia quisquam via hoc nomen adipiscitur.
unde qui aestimant nullis nisi philosophantibus inesse
virtutes, nullos praeter philosophos beatos esse pronun-
tiant. agnitionem enim rerum divinarum sapientiam
proprie vocantes eos tantum modo dicunt esse sapientes,
qui superna et acie mentis requirunt et quaerendi sagaci
diligentia comprehendunt et, quantum vivendi perspi-
cuitas praestat, imitantur: et in hoc solo esse aiunt exer-
citia virtutum, quarum sic officia dispensant. prudentiae 4
esse mundum istum et omnia quae mundo insunt divi-
norum contemplatione despicere, omnemque animae cogi-
tationem in sola divina dirigere: temperantiae omnia
relinquere, in quantum natura patitur, quae corporis usus
requirit: fortitudinis non terreri animam a corpore quo-
dam modo ductu philosophiae recedentem, nec altitu-
dinem perfectae ad superna ascensionis horrere: iustitiae
ad unam sibi huius propositi consentire viam unius cuius-
que virtutis obsequium. atque ita fit ut secundum hoc tam
rigidae definitionis abruptum rerum publicarum rectores
beati esse non possint. sed Plotinus inter philosophiae 5
professores cum Platone princeps libro De virtutibus gra-
dus earum vera et naturali divisionis ratione compositos
per ordinem digerit. quattuor sunt inquit quaternarum
genera virtutum. ex his primae politicae vocantur, se-
cundae purgatoriae, tertiae animi iam purgati, quartae
exemplares. et sunt politicae hominis, qua sociale animal 6
est. his boni viri rei publicae consulunt, urbes tuentur: his
parentes venerantur, liberos amant, proximos diligunt:
his civium salutem gubernant: his socios circumspecta
providentia protegunt, iusta liberalitate devinciunt: hisque

. . . sui memores alios fecere merendo.

11ss. cf. Plot. 1. 2, 3 med.; Porph. sent. 32, 3 || **23** Enn. 1. 2. || **26** ibid. 1. 2, 1–2 || **33** Verg. Aen. 6. 664

[**SEPDBC**] **4** qui] quia **S′E′P** || **12** esse] est **B′** | quae in mundo **PBC** | sunt **C** || **15** reliquit **B** *et fortasse* **E′** || **16** terreni **B** || **21** re-publicarum **b** || **24** cum positos **P** || **28** qua **SE**, quia *cett.* || **33** fa-cere **P′**

7 et est politici prudentiae ad rationis normam quae cogitat quaeque agit universa dirigere ac nihil praeter rectum velle vel facere, humanisque actibus tamquam divinis arbitris providere; prudentiae insunt ratio, intellectus, circumspectio, providentia, docilitas, cautio: fortitudinis animum supra periculi metum agere nihilque nisi turpia timere, tolerare fortiter vel adversa vel prospera: fortitudo praestat magnanimitatem, fiduciam, securitatem, magnificentiam, constantiam, tolerantiam, firmitatem: temperantiae nihil adpetere paenitendum, in nullo legem moderationis excedere, sub iugum rationis cupiditatem domare; temperantiam sequuntur modestia, verecundia, abstinentia, castitas, honestas, moderatio, parcitas, sobrietas, pudicitia: iustitiae servare uni cuique quod suum est. de iustitia veniunt innocentia, amicitia, con-
8 cordia, pietas, religio, affectus, humanitas. his virtutibus vir bonus primum sui atque inde rei publicae rector efficitur, iuste ac provide gubernans, humana non deserens. secundae, quas purgatorias vocant, hominis sunt qua divini capax est, solumque animum eius expediunt qui decrevit se a corporis contagione purgare et quadam humanorum fuga solis se inserere divinis. hae sunt otiosorum qui a rerum publicarum actibus se sequestrant. harum quid singulae velint superius expressimus, cum de virtutibus philosophantium diceremus, quas solas quidem
9 aestimaverunt esse virtutes. tertiae sunt purgati iam defaecatique animi et ab omni mundi huius aspergine presse pureque detersi. illic prudentiae est divina non quasi in electione praeferre, sed sola nosse, et haec tamquam nihil sit aliud intueri: temperantiae terrenas cupiditates non reprimere, sed penitus oblivisci: fortitudinis passiones ignorare, non vincere, ut *nesciat irasci, cupiat nihil*: iusti-

19ss. cf. Plot. et Porph. ll. cc. || **26**ss. cf. Plot. 1. 2, 4—5 || **32** Iuv. 10. 360

[**SEPDBC**] **1** prudentiae *vulgo edunt*, pudentia·**B**, prudentia *cett.* || **2** recte **P** || **3** vel *om.* **E' P'** || **4** arbitriis **sed BC** || **19** qua **S**, quia **E'**, qui *cett.* || **21** contagione **SE**, contagitatione **P**, cogitatione *cett.* || **22** haec **P** || **23** se sequestrant — **25** virtutibus *om.* **E'**, *supplet* E[m] | se *om.* **B'** || **27** presse] depressi **P** || **29** lectione **P** | tamquam] tamen **B**

tiae ita cum supera et divina mente sociari ut servet per-
petuum cum ea foedus imitando. quartae sunt quae in 10
ipsa divina mente consistunt, quam diximus νοῦν vocari,
a quarum exemplo reliquae omnes per ordinem defluunt.
nam si rerum aliarum, multo magis virtutum ideas esse in
mente credendum est. illic prudentia est mens ipsa divina,
temperantia quod in se perpetua intentione conversa est,
fortitudo quod semper idem est nec aliquando mutatur,
iustitia quod perenni lege a sempiterna operis sui conti-
nuatione non flectitur. haec sunt quaternarum quattuor 11
genera virtutum, quae praeter cetera maximam in passio-
nibus habent differentiam sui. passiones autem ut scimus
vocantur quod homines

. . . metuunt cupiuntque, dolent gaudentque . . .

has primae molliunt, secundae auferunt, tertiae oblivis-
cuntur, in quartis nefas est nominari. si ergo hoc est offi- 12
cium et effectus virtutum, beare, constat autem et poli-
ticas esse virtutes: igitur et politicis efficiuntur beati. iure
ergo Tullius de rerum publicarum rectoribus dixit: *ubi
beati aevo sempiterno fruantur*: qui ut ostenderet alios
otiosis, alios negotiosis virtutibus fieri beatos, non dixit
absolute nihil esse illi principi deo acceptius quam civi-
tates, sed adiecit, *quod quidem in terris fiat*, ut eos qui ab
ipsis caelestibus incipiunt discerneret a rectoribus civi-
tatum, quibus per terrenos actus iter paratur ad caelum.
illa autem definitione quid pressius potest esse, quid cau- 13
tius de nomine civitatum? *quam concilia*, inquit, *coetusque
hominum iure sociati, quae civitates appellantur*. nam et
servilis quondam et gladiatoria manus *concilia hominum
et coetus* fuerunt, sed non *iure sociati*. illa autem sola iusta
est multitudo, cuius universitas in legum consentit ob-
sequium.

2ss. cf. Plot. 1. 2, 6–7; Porph. sent. 32, 5 || 14 Verg. Aen. 6. 733

[SEPDBC] 3 diximus non vocari **E′** || 7 est *om.* **P′** || 12 sui differentiam **D** | ut scimus *om.* **D′**, ut sicmus **E′** || 13 quod omnes **B** || 14 dolentque gaudentque **eD**, gaudentque dolent **P**, dolent gaudent **C** || 19 dicit **B**, *omnino legi nequit in* **D** || 20.21 alios otiosis *om.* **B** || 21 fieri batos **E′**, esse beandos **D′** || 22 esse *om.* **D′**, est **B** || 26 pressione **P′** | esse *om.* **B′**

9 Quod vero ait, *harum rectores et servatores hinc profecti*
huc revertuntur, hoc modo accipiendum est. animarum ori-
ginem manare de caelo inter recte philosophantes indu-
bitatae constat esse sententiae: et animae, dum corpore
utitur, haec est perfecta sapientia ut, unde orta sit, de
2 quo fonte venerit, recognoscat. hinc illud a quodam inter
alia seu festiva sive mordacia serio tamen usurpatum est

de caelo descendit γνῶθι σεαυτόν.

nam et Delphici vox haec fertur oraculi. consulenti ad
beatitatem quo itinere perveniret: si te, inquit, agnoveris.
sed et ipsius fronti templi haec inscripta sententia est.
3 homini autem, ut diximus, una est agnitio sui, si originis
natalisque principii exordia prima respexerit, nec se quae-
siverit extra. sic enim anima virtutes ipsas conscientia no-
bilitatis induitur, quibus post corpus evecta eo unde de-
scenderat reportatur, quia nec corporea sordescit vel one-
ratur eluvie, quae puro ac levi fomite virtutum rigatur,
nec deseruisse umquam caelum videtur, quod respectu et
4 cogitationibus possidebat. hinc anima, quam in se pro-
nam corporis usus effecit atque in pecudem quodam modo
reformavit ex homine, et absolutionem corporis perhorres-
cit et cum necesse est, non nisi *cum gemitu fugit indignata*
5 *sub umbras*. sed nec post mortem facile corpus relinquit,
quia *non funditus corporeae excedunt pestes*, sed aut suum
oberrat cadaver aut novi corporis ambit habitaculum,
non humani tantum modo, sed ferini quoque electo ge-
nere moribus congruo quos in homine libenter exercuit,
mavultque omnia perpeti, ut caelum, quod vel ignorando
vel dissimulando vel potius prodendo deseruit, evadat.
6 civitatum vero rectores ceterique sapientes caelum re-
spectu, vel cum adhuc corpore tenentur, habitantes, facile
post corpus caelestem, quam paene non reliquerant, se-

4.5 cf. Plot. 1. 1, 3; 6. 6, 9 etc. || **8** Iuv. 11. 27 || **12** cf. Porph. sent. 32, 8 || **15** cf. Plot. 1. 6, 8 || **22** Aen. 12. 952 || **23** Aen. 6. 736 || **26** cf. Plat. Phaed. 81 E

[**SEPDBC**] **1** quod] qui **B'** || **7** seu mordacia *vulgo edunt, nescio quare* || **8** ΝΩΘΙ **S'**, ΓΝΩΕΙ **E**, ΤΝΩΘΙ **P**, ΓΗΟΤΙ **D** || **10** beatitudinem **DBC** | pervenerit **P** || **13** quaesierit **P** || **17** ac] et **P** | leve **E'**, leni **C** || **20** efficit **sE'D'BC** || **22** fuit **B** || **23** relinquet **E**, relinqui **P** || **27** omine **P'**

dem reposcunt. nec enim de nihilo aut de vana adulatione
veniebat, quod quosdam urbium conditores aut claros
in re publica viros in numerum deorum consecravit anti-
quitas; sed Hesiodus quoque divinae subolis adsertor pris-
cos reges cum dis aliis enumerat, hisque exemplo veteris
potestatis etiam in caelo regendi res humanas adsignat
officium. et ne cui fastidiosum sit si versus ipsos ut poeta 7
Graecus protulit inseramus, referemus eos ut ex verbis
suis in Latina verba conversi sunt:

Indigetes divi fato summi Iovis hi sunt:
quondam homines, modo cum superis humana tuentes,
largi ac munifici, ius regum nunc quoque nacti.

hoc et Vergilius non ignorat, qui, licet argumento suo 8
serviens heroas in inferos relegaverit, non tamen eos ab-
ducit a caelo, sed aethera his deputat largiorem, et nosse
eos solem suum ac sua sidera profitetur, ut geminae doc-
trinae observatione praestiterit et poeticae figmentum et
philosophiae veritatem. et si secundum illum res quoque 9
leviores quas vivi exercuerant, etiam post corpus exer-
cent –

. . . quae gratia currum
armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
pascere equos, eadem sequitur tellure repostos,

multo magis rectores quondam urbium recepti in caelum
curam regendorum hominum non relinquunt. hae autem 10
animae in ultimam sphaeram recipi creduntur quae ἀπλα-
νής vocatur, nec frustra hoc usurpatum est, si quidem
inde profectae sunt. animis enim necdum desiderio cor-
poris inretitis siderea pars mundi praestat habitaculum,
et inde labuntur in corpora: ideo his illo est reditio, qui
merentur. rectissime ergo dictum est, cum in γαλαξίᾳ,

10 Hesiod. ἔ. κ. ἡ. 1. 121 || **21** Verg. Aen. 6. 653 || **28** cf. Plot. 3. 4, 6; Porph. sent. 29

[**SEPDBC**] **1** respocunt **B′** | enim *om.* **B′** || **7** ne cui] neu **B′** | fastidium **B′** || **10** superi iovis **C** || **12** nunc] non **P′** || **13** suo *om.* **B** || **15** aetherem **B** || **17** observatione **S′**, observationem **E′**, observationes *cett.* || **21** curruum **sePDB** || **22** nitentes **sPDc** || **23** sequitur in tellure **P** || **25** haec **P′** || **26** aplanes *libri* || **31** galaxia *libri*

quem ἀπλανής continet, sermo iste procedat: *hinc pro-*
fecti huc revertuntur.
10 Ad sequentia transeamus: *hic ego etsi eram perterritus,*
non tam mortis metu quam insidiarum a meis, quaesivi
tamen viveretne ipse et Paulus pater et alii quos nos ex-
2 *tinctos esse arbitraremur.* vel fortuitis et inter fabulas elu-
cent semina infixa virtutum, quae nunc videas licet ut e
pectore Scipionis vel somniantis emineant. in re enim
una politicarum virtutum omnium pariter exercet offi-
3 cium. quod non labitur animo praedicta morte perterri-
tus, fortitudo est; quod suorum terretur insidiis magisque
alienum facinus quam suum horrescit exitium, de pietate
et nimio in suos amore procedit: haec autem diximus ad
iustitiam referri, quae servat uni cuique quod suum est.
quod ea quae arbitratur non pro compertis habet sed
spreta opinione, quae minus cautis animis pro vero in-
olescit, quaerit discere certiora, indubitata prudentia est.
4 quod cum perfecta beatitas et caelestis habitatio humanae
naturae, in qua se noverat esse, promittitur, audiendi ta-
men talia desiderium frenat temperat et sequestrat, ut
de vita avi et patris interroget, quid nisi temperantia est?
ut iam tum liqueret Africanum per quietem ad ea loca
5 quae sibi deberentur abductum. in hac autem interroga-
tione de animae immortalitate tractatur. ipsius enim
consultationis hic sensus est: nos, inquit, arbitramur ani-
mam cum fine morientis extingui nec ulterius esse post
hominem. ait enim *quos extinctos esse arbitraremur*: quod
autem extinguitur, esse iam desinit. ergo velim dicas,
6 inquit, si et pater Paulus tecum et alii supersunt. ad hanc
interrogationem, quae et de parentibus ut a pio filio, et de
ceteris ut a sapiente ac naturam ipsam discutiente pro-

3 Som. 3, 2

[**SEPDBC**] **1** apanes **E'**, aplanes *cett.* || **4** tam] tamen **PBC** | a *om.* **P** || **11** quod] qui **B'** || **12** aliorum **P'** || **13** autem] enim **S'** || **14** qui ea **B'** || **18** qui cum **B'** | perfecta est beatitas **B** || **23** adductum **sEb** || **24** tractaturus **E**, tractantur **B** || **25** arbitrabamur **Ed**, *fort. recte* || **26** post mortem **C** || **28** ergo – **30** interrogationem *om.* **E'**, *supplet* **E**[m]

cessit, quid ille respondit? *immo vero*, inquit, *hi vivunt,*
qui e corporum vinclis tamquam e carcere, evolaverunt:,
vestra vero quae dicitur esse vita mors est. si ad inferos 7
meare mors est, et vita est esse cum superis, facile dis-
cernis quae mors animae, quae vita credenda sit, si consti-
terit qui locus habendus sit inferorum, ut anima dum ad
hunc truditur, mori, cum ab hoc procul est, vita frui et
vere superesse credatur. et quia totum tractatum, quem 8
veterum sapientia de investigatione huius quaestionis
agitavit, in hac latentem verborum paucitate reperies, ex
omnibus aliqua, quibus nos de rei quam quaerimus abso-
lutione sufficiet admoneri amore brevitatis excerpsimus.
antequam studium philosophiae circa naturae inquisi- 9
tionem ad tantum vigoris adolesceret, qui per diversas
gentes auctores constituendis sacris caerimoniarum fue-
runt, aliud esse inferos negaverunt quam ipsa corpora,
quibus inclusae animae carcerem foedum tenebris, horri-
dum sordibus et cruore patiuntur. hoc animae sepulcrum, 10
hoc Ditis concava, hoc inferos vocaverunt, et omnia,
quae illic esse credidit fabulosa persuasio, in nobismet
ipsis et in ipsis humanis corporibus adsignare conati sunt:
oblivionis fluvium aliud non esse adserentes quam erro-
rem animae obliviscentis maiestatem vitae prioris, qua
antequam in corpus truderetur potita est, solamque esse
in corpore vitam putantis. pari interpretatione Phlege- 11
thontem ardores irarum et cupiditatum putarunt, Ache-
rontem quicquid fecisse dixisseve usque ad tristitiam
humanae varietatis more nos paenitet, Cocytum quicquid
homines in luctum lacrimasque compellit, Stygem quic-
quid inter se humanos animos in gurgitem mergit odio-
rum. ipsam quoque poenarum descriptionem de ipso usu 12
conversationis humanae sumptam crediderunt, vultu-
rem *iecur immortale tondentem* nihil aliud intellegi vo-

22ss. cf. Plot. 4. 3, 26 fin. || 25 cf. Stob. Ecl. 1, 1006 || 32 Aen. 6. 598

[SEPDBC] 3 vita esse **C** || 4 discernit **B** || 9 sapientiae **P′C′** | quaestionis agitabat **E′**, quaestiones agitatur **P′** || 12 sufficiat **B′** || 14 ad] ac **S′DBC** || 15 caerimoniis arum **P′** || 24 sortita est **C** || 25 putantes **E′**, potantis **B** || 32 vulture **B**, ultorem **C** || 33 tondentem] tenentem vel tondentem **D**, rodentem **B**

lentes quam tormenta conscientiae, obnoxia flagitio viscera interiora rimantis, et ipsa vitalia indefessa admissi sceleris admonitione laniantis, semperque curas, si requiescere forte temptaverint, excitantis tamquam fibris renascentibus inhaerendo, nec ulla sibi miseratione parcentis lege hac qua *se iudice nemo nocens absolvitur* nec de
13 se suam potest vitare sententiam. illos aiunt epulis ante ora positis excruciari fame et inedia tabescere, quos magis magisque adquirendi desiderium cogit praesentem copiam non videre; et in affluentia inopes, egestatis mala in ubertate patiuntur, nescientes parta respicere, dum egent
14 habendis: illos radiis rotarum pendere districtos qui nihil consilio praevidentes, nihil ratione moderantes, nihil virtutibus explicantes, seque et actus omnes suos fortunae
15 permittentes, casibus et fortuitis semper rotantur; saxum ingens volvere inefficacibus laboriosisque conatibus vitam terentes; atram silicem lapsuram semper et cadenti similem illorum capitibus imminere qui arduas potestates et infaustam ambiunt tyrannidem numquam sine timore victuri, et cogentes subiectum vulgus odisse dum metuat, semper sibi videntur exitium quod merentur ex-
16 cipere. nec frustra hoc theologi suspicati sunt. nam et Dionysius, aulae Siculae inclementissimus incubator, familiari quondam suo solam beatam existimanti vitam tyranni volens, quam perpetuo metu misera quamque impendentium semper periculorum plena esset, ostendere, gladium vagina raptum et a capulo de filo tenui pendentem mucrone demisso iussit familiaris illius capiti inter epulas imminere, cumque ille et Siculas et tyrannicas copias praesentis mortis periculo gravaretur, 'talis est', inquit Dionysius, 'vita quam beatam putabas: sic semper mortem nobis imminentem videmus. aestima quando esse

6 Iuv. 13. 3. || **20** cf. Cic. off. 1, 97 etc. || **23** Cic. Tusc. 5, 59; off. 2. 25

[**SEPDBC**] **3** celeris **B'** | admonitionem **B'** || **4** temptaverit **D'**, temptaverunt **B'** | fribris **B** || **8** hora **S'P** || **9** magisque *om.* **E'B** || **11** partem **P** || **17** atram scilicet **B** || **18** imminere] inherere vel imminere **D** || **26** esse **E'B** || **27** filio **B** || **29** et Siculas] et inter siculas **s**, inter siculas **c** || **32** nobis mortem **P**

felix poterit qui timere non desinit.' secundum haec igitur 17
quae a theologis adseruntur, si vere *quisque suos patimur
manes* et inferos in his corporibus esse credimus, quid aliud
intellegendum est quam mori animam cum ad corporis
inferna demergitur, vivere autem cum ad supera post
corpus evadit?

Dicendum est quid his postea veri sollicitior inquisitor 11
philosophiae cultus adiecerit. nam et qui primum Pytha-
goram et qui postea Platonem secuti sunt, duas esse
mortes, unam animae, animalis alteram prodiderunt,
mori animal cum anima discedit e corpore, ipsam vero
animam mori adserentes cum a simplici et individuo fonte
naturae in membra corporea dissipatur. et quia una ex 2
his manifesta et omnibus nota est, altera non nisi a sa-
pientibus deprehensa, ceteris eam vitam esse credentibus:
ideo hoc ignoratur a plurimis cur eundem mortis deum
modo Ditem modo immitem vocemus, cum per alteram
id est animalis, mortem absolvi animam et ad veras na-
turae divitias atque ad propriam libertatem remitti fau-
stum nomen indicio sit, per alteram vero, quae vulgo vita
existimatur, animam de immortalitatis suae luce ad quas-
dam tenebras mortis impelli vocabuli testemur horrore.
nam ut constet animal, necesse est ut in corpore anima 3
vinciatur: ideo corpus δέμας hoc est vinculum nuncupa-
tur, et σῶμα quasi quoddam σῆμα id est animae sepulcrum:
unde Cicero pariter utrumque significans, corpus esse
vinculum, corpus esse sepulcrum, quod carcer est sepul-
torum ait, *qui e corporum vinclis tamquam e carcere evola-
verunt*. inferos autem Platonici non in corporibus esse id 4
est non a corporibus incipere dixerunt, sed certam mundi
istius partem Ditis sedem id est inferos vocaverunt: de
loci vero ipsius finibus inter se dissona publicarunt et in

2 Aen. 6. 743 || **9ss.** cf. Porph. sent. 9; Plot. 1. 8, 13 || **24ss.** cf. Plat. Crat. 400 C

[SEPDBC] **2** quisquis **B** || **5** dimergitur **DBC'** || **8** cultor **B** || **14** a *om.* **S'** *non male* || **15** eam] etiam **B'** || **18** anima **B** || **22** impellit **B'** | horrore] honore vel horrore **D** || **23** ut[1] *om.* **B** || **24** demas vel semas **D**, semas *cett.* || **25** siuma **C** | sema **S**, cuma **C** || **26** esse *om.* **SB** || **27** esse *om.* **EDC** || **28** *e om.* **P'** || **29** esse — **30** corporibus *om.* **P'**

5 tres sectas divisa sententia est. alii enim mundum in duo
diviserunt, quorum alterum facit, alterum patitur: et
illud facere dixerunt quod cum sit immutabile alteri causas
et necessitatem permutationis imponit: hoc pati quod
6 permutatione variatur. et immutabilem quidem mundi
partem a sphaera, quae ἀπλανής dicitur, usque ad globi
lunaris exordium, mutabilem vero a luna ad terras usque
dixerunt: et vivere animas dum in immutabili parte consistunt,
mori autem cum ad partem ceciderint permutationis
capacem, atque ideo inter lunam terrasque locum
mortis et inferorum vocari: ipsamque lunam vitae esse
mortisque confinium; et animas inde in terram fluentes
mori, inde ad supera meantes in vitam reverti nec
immerito aestimatum est. a luna enim deorsum natura
incipit caducorum: ab hac animae sub numerum dierum
7 cadere et sub tempus incipiunt. denique illam aetheriam
terram physici vocaverunt, et habitatores eius lunares
populos nuncuparunt, quod ita esse plurimis argumentis,
quae nunc longum est enumerare, docuerunt. nec dubium
est quin ipsa sit mortalium corporum et auctor et conditrix,
adeo ut non nulla corpora sub luminis eius accessu
patiantur augmenta et hoc decrescente minuantur. sed
ne de re manifesta fastidium prolixa adsertione generetur,
ad ea quae de inferorum loco alii definiunt trans-
8 eamus. maluerunt enim mundum alii in elementa ter quaterna
dividere, ut in primo numerentur ordine terra,
aqua, aer, ignis, qui est pars liquidior aeris vicina lunae:
supra haec rursum totidem numero, sed naturae purioris
elementa, ut sit luna pro terra, quam aetheriam terram
a physicis diximus nominatam, aqua sit sphaera Mercurii,
aer Veneris, ignis in sole, tertius vero elementorum ordo
ita ad nos conversus habeatur ut terram ultimam faciat,

16ss. cf. Procl. in Tim. 45 D et 292 B || **28** cf. id. in Tim. 154 A

[**SEPDBC**] **5** per mutationes **sePDBC** || **5.6** partem mundi **S'D** | aplanes *libri* || **8** in immutabili] inmutabili **E'**, immitabili **B** || **9** autem *om.* **S'** || **12** inde *om.* **B** || **18** quod] qui **B'** | esse] est **B'** || **21** non ulla **E'B** || **22** patiantur – minuantur *om.* **E'**, *supplet* **E**m | hac **d** *et sic vulgo edunt, putide tamen*

et ceteris in medium redactis in terras desinat tam ima
quam summa postremitas: igitur sphaera Martia ignis
habeatur, aer Iovis, Saturni aqua, terra vero ἀπλανής, in
qua Elysios esse campos puris animis deputatos antiqui-
tas nobis intellegendum reliquit. de his campis anima, 9
cum in corpus emittitur, per tres elementorum ordines
trina morte ad corpus usque descendit. haec est inter
Platonicos de morte animae, cum in corpus truditur, se-
cunda sententia. alii vero — nam tres esse inter eos sen- 10
tentiarum diversitates ante signavimus — in duas quidem
et ipsi partes sicut primi faciunt, sed non isdem terminis
dividunt mundum. hi enim caelum quod ἀπλανής sphaera
vocitatur partem unam, septem vero sphaeras quae vagae
vocantur et quod inter illas ac terram est terramque ipsam
alteram partem esse voluerunt. secundum hos ergo, quo- 11
rum sectae amicior est ratio, animae beatae ab omni
cuiuscumque contagione corporis liberae caelum possident,
quae vero appetentiam corporis et huius quam in terris
vitam vocamus ab illa specula altissima et perpetua luce
despiciens desiderio latenti cogitaverit, pondere ipso ter-
renae cogitationis paulatim in inferiora delabitur. nec 12
subito a perfecta incorporalitate luteum corpus induitur
sed sensim per tacita detrimenta et longiorem simplicis
et absolutissimae puritatis recessum in quaedam siderei
corporis incrementa turgescit: in singulis enim sphaeris
quae caelo subiectae sunt aetheria obvolutione vestitur,
ut per eas gradatim societati huius indumenti testei con-
cilietur et ideo totidem mortibus quot sphaeras transit,
ad hanc pervenit quae in terris vita vocitatur.

Descensus vero ipsius, quo anima de caelo in huius vitae **12**
inferna delabitur, sic ordo digeritur. zodiacum ita lacteus
circulus obliquae circumflexionis occursu ambiendo com-

20ss. cf. Porph. sent. 19; Plot. 4. 3, 12; 1. 8, 4 || 25ss. cf. Porph. sent. 29; Procl. in Tim. 164 D; 311 B; 321 B || 30ss. cf. Porph. antr. nymph. 22 et 28

[**SEPDBC**] 3 aplanes *libri* || 8 in *om.* **P'** || 10 signamus **P'** || 12 caelum *om.* **B** | quod] qui **B** | aplanes *libri* || 13 vocitetur **PD'C** | quae] quam **B'** || 14 quod] qui **B'** || 16 amicitior **eDBC'** || 21 contagionis **SpbC** || 24 recessit **P'** || 27 teste **B** || 30 descendet **B'** || 32 cursu **B**

plectitur, ut eum qua duo tropica signa Capricornus et
Cancer feruntur intersecet. has solis portas physici voca-
verunt, quia in utraque obviante solstitio ulterius solis
inhibetur accessio, et fit ei regressus ad zonae viam cuius
2 terminos numquam relinquit. per has portas animae de
caelo in terras meare et de terris in caelum remeare cre-
duntur. ideo hominum una, altera deorum vocatur: ho-
minum Cancer quia per hunc in inferiora descensus est,
Capricornus deorum quia per illum animae in propriae
immortalitatis sedem et in deorum numerum rever-
3 tuntur. et hoc est quod Homeri divina prudentia in antri
Ithacensis descriptione significat. hinc et Pythagoras
putat a lacteo circulo deorsum incipere Ditis imperium,
quia animae inde lapsae videntur iam a superis recessisse.
ideo primam nascentibus offerri ait lactis alimoniam, quia
primus eis motus a lacteo incipit in corpora terrena la-
bentibus. unde et Scipioni de animis beatorum ostenso
4 lacteo dictum est, *hinc profecti huc revertuntur.* ergo
descensurae cum adhuc in Cancro sunt, quoniam illic
positae necdum lacteum reliquerunt, adhuc in numero
sunt deorum. cum vero ad Leonem labendo pervenerint,
illic condicionis futurae auspicantur exordium. et quia in
Leone sunt rudimenta nascendi et quaedam humanae na-
turae tirocinia, Aquarius autem adversus Leoni est et illo
oriente mox occidit, ideo cum sol Aquarium tenet, Mani-
bus parentatur, utpote in signo quod humanae vitae con-
5 trarium vel adversum feratur. illinc ergo id est a confinio
quo se zodiacus lacteusque contingunt, anima descendens
a tereti, quae sola forma divina est, in conum defluendo
producitur, sicut a puncto nascitur linea et in longum ex
individuo procedit; ibique a puncto suo, quod est monas,
6 venit in dyadem, quae est prima protractio. et haec est

11 Od. ν 102–112; cf. Porph. antr. Nymph. passim || 27ss. cf. Plot. 4. 3, 15

[SEPDBC] 3 obviantes B, obiante C || 12 ithacensis e, ithacesis S, ithacessis E′P, ithacessii *corr.* ithacensii D, ithacenssii *corr.* ithacensii B, ithaci C || 15 ait *om.* E′C′ *non male* || 20 positae *om.* B || 25 aquarum P′ || 25.26 manibus leo parentatur D || 29 defluente P′ || 31 punctu S

essentia quam individuam eandemque dividuam Plato in
Timaeo cum de mundanae animae fabrica loqueretur ex-
pressit. animae enim, sicut mundi, ita et hominis unius,
modo divisionis reperientur ignarae, si divinae naturae
simplicitas cogitetur, modo capaces, cum illa per mundi,
haec per hominis membra diffunditur. anima ergo cum 7
trahitur ad corpus, in hac prima sui productione sil-
vestrem tumultum id est ὕλην influentem sibi incipit ex-
periri. et hoc est quod Plato notavit in Phaedone animam
in corpus trahi nova ebrietate trepidantem, volens novum
potum materialis alluvionis intellegi, quo delibuta et gra-
vata deducitur. arcani huius indicium est et Crater Liberi 8
patris ille sidereus in regione quae inter Cancrum est et
Leonem locatus, ebrietatem illic primum descensuris ani-
mis evenire silva influente significans, unde et comes ebrie-
tatis oblivio illic animis incipit iam latenter obrepere.
nam si animae memoriam rerum divinarum, quarum in 9
caelo erant consciae, ad corpora usque deferrent, nulla
inter homines foret de divinitate dissensio: sed oblivio-
nem quidem omnes descendendo hauriunt, aliae vero ma-
gis, minus aliae. et ideo in terris verum cum non omnibus
liqueat, tamen opinantur omnes, quia opinionis ortus est
memoriae defectus. hi tamen hoc magis inveniunt qui 10
minus oblivionis hauserunt, quia facile reminiscuntur
quod illic ante cognoverint. hinc est quod quae apud La-
tinos lectio, apud Graecos vocatur repetita cognitio, quia,
cum vera discimus, ea recognoscimus quae naturaliter
noveramus, prius quam materialis influxio in corpus
venientes animas ebriaret. haec est autem hyle, quae 11
omne corpus mundi quod ubicumque cernimus ideis
impressa formavit. sed altissima et purissima pars eius,
qua vel sustentantur divina vel constant, nectar vocatur

1 Tim. 35 A || **3**ss. cf. Plot. 1. 1, 8; Porph. sent. 5 || **7**ss. cf. Plot. 1. 6, 5 || **9** Phaed. 79 C || **15** cf. Porph. sent. 29

[**SEPBDC**] **7** productiones **P** || **8** hylen **SEP**, hilen **CD**, ylen **B** || **9** phaedone **S′E′**, phaedrone *cett.* || **11** obluvionis **s**, aluvionis **E′**, abluvionis **B′** || **14** locatus *om.* **D′** || **16** obripere **BC** || **18** conscientiae **B**, *dein* ad — deferrent *om.* **B** || **19** dinitati *corr.* divinitati **P** | dissentio **B**, disentio **C** || **22** opionis **S**

et creditur esse potus deorum, inferior vero atque tur-
bidior potus animarum. et hoc est quod veteres Lethaeum
12 fluvium vocaverunt. ipsum autem Liberum patrem Or-
phaici νοῦν ὑλικόν suspicantur intellegi, qui ab illo indi-
viduo natus in singulos ipse dividitur. ideo in illorum
sacris traditur Titanio furore in membra discerptus et
frustis sepultis, rursus unus et integer emersisse, quia νοῦς,
quem diximus mentem vocari, ex individuo praebendo se
dividendum, et rursus ex diviso ad individuum rever-
tendo et mundi implet officia et naturae suae arcana non
13 deserit. hoc ergo primo pondere de zodiaco et lacteo ad
subiectas usque sphaeras anima delapsa dum et per illas
labitur, in singulis non solum, ut iam diximus, luminosi
corporis amicitur accessu, sed et singulos motus, quos in
14 exercitio est habitura, producit: in Saturni ratiocina-
tionem et intellegentiam, quod λογιστικόν et θεωρητικόν
vocant: in Iovis vim agendi, quod πρακτικόν dicitur: in
Martis animositatis ardorem, quod θυμικόν nuncupatur:
in solis sentiendi opinandique naturam, quod αἰσθητικόν
et φανταστικόν appellant: desiderii vero motum, quod
ἐπιθυμητικόν vocatur, in Veneris: pronuntiandi et inter-
pretandi quae sentiat quod ἑρμηνευτικόν dicitur in orbe
Mercurii: φυτικόν vero, id est naturam plantandi et
15 augendi corpora, in ingressu globi lunaris exercet. et est
haec sicut a divinis ultima ita in nostris terrenisque omni-

11ss. cf. Plot. 4. 8, 1ss.

[**SEPDBC**] **1** deorum potus **S'**, positus deorum **E'** | atque] et **P** || **3** orfaici **E**, orphioi **C** || **4** ΝΟΥΛΥΚΟΝ **E**, ΝΟΙΝΥΝΚΟΝ **C** || **13** limosi *ut v. l. add.* **p** || **16** legisticon **P'**, longisticon **B**, logisticon *cett.* | thoriticon **E'**, theorethicon *corr.* teorethicon **P**, thereticon **B'**, theoreticon *cett.* || **17** paracticon **P**, practicon *cett.* || **18** tymicon *corr.* thymicon **S**, tymmicon **P**, thirmicon **C**, thimicon *cett.* || **19** natura **B** | aesteticon **E**, aestheticon *cett.* || **20** et φανταστικόν *om.* **D** | phantasticon **S**, fantasticon **E**, pantasticon *cett.* | vocant **D** | motum *om.* **B'** || **21** epithymeticon **SEp**, epitymeticon **P'**, epithimeticon **DC**, epythimeticon **B** || **22** sententias *corr.* sententiat **B** | (h)ermeneuticon *libri* | vocatur **BC** || **23** phiticon **SP**, fiticon **E**, pyrticon **D**, phyticon **B**, phisticon **C** | *post* φυτικόν *omnia usque ad* 77, 25 refertur *om.* **B**, *cuius tamen auxilium non multum desideramus* | vero *om.* **P**

bus prima: corpus enim hoc, sicut faex rerum divinarum
est, ita animalis est prima substantia. et haec est diffe- 16
rentia inter terrena corpora et supera, caeli dico et side-
rum aliorumque elementorum, quod illa quidem sursum
arcessita sunt ad animae sedem et immortalitatem ex ipsa
natura regionis et sublimitatis imitatione meruerunt:
ad haec vero terrena corpora anima ipsa deducitur et ideo
mori creditur cum in caducam regionem et in sedem mor-
talitatis includitur. nec te moveat quod de anima, quam 17
esse immortalem dicimus, mortem totiens nominamus.
et enim sua morte anima non extinguitur sed ad tempus
obruitur, nec temporali demersione beneficium perpetui-
tatis eximitur, cum rursus e corpore, ubi meruerit conta-
gione vitiorum penitus elimata purgari, ad perennis vitae
lucem restituta in integrum revertatur. plene ut arbitror 18
de vita et morte animae definitio liquet, quam de adytis
philosophiae doctrina et sapientia Ciceronis elicuit.

Sed Scipio per quietem et caelo, quod in praemium 13
cedit beatis, et promissione immortalitatis animatus tam
gloriosam spem tamque inclitam magis magisque firmavit
viso patre, de quo utrum viveret, cum adhuc videretur
dubitare, quaesiverat. mortem igitur malle coepit, ut 2
viveret: nec flesse contentus viso parente quem crediderat
extinctum, ubi loqui posse coepit, hoc primum probare
voluit, nihil se magis desiderare quam ut cum eo iam
moraretur. nec tamen apud se quae desiderabat facienda
constituit ante quam consuleret: quorum unum pruden-
tiae, alterum pietatis adsertio est. nunc ipsa vel consu-
lentis vel praecipientis verba tractemus. *quaeso, inquam,* 3
*pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita, ut
Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc
ad vos venire propero? non est ita, inquit ille. nisi enim cum
deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis, istis te*

29 Som. 3, 3

[**SEPDC**] **7** ducitur **P'** || **9** te *om.* **P** || **16** adytis **S**, abditis **E'**, abdytis **P**, aditis *cett.* || **20** firmavit *om.* **D'** || **21** viso parente **E** || **23** viso patre **D'** || **25** iam *om.* **P** || **27** ante quam **sD**, quam ante *cett.* || **32** ille *om.* **P** || **33** is *vulgo edunt,* hic *codd. ineleganter*

corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non
4 *potest. homines enim sunt hac lege generati qui tuerentur illum globum, quem in templo hoc medium vides, quae terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis, quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis nec iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est,*
5 *ne munus adsignatum a deo defugisse videamini.* haec secta et praeceptio Platonis est qui in Phaedone definit homini non esse sua sponte moriendum. sed in eodem tamen dialogo idem dicit mortem philosophantibus adpetendam et ipsam philosophiam meditationem esse moriendi. haec sibi ergo contraria videntur, sed non ita est. nam Plato duas mortes hominis novit. nec hoc nunc repeto, quod superius dictum est duas esse mortes, unam animae, animalis alteram: sed ipsius quoque animalis, hoc est hominis, duas adserit mortes, quarum unam natura, virtutes
6 alteram praestant. homo enim moritur cum anima corpus relinquit solutum lege naturae: mori etiam dicitur cum anima adhuc in corpore constituta corporeas inlecebras philosophia docente contemnit, et cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exuitur passiones. et hoc est quod superius ex secundo virtutum ordine, quae solis
7 philosophantibus aptae sunt, evenire signavimus. hanc ergo mortem dicit Plato sapientibus esse adpetendam, illam vero quam omnibus natura constituit cogi vel inferri vel accersiri vetat, docens expectandam esse naturam, et has causas huius aperiens sanctionis quas ex usu rerum quae in cotidiana conversatione sunt mutuatur.
8 ait enim eos qui potestatis imperio truduntur in carcerem non oportere inde defugere prius quam potestas ipsa quae clausit abire permiserit. non enim vitari poenam

11 Phaed. 64 A et 67 D

[SEPDC] 10 defugisse C, effugisse E, diffugisse *cett.* || 11 fedone *corr.* fedrone E, phaedrone *cett.* | hominem D || 27 appetendam — 28 omnibus *om.* S' || 33 defugere C, fugere E, diffugere *cett.*

furtiva discessione, sed crescere. hoc quoque addit, nos
esse in dominio deorum, quorum tutela et providentia
gubernamur; nihil autem esse invito domino de his quae
possidet ex eo loco in quo suum constituerat auferendum:
et sicut qui vitam mancipio extorquet alieno, crimine non
carebit, ita eum qui finem sibi domino necdum iubente
quaesiverit, non absolutionem consequi sed reatum. haec 9
Platonicae sectae semina altius Plotinus exsequitur.
oportet, inquit, animam post hominem liberam corporeis
passionibus inveniri. quam qui de corpore violenter ex-
trudit, liberam esse non patitur. qui enim sibi sua sponte
necem comparat, aut pertaesus necessitatis aut metu
cuiusquam ad hoc descendit aut odio, quae omnia inter
passiones habentur: ergo etsi ante fuit his sordibus pura,
hoc ipso tamen, quod exit extorta, sordescit. deinde mor-
tem debere ait animae a corpore solutionem esse, non vin-
culum, exitu autem coacto animam circa corpus magis
magisque vinciri. et re vera ideo sic extortae animae diu 10
circa corpus eiusve sepulturam vel locum in quo iniecta
manus est pervagantur: cum contra illae animae, quae se
in hac vita a vinculis corporis philosophiae morte dissol-
vunt, adhuc extante corpore caelo et sideribus inserantur.
et ideo illam solam de voluntariis mortibus significat esse
laudabilem, quae comparatur ut diximus philosophiae
ratione, non ferro; prudentia, non veneno. addit etiam 11
illam solam esse naturalem mortem ubi corpus animam,
non anima corpus relinquit. constat enim numerorum
certam constitutamque rationem animas sociare corpori-
bus. hi numeri dum supersunt, perseverat corpus ani-
mari: cum vero deficiunt, mox arcana illa vis solvitur qua
societas ipsa constabat, et hoc est quod fatum et fatalia
vitae tempora vocamus. anima ergo ipsa non deficit, 12
quippe quae immortalis atque perpetua est sed impletis
numeris corpus fatiscit: nec anima lassatur animando sed
officium suum deserit corpus cum iam non possit ani-
mari. hinc illud est doctissimi vatis:

9sq. cf. Plot. Enn. 1. 9 || 18ss. cf. Porph. De abst. 2, 47; Serv. ad Aen. 4. 386

[SEPDC] 15 quod exit *Eyss.*, quo exit *libri* | extorta] tota E′

. . . explebo numerum reddarque tenebris.

13 haec est igitur naturalis vere mors, cum finem corporis
solus numerorum suorum defectus adportat, non cum
extorquetur vita corpori adhuc idoneo ad continua-
tionem ferendi. nec levis est differentia vitam vel natura
14 vel sponte solvendi. anima enim cum a corpore deseritur,
potest in se nihil retinere corporeum, si se pure, cum in
hac vita esset, instituit: cum vero ipsa de corpore violen-
ter extruditur, quia exit rupto vinculo, non soluto fit ei
ipsa necessitas occasio passionis, et malis vinculi, dum
15 rumpit, inficitur. hanc quoque superioribus adicit ratio-
nem non sponte pereundi. cum constet, inquit, remune-
rationem animis illic esse tribuendam pro modo perfec-
tionis ad quam in hac vita una quaeque pervenit, non est
praecipitandus vitae finis cum adhuc proficiendi esse pos-
16 sit accessio. nec frustra hoc dictum est. nam in arcanis de
animae reditu disputationibus fertur in hac vita delin-
quentes similes esse super aequale solum cadentibus, qui-
bus denuo sine difficultate praesto sit surgere; animas
vero ex hac vita cum delictorum sordibus recedentes
aequandas his qui in abruptum ex alto praecipitique de-
lapsi sint, unde numquam facultas sit resurgendi. ideo
ergo utendum concessis vitae spatiis ut sit perfectae
17 purgationis maior facultas. ergo, inquies, qui iam per-
fecte purgatus est, manum sibi debet inferre, cum non sit
ei causa remanendi; quia profectum ulterius non requirit
qui ad supera pervenit. sed hoc ipso quo sibi celerem
finem spe fruendae beatitatis arcessit, inretitur laqueo
passionis, quia spes, sicut timor, passio est, sed et cetera
18 quae superior ratio disseruit incurrit. et hoc est quod
Paulus filium spe vitae verioris ad se venire properantem
prohibet ac repellit, ne festinatum absolutionis ascensio-
nisque desiderium magis eum hac ipsa passione vinciat ac

1 Verg. Aen. 6. 545 || 6ss. cf. Plot. 1. 9, 1

[**SEPDC**] 4 idoneo] adeo **D′** || 7 nihil in se **S′** || 10 vinculis **sdC**, vinculum **P** *quod editoribus placuisse video* || 22 sunt **EP′**| sit *omnes mei*, fit *vulgo edunt contra Latinitatem* || 28 *vulgo* accersit *scribunt*

retardet. nec dicit quod, nisi mors naturalis advenerit,
emori non poteris, sed huc venire non poteris. *nisi enim* 19
cum deus, inquit, *istis te corporis custodiis liberaverit, huc
tibi aditus patere non potest*, quia scit iam receptus in cae-
lum nisi perfectae puritati caelestis habitaculi aditum non
patere. pari autem constantia mors nec veniens per na-
turam timenda est nec contra ordinem cogenda naturae. ex 20
his quae Platonem quaeque Plotinum de voluntaria morte
pronuntiasse rettulimus, nihil in verbis Ciceronis quibus
hanc prohibet remanebit obscurum.

Sed illa verba quae praeter hoc sunt inserta repetamus. 14
*homines enim sunt hac lege generati qui tuerentur illum glo-
bum, quem in templo hoc medium vides, quae terra dicitur:
hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae
sidera et stellas vocatis, quae globosae et rotundae divinis
animatae mentibus circos suos orbesque conficiunt celeritate
mirabili*. de terra cur globus dicatur in medio mundo po- 2
situs, plenius disseremus cum de novem sphaeris loque-
mur. bene autem universus mundus dei templum vocatur
propter illos qui aestimant nihil esse aliud deum nisi cae-
lum ipsum et caelestia ista quae cernimus. ideo ut summi
omnipotentiam dei ostenderet posse vix intellegi, num-
quam videri, quicquid humano subicitur aspectui tem-
plum eius vocavit qui sola mente concipitur, ut qui haec
veneratur ut templa, cultum tamen maximum debeat
conditori, sciatque quisquis in usum templi huius indu-
citur ritu sibi vivendum sacerdotis. unde et quasi quodam
publico praeconio tantam humano generi divinitatem
inesse testatur, ut universos siderei animi cognatione
nobilitet. notandum est quod hoc loco animum et ut pro- 3
prie et ut abusive dicitur posuit. animus enim proprie
mens est, quam diviniorem anima nemo dubitavit: sed non
nunquam sic et animam usurpantes vocamus. cum ergo 4
dicit, *hisque animus datus est ex illis sempiternis igni-
bus*, mentem praestat intellegi, quae nobis proprie cum

19 cf. Porph. ad Marcell. 11 etc.; Plin. N. H. 2, § 1

[**SEPDC**] 2 non poteris *om.* **E'** || 16 animatis **E'** | circulos **e** ||
27 sacerdotali **C** || 29 cogitatione **E'**

caelo sideribusque communis est; cum vero ait, *retinen-*
dus animus est in custodia corporis, ipsam tunc animam
nominat, quae vincitur custodia corporali, cui mens
5 divina non subditur. nunc qualiter nobis animus, id est
mens, cum sideribus communis sit secundum theologos
6 disseramus. deus qui prima causa et est et vocatur, unus
omnium quaeque sunt quaeque videntur esse princeps et
origo est. hic superabundanti maiestatis fecunditate de se
mentem creavit. haec mens, quae νοῦς vocatur, qua pa-
trem inspicit, plenam similitudinem servat auctoris, ani-
7 mam vero de se creat posteriora respiciens. rursum anima
patrem qua intuetur induitur, ac paulatim regrediente
respectu in fabricam corporum incorporea ipsa degenerat.
habet ergo et purissimam ex mente, de qua est nata, ratio-
nem quod λογικόν vocatur et ex sua natura accipit prae-
bendi sensus praebendique incrementi seminarium, quo-
rum unum αἰσθητικόν alterum φυτικόν nuncupatur. sed
ex his primum id est λογικόν quod innatum sibi ex mente
sumpsit, sicut vere divinum est, ita solis divinis aptum;
reliqua duo, αἰσθητικόν et φυτικόν, ut a divinis recedunt,
8 ita convenientia sunt caducis. anima ergo creans sibi con-
densque corpora — nam ideo ab anima natura incipit quam
sapientes de deo et mente νοῦν nominant — ex illo mero ac
purissimo fonte mentis, quem nascendo de originis suae
hauserat copia, corpora illa divina vel supera, caeli dico
et siderum, quae prima condebat, animavit, divinaeque
mentes omnibus corporibus quae in formam teretem, id
est in sphaerae modum, formabantur infusae sunt, et
hoc est quod cum de stellis loqueretur ait, *quae divinis*
9 *animatae mentibus*. in inferiora vero ac terrena degene-

6 cf. Porph. sent. 31; Plot. 1. 8, 2 || **11ss.** cf. Plot. 3. 4, 2; 5. 2, 1 || **22** cf. Plot. 3. 8, 4 || **27** cf. Plat. Tim. 38 E; Plot. 2. 9, 5 etc.; Porph. sent. 30

[**SEPDC**] **8** superabundantis **C** || **12** partem quam intuetur **P** || **15** loicon **E**, logicon *cett.* | accepit **E** || **17** estethicon **e**, aesteticon **D**, aestheticon *cett.* | alterum φυτικόν *om.* **P** | phyticon **SE**, phiticon **D**, phithicon **C** || **18** loicon **E**, logicon *cett.* || **20** αἰσθητικόν et φυτικόν *om.* **S** | estethicon **E**, aesteticon **D**, aestheticon **PC** | fyticon *corr.* phyticon **E**, phiticon **PD**, phithicon **C** | a] ad **P** || **21** sibi *om.* **P** || **23** νοῦν] non *corr.* noyn **S**, *om.* **E**

rans, fragilitatem corporum caducorum deprehendit
meram divinitatem mentis sustinere non posse, immo par-
tem eius vix solis humanis corporibus convenire, quia et
sola videntur erecta, tamquam ad supera ab imis rece-
dant, et sola caelum facile tamquam semper erecta suspi-
ciunt, solisque inest vel in capite sphaerae similitudo, quam
formam diximus solam mentis capacem. soli ergo homini 10
rationem, id est vim mentis, infudit cui sedes in capite est,
sed et geminam illam sentiendi crescendique naturam,
quia caducum est corpus, inseruit. et hinc est quod homo 11
et rationis compos est et sentit et crescit solaque ratione
meruit praestare ceteris animalibus, quae quia semper
prona sunt et ex ipsa quoque suspiciendi difficultate a
superis recesserunt nec ullam divinorum corporum simili-
tudinem aliqua sui parte meruerunt, nihil ex mente sor-
tita sunt et ideo ratione caruerunt: duo quoque tantum
adepta sunt, sentire vel crescere, nam siquid in illis simili- 12
tudinem rationis imitatur, non ratio sed memoria est, et
memoria non illa ratione mixta, sed quae hebetudinem
sensuum quinque comitatur: de qua plura nunc dicere,
quoniam ad praesens opus non attinet, omittemus. terre- 13
norum corporum tertius ordo in arboribus et herbis est,
quae carent tam ratione quam sensu, et quia crescendi
tantum modo usus in his viget, hac sola vivere parte dicun-
tur. hunc rerum ordinem et Vergilius expressit. nam et 14
mundo animam dedit et, ut puritati eius attestaretur,
mentem vocavit. caelum enim, ait, et terras et maria et
sidera *spiritus intus alit* id est anima, sicut alibi pro spira-
mento animam dicit — *quantum ignes animaeque valent* — et
ut illius mundanae animae adsereret dignitatem, mentem
esse testatus est — *mens agitat molem* — nec non ut ostende-
ret ex ipsa anima constare et animari universa quae vivunt,
addidit, *inde hominum pecudumque genus* et cetera, utque
adsereret eundem esse in anima semper vigorem, sed usum

21 ss. cf. Porph. De abstin. 1. 6, 18 || **27** Aen. 6. 724 sq.

[SEPDC] **4** tamquam – **5** suspiciunt *om.* P' | *post* tamquam *add.* quae *vulgo, nescio quare* || **5** suscipiunt D' || **15** sui *om.* P' || **17** adepti P' | siquis D'

eius hebescere in animalibus corporis densitate, adiecit,
15 *quantum non noxia corpora tardant* et reliqua. secundum haec ergo cum ex summo deo mens, ex mente anima fit, anima vero et condat et vita compleat omnia quae sequuntur, cunctaque hic unus fulgor illuminet et in universis appareat, ut in multis speculis per ordinem positis vultus unus, cumque omnia continuis successionibus se sequantur degenerantia per ordinem ad imum meandi: invenietur pressius intuenti a summo deo usque ad ultimam rerum faecem una mutuis se vinculis religans et nusquam interrupta conexio. et haec est Homeri catena aurea, quam pendere de caelo in terras deum iussisse comme-
16 morat. his ergo dictis solum hominem constat ex terrenis omnibus mentis, id est animi, societatem cum caelo et sideribus habere communem. et hoc est quod ait, *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et*
17 *stellas vocatis*. nec tamen ex ipsis caelestibus et sempiternis ignibus nos dicit animatos – ignis enim licet divinum, tamen corpus est, nec ex corpore quamvis divino possemus animari – sed unde ipsa illa corpora quae divina et sunt et videntur animata sunt, id est ex ea mundanae
18 animae parte quam diximus, de pura mente constare. et ideo postquam dixit, *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus quae sidera et stellas vocatis*, mox adiecit, *quae divinis animatae mentibus*, ut per sempiternos ignes corpus stellarum, per divinas vero mentes earum animas manifesta discretione significet, et ex illis in nostras ve-
19 nire animas vim mentis ostendat. non ab re est ut haec de anima disputatio in fine sententias omnium qui de anima videntur pronuntiasse contineat. Platon dixit animam essentiam se moventem, Xenocrates numerum se moventem, Aristoteles ἐντελέχειαν, Pythagoras et Philolaus

2ss. cf. Plot. 4. 8, 3 fin. || 6ss. cf. Plot. 1. 1, 8 || 11 Il. H 19; cf. Plat. Theat. 153 A ss. || 30sqq. cf. H. Diels, Doxogr. Gr.², p. 213/14

[SEPDC] 2 tardant corpora D *non ita male* || 5 in *ante* universis *om.* PDC || 7 secuntur C || 15 commune P || 27 discriptione C || 29 de anima – omnium *om.* P' || 30 plato EC || 32 entelechiam SED, endelichiam P, endilichiam C

harmoniam, Posidonius ideam, Asclepiades quinque sen-
suum exercitium sibi consonum, Hippocrates spiritum
tenuem per corpus omne dispersum, Heraclides Ponticus
lucem, Heraclitus physicus scintillam stellaris essentiae,
Zenon concretum corpori spiritum, Democritus spiritum
insertum atomis hac facilitate motus ut corpus illi omne
sit pervium, Critolaus Peripateticus constare eam de 20
quinta essentia, Hipparchus ignem, Anaximenes aera,
Empedocles et Critias sanguinem, Parmenides ex terra
et igne, Xenophanes ex terra et aqua, Boethos ex aere
et igne, Epicurus speciem ex igne et aere et spiritu mix-
tam. obtinuit tamen non minus de incorporalitate eius
quam de immortalitate sententia. nunc videamus quae 21
sint haec duo nomina quorum pariter meminit, cum dicit,
quae sidera et stellas vocatis. neque enim hic res una ge-
mina appellatione monstratur ut ensis et gladius sed
sunt stellae quidem singulares, ut erraticae quinque et
ceterae quae non admixtae aliis solae feruntur, sidera
vero quae in aliquod signum stellarum plurium composi-
tione formantur, ut Aries, Taurus, ut Andromeda, Per-
seus vel Corona et quaecumque variarum genera forma-
rum in caelum recepta creduntur. sic et apud Graecos
ἀστήρ et ἄστρον diversa significant, et ἀστήρ stella una
est, ἄστρον signum stellis coactum, quod nos sidus vo-
camus. cum vero stellas globosas et rotundas dicat, non 22
singularium tantum exprimit speciem, sed et earum quae
in signa formanda conveniunt. omnes enim stellae inter
se etsi in magnitudine aliquam, nullam tamen habent in
specie differentiam. per haec autem duo nomina solida

[**SEPDC**] **1 possedonius E′, possidonius e PD** | quinque] vero **C** || **2** hyppocrates **E**, ipocrates **D** || **3** heraclides ponticus lucem *om.* **E′** | Heraclides *Zeunius*, heraclitus *libri* || **6** atomis **C**, athomis *cett.* || **8** hypparcus **E** || **9** enpedocles **E**, empodocles **C** || **10** Xenophanes *vulgo edunt*, xenophantes **S D**, xenofantes **E′ P**, xenofanes **e**, exenophantes **C** | boetos **S**, boetios **E** || **11** et spiritu *om.* **C** || **18** amixtae **P** || **20** ut *alterum om.* **PD** || **23** aster et astron *libri* | aster *libri* || **24** astron *libri* | stellas **P′** || **26** singularum **P′ D′** || **27** convenerant **PD**

sphaera describitur, quae nec ex globo, si rotunditas desit,
nec ex rotunditate, si globus desit, efficitur, cum alterum
23 forma, alterum soliditate corporis deseratur. sphaeras
autem hic dicimus ipsarum stellarum corpora, quae om-
nia hac specie formata sunt. dicuntur praeterea sphaerae
et ἀπλανής illa, quae maxima est, et subiectae septem,
24 per quas duo lumina et vagae quinque discurrunt. circi
vero et orbes duarum sunt rerum duo nomina, et his no-
minibus quidem alibi aliter est usus. nam et orbem pro
circulo posuit ut *orbem lacteum* et orbem pro sphaera ut
novem tibi orbibus vel potius globis. sed et circi vocantur
qui sphaeram maximam cingunt, ut eos sequens tractatus
inveniet, quorum unus est lacteus, de quo ait *inter flam-*
25 *mas circus elucens*. sed hic horum nihil neque circi neque
orbis nomine voluit intellegi, sed est orbis in hoc loco
stellae una integra et peracta conversio, id est ab eodem
loco post emensum sphaerae per quam movetur ambitum
in eundem locum regressus; circus est autem hic linea am-
biens sphaeram ac veluti semitam faciens per quam
lumen utrumque discurrit, et intra quam vagantium stel-
26 larum error legitimus coercetur. quas ideo veteres errare
dixerunt quia et cursu suo feruntur et contra sphaerae
maximae, id est ipsius caeli, impetum contrario motu ad
orientem ab occidente volvuntur; et omnium quidem par
celeritas, motus similis, et idem est modus meandi: sed
non omnes eodem tempore circos suos orbesque confi-
27 ciunt, et ideo est celeritas ipsa mirabilis, quia cum sit
eadem omnium nec ulla ex illis aut concitatior esse possit
aut segnior, non eodem tamen temporis spatio omnes
ambitum suum peragunt. causam vero sub eadem celeri-
tate disparis spatii aptius nos sequentia docebunt.

[SEPDC] 3 formam E | alterum soliditatem E | deseratur sP, desiratur S′, desiderat *corr.* desideret E, requiratur D (*quod ut v. l. et in* P *additum est*), deseretur C || 6 aplanes *libri* || 8 et[2] *om.* EP || 14 lucens P || 18 hac P′ || 25 motus E′P || 27 ipsa *om.* D′ || 31 aptius *libri, sane mallem* apertius

His de siderum natura et siderea hominum mente narra- 15
tis, rursus filium pater ut in deos pius, ut in homines iustus
esset hortatus, praemium rursus adiecit, ostendens lac-
teum circulum virtutibus debitum et beatorum coetu
refertum, cuius meminit his verbis: *erat autem is splendi-
dissimo candore inter flammas circus elucens, quem vos
ut a Grais accepistis orbem lacteum nuncupatis. orbis* hic 2
idem quod circus in lactei appellatione significat. est
autem lacteus unus e circis qui ambiunt caelum: et sunt
praeter eum numero decem, de quibus quae dicenda sunt
proferemus, cum de hoc competens sermo processerit.
solus ex omnibus hic subiectus est oculis, ceteris circulis
magis cogitatione quam visu comprehendendis. de hoc 3
lacteo multi inter se diversa senserunt, causasque eius
alii fabulosas, naturales alii protulerunt: sed nos fabulosa
reticentes ea tantum quae ad naturam eius visa sunt per-
tinere dicemus. Theophrastus lacteum dixit esse com- 4
pagem qua de duobus hemisphaeriis caeli sphaera soli-
data est, et ideo ubi orae utrimque convenerant notabilem
claritatem videri; Diodorus ignem esse densetae concre- 5
taeque naturae in unam curvi limitis semitam discretione
mundanae fabricae coacervante concretum, et ideo visum
intuentis admittere, reliquo igne caelesti lucem suam
nimia subtilitate diffusam non subiciente conspectui;
Democritus innumeras stellas brevesque omnes, quae 6
spisso tractu in unum coactae, spatiis quae angustissima
interiacent opertis, vicinae sibi undique et ideo passim
diffusae lucis aspergine continuum iuncti luminis corpus
ostendunt: sed Posidonius, cuius definitioni plurium con- 7
sensus accessit, ait lacteum caloris esse siderei infusionem
quam ideo adversa zodiaco curvitas obliquavit, ut quo-
niam sol numquam zodiaci excedendo terminos expertem
fervoris sui partem caeli reliquam deserebat, hic circus

[SEPDC] 1 his naturam et omnium mentes narratis D′ || 2 pater *om.* P′ || 6 circulus P || 8 significans e || 11 proferamus PD || 14 divisa P || 17 theofrastus Pd, teofrastus D′ || 20 deoderus E′ || 29 possidonius sE, possedonius DP || 30 coloris P′C | fusionem E

a via solis in obliquum recedens universitatem flexu ca-
lido temperaret. quibus autem partibus zodiacum inter-
8 secet, superius iam relatum est. haec de lacteo. decem
autem alii ut diximus circi sunt, quorum unus est ipse
zodiacus, qui ex his decem solus potuit latitudinem hoc
9 modo quem referemus adipisci. natura caelestium circu-
lorum incorporalis est linea quae ita mente concipitur
ut sola longitudine censeatur, latum habere non possit;
sed in zodiaco latitudinem signorum capacitas exigebat.
10 quantum igitur spatii lata dimensio porrectis sideribus
occupabat, duabus lineis limitatum est: et tertia ducta
per medium ecliptica vocatur, quia cum cursum suum
in eadem linea pariter sol et luna conficiunt, alterius
eorum necesse est evenire defectum: solis si ei tunc luna
11 succedat: lunae si tunc adversa sit soli. ideo nec sol um-
quam deficit nisi cum tricesimus lunae dies est et nisi
quinto decimo cursus sui die nescit luna defectum. sic
enim evenit ut aut lunae contra solem positae ad mutuan-
dum ab eo solitum lumen sub eadem inventus linea
terrae conus obsistat, aut soli ipsa succedens obiectu suo
12 ab humano aspectu lumen eius repellat. in defectu ergo
sol ipse nil patitur sed noster fraudatur aspectus, luna
vero circa proprium defectum laborat non accipiendo solis
lumen, cuius beneficio noctem colorat. quod sciens Ver-
gilius disciplinarum omnium peritissimus ait,

defectus solis varios lunaeque labores.

quamvis igitur trium linearum ductus zodiacum et claudat
et dividat, unum tamen circum auctor vocabulorum dici
voluit antiquitas. quinque alii circuli paralleli vocantur.
13 horum medius et maximus est aequinoctialis, duo extre-
mitatibus vicini atque ideo breves, quorum unus septen-
trionalis dicitur, alter australis: inter hos et medium duo
sunt tropici maiores ultimis, medio minores, et ipsi ex
14 utraque parte zonae ustae terminum faciunt. praeter hos

26 Georg. 2. 478

[**SEPDC**] **1** fluxu **P** || **4** ut *om.* **P'** || **6** reperimus **C** || **17** diei **P'** || **18** enim *om.* **P'** || **20** obsistat **P'** || **22** frustratur **C** || **33** maioris **P'**

alii duo sunt coluri, quibus nomen dedit imperfecta con-
versio: ambientes enim septentrionalem verticem atque
inde in diversa diffusi, et se in summo intersecant et quin-
que parallelos in quaternas partes aequaliter dividunt,
zodiacum ita intersecantes ut unus eorum per Arietem
et Libram, alter per Cancrum atque Capricornum meando
decurrat; sed ad australem verticem non pervenire cre-
duntur. duo qui ad numerum praedictum supersunt, 15
meridianus et horizon, non scribuntur in sphaera, quia
certum locum habere non possunt, sed pro diversitate cir-
cumspicientis habitantisve variantur. meridianus est 16
enim quem sol cum super hominum verticem venerit
ipsum diem medium efficiendo designat: et quia globosi-
tas terrae habitationes omnium aequales sibi esse non
patitur, non eadem pars caeli omnium verticem despicit:
et ideo unus omnibus meridianus esse non poterit, sed
singulis gentibus super verticem suum proprius meri-
dianus efficitur. similiter sibi horizontem facit circum- 17
spectio singulorum. horizon est enim velut quodam circo
designatus terminus caeli quod super terram videtur: et
quia ad ipsum vere finem non potest humana acies per-
venire, quantum quisque oculos circumferendo conspexe-
rit, proprium sibi caeli quod super terram est terminum
facit. hic horizon, quem sibi unius cuiusque circumscribit 18
aspectus, ultra trecentos et sexaginta stadios longitu-
dinem intra se continere non poterit. centum enim et octo-
ginta stadios non excedit acies contra videntis: sed visus
cum ad hoc spatium venerit, accessu deficiens in rotundi-
tatem recurrendo curvatur; atque ita fit ut hic numerus
ex utraque parte geminatus trecentorum sexaginta stadio-
rum spatium quod intra horizontem suum continetur
efficiat semperque, quantum ex huius spatii parte postera
procedendo dimiseris, tantum tibi de anteriore sumetur,

1 cf. Mart. Cap. §§ 823; 832; Gemin. Isag. 4 || 25 cf. Sat. 7. 14, 15

[SEPDC] 1 coluri SEC, cosuli P′, arci *ut v. l. add.* p, circuli *corr.* coruli D || 14 habitationes hominum P || 16 unus *om.* P′ || 24 hic] hinc PD | unus cuiusque P || 26 intra] in Pd || 27 videntes P′ || 33 dimiseris sDC, demisserit E′

et ideo horizon semper quantacumque locorum trans-
19 gressione mutatur. hunc autem, quem diximus, admittit
aspectum aut in terris aequa planities aut pelagi tran-
quilla libertas, qua nullam oculis obicit offensam. nec te
moveat quod saepe in longissimo positum montem vide-
mus aut quod ipsa caeli superna suspicimus: aliud est
enim cum se oculis ingerit altitudo, aliud cum per planum
se porrigit et extendit intuitus, in quo solo horizontis
circus efficitur. haec de circis omnibus quibus caelum cin-
gitur dicta sufficiant.

16 Tractatum ad sequentia transferamus: *ex quo mihi
omnia contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur.
erant autem eae stellae quas numquam ex hoc loco vidimus
et eae magnitudines omnium quas esse numquam suspicati
sumus, ex quibus erat ea minima, quae ultima a caelo,
citima terris luce lucebat aliena: stellarum autem globi terrae*
2 *magnitudinem facile vincebant*. dicendo, *ex quo omnia mihi
contemplanti*, id quod supra rettulimus adfirmat, in ipso
lacteo Scipionis et parentum per somnium contigisse con-
ventum. duo sunt autem praecipua quae in stellis se ad-
miratum refert, aliquarum novitatem et omnium magni-
tudinem. ac prius de novitate, post de magnitudine disse-
3 remus. plene et docte adiciendo, *quas numquam ex hoc
loco vidimus*, causam cur a nobis non videantur ostendit.
locus enim nostrae habitationis ita positus est ut quae-
dam stellae ex ipso numquam possint videri; quia ipsa
pars caeli, in qua sunt, numquam potest hic habitantibus
4 apparere. pars enim haec terrae, quae incolitur ab uni-
versis hominibus quos in vicem scire nos possumus, ad
septentrionalem verticem surgit, et sphaeralis convexitas
australem nobis verticem in ima demergit. cum ergo sem-
per circa terram ab ortu in occasum caeli sphaera volva-
tur, vertex hic qui septentriones habet, quoquoversum

11 Som. 3, 7

[SEPDC] 4 obiecit **C'** || **10** sufficient **E**, sufficiunt **P'** || **13** eae **P**, hae *cett.* || **14** hae e**D** || **17** mihi omnia **D** || **20** praecipue **C** || **29** quos *scripsi*, qui *codd.* | qui nos invicem **PD** | scire nos possumus **S**, scire non possumus *cett.* || **30** verticem nobis surgit **P**

mundana volubilitate vertatur, quoniam super nos est, semper a nobis videtur ac semper ostendit

arctos Oceani metuentes aequore tingui.

australis contra quasi semel nobis pro habitationis no- 5
strae positione demersus nec ipse nobis umquam videtur nec sidera sua, quibus et ipse sine dubio insignitur, ostendit. et hoc est quod poeta naturae ipsius conscius dixit,

hic vertex nobis semper sublimis: at illum
sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi.

sed cum hanc diversitatem caelestibus partibus vel sem- 6
per vel numquam apparendi terrae globositas habitantibus faciat, ab eo qui in caelo est omne sine dubio caelum videtur non impediente aliqua parte terrae, quae tota
puncti locum pro caeli magnitudine vix obtinet. cui ergo 7
australis verticis stellas numquam de terris videre contigerat, ubi circumspectu libero sine offensa terreni obicis visae sunt, iure quasi novae admirationem dederunt, et quia intellexit causam propter quam eas numquam ante vidisset, ait, *erant autem eae stellae quas numquam ex hoc loco vidimus*, hunc locum demonstrative terram dicens in
qua erat dum ista narraret. sequitur illa discussio, quid sit 8
quod adiecit, *et eae magnitudines omnium quas esse numquam suspicati sumus*. cur autem magnitudines quas vidit in stellis numquam homines suspicati sint, ipse patefecit addendo, *stellarum autem globi terrae magnitudinem*
facile vincebant. nam quando homo, nisi quem doctrina 9
philosophiae supra hominem, immo vere hominem fecit, suspicari potest stellam unam omni terra esse maiorem, cum vulgo singulae vix facis unius flammam aequare posse videantur? ergo tunc earum vere magnitudo adserta credetur, si maiores singulas quam est omnis terra consti-

3 Verg. Georg. 1. 246 || 8 1. 1. 242

[SEPDC] 4 econtra C || 16 libera P′ || 18 ante *om.* P, antea D || 19 hae D || 22 hae ED || 27 hominem[1] *delet* c || 30 credetur Sep, creditur E′DC, credatur P′ || 31 terra *om.* D′ | terra esse constiterit *vulgo edunt*

10 terit. quod hoc modo licet recognoscas. punctum dixerunt esse geometrae quod ob incomprehensibilem brevitatem sui in partes dividi non possit, nec ipsum pars aliqua sed tantum modo signum esse dicatur. physici terram ad magnitudinem circi per quem sol volvitur puncti modum obtinere docuerunt. sol autem quanto minor sit circo proprio, deprehensum est. manifestissimis enim dimensionum rationibus constitit mensuram solis ducentesimam sextam decimam partem habere magnitudinis circi per
11 quem sol ipse discurrit. cum ergo sol ad circum suum pars certa sit, terra vero ad circum solis punctum sit quod pars esse non possit, sine cunctatione iudicii solem constat terra esse maiorem, si maior est pars eo quod partis no-
12 men nimia sui brevitate non capiat. verum solis circo superiorum stellarum circos certum est esse maiores, si eo quod continetur id quod continet maius est, cum hic sit caelestium sphaerarum ordo, ut a superiore una quaeque inferior ambiatur. unde et lunae sphaeram quasi a caelo ultimam et vicinam terrae minimam dixit cum terra ipsa
13 in punctum quasi vere iam postrema deficiat. si ergo stellarum superiorum circi, ut diximus, circo solis sunt grandiores, singulae autem huius sunt magnitudinis ut ad circum una quaeque suum modum partis obtineant, sine dubio singulae terra sunt ampliores, quam ad solis circum qui superioribus minor est punctum esse praediximus. de luna si vere luce lucet aliena sequentia docebunt.

17 Haec cum Scipionis obtutus non sine admiratione percurrens ad terras usque fluxisset et illic familiaris haesisset, rursus avi monitu ad superiora revocatus est, ipsum a caeli exordio sphaerarum ordinem in haec verba mon-
2 strantis: *novem tibi orbibus vel potius globis conexa sunt omnia, quorum unus est caelestis extimus, qui reliquos*

31 Som. 4, 1

[**SEPDC**] 3 pras **P** | aliquid **P'** || 8 constat **PD** || 10 suum *om.* **SEPC** *fort. recte* || 14 capit **seC**, capat **P'** || 15 est *om.* **E'P'** || 23 obtineat **EpDC** || 24 singulo **P'** || 28 familiarius *vulg.* || 29 monitus **E'**, monito **P'**

omnes complectitur, summus ipse deus, arcens et continens
ceteros, in quo sunt infixi illi qui volvuntur stellarum cursus
sempiterni. huic subiecti sunt septem qui versantur retro 3
contrario motu atque caelum. e quibus unum globum possi-
det illa quam in terris Saturniam nominant, deinde est
hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor qui dici-
tur Iovis; tum rutilus horribilisque terris quem Martium di-
citis, deinde de septem mediam fere regionem sol obtinet dux
et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi
et temperatio, tanta magnitudine ut cuncta sua luce lustret
et compleat. hunc ut comites consequuntur Veneris alter, alter
Mercurii cursus in infimoque orbe luna radiis solis accensa
convertitur. infra autem eam nihil est nisi mortale et cadu- 4
cum praeter animos munere deorum hominum generi datos:
supra lunam sunt aeterna omnia. nam ea quae est media et
nona, tellus, neque movetur et infima est et in eam feruntur
omnia nutu suo pondera. totius mundi a summo in imum 5
diligens in hunc locum collecta descriptio est et inte-
grum quoddam universitatis corpus effingitur, quod qui-
dem τὸ πᾶν id est omne dixerunt, unde et hic dicit *conexa*
sunt omnia. Vergilius vero magnum corpus vocavit —

... et magno se corpore miscet.

hoc autem loco Cicero rerum quaerendarum iactis semini- 6
bus multa nobis excolenda legavit. de septem subiectis glo-
bis ait, *qui versantur retro contrario motu atque caelum.*
quod cum dicit, admonet ut quaeramus si versatur cae- 7
lum, et si illi septem et versantur et contrario motu mo-
ventur, aut si hunc esse sphaerarum ordinem quem Cicero

19s. cf. Plot. 3. 3, 6 || 22 Verg. Aen. 6. 727

[**SEPDC**] 1 ipse deus] ille *dein rasura quattuor litterarum* **C** || 3 huic] hinc **C** | sunt *om.* **SEC** || 4 globium **P**, *om.* **C** || 8 de septem **SED**, septem **P**, subter **C**, *quod editoribus placuit* || 12 in *om.* **SPC** || 15 sunt] autem **C** | omnia *om.* **C** || 16 referuntur **SPC**, refertur **E** || 18 *post* diligens in hunc (*fol. 11b*) *sequuntur in* **P** (fol. 12a) quam iure cor caeli (I 20, 7) || 20 topan **C** || 21 vocavit *om.* **C** || 26 vertatur **DC** | caelum *om.* **C** || 27 versantur *omnes mei*: *illud enim* servantur *quod in Ian. et Eyss. reperitur ex illius incuria, huius scelere ortum est*

refert Platonica consentit auctoritas, et si vere subiectae
sint, quo pacto stellae earum omnium zodiacum lustrare
dicantur cum zodiacus et unus et in summo caelo sit,
quaeve ratio in uno zodiaco aliarum cursus breviores,
aliarum faciat longiores — haec enim omnia in exponendo
earum ordine necesse est adserantur — et postremo qua
ratione in terram ferantur sicut ait *omnia nutu suo pon-*
8 *dera.* versari caelum mundanae animae natura et vis et
ratio docet, cuius aeternitas in motu est. quia numquam
motus relinquit quod vita non deserit, nec ab eo vita disce-
dit in quo viget semper agitatus: igitur et caeleste corpus,
quod mundi anima futurum sibi immortalitatis particeps
fabricata est, ne umquam vivendo deficiat, semper in motu
est et stare nescit, quia nec ipsa stat anima qua impellitur.
9 nam cum animae quae incorporea est essentia sit in motu,
primum autem omnium caeli corpus anima fabricata sit,
sine dubio in corpus hoc primum ex incorporeis motus
natura migravit, cuius vis integra et incorrupta non de-
10 serit quod primum coepit movere. ideo vero caeli motus
necessario volubilis est quia cum semper moveri necesse
sit, ultra autem locus nullus sit quo se tendat accessio,
continuatione perpetuae in se reditionis agitatur: ergo
in quo potest vel habet currit, et accedere eius revolvi est
quia sphaerae spatia et loca complectentis omnia unus
est cursus rotari. sed et sic animam sequi semper videtur,
11 quae in ipsa universitate discurrit. dicemus ergo quod eam
numquam reperiat si semper hanc sequitur? immo sem-
per eam reperit quia ubique tota, ubique perfecta est.
cur ergo si quam quaerit reperit, non quiescit? quia et
illa requietis est inscia. staret enim si usquam stantem
animam reperiret, cum vero illa ad cuius appetentiam
trahitur, semper in universa se fundat, semper et corpus
se in ipsam et per ipsam retorquet. haec de caelestis volu-
bilitatis arcano pauca de multis Plotino auctore reperta
12 sufficient. quod autem hunc istum extimum globum, qui

8ss. cf. Plat. Phaedr. 245 C; Plot. 2. 2, 1ss. || 34 cf. Plot. 2. 11. 1

[SEDC] 5 facit C || 16 caeli motus D', corpus caeli C || 25 semper *om.* D || 35 sufficiant eDc

ita volvitur, summum deum vocavit, non ita accipiendum
est, ut ipse prima causa et deus ille omnipotentissimus
aestimetur: cum globus ipse, quod caelum est, animae sit
fabrica, anima ex mente processerit, mens ex deo, qui vere
summus est, procreata sit: sed summum quidem dixit ad 13
ceterorum ordinem, qui subiecti sunt, unde mox subiecit
arcens et continens ceteros, deum vero quod non modo
immortale animal ac divinum sit et plenum inditae ex illa
purissima mente rationis, sed quod et virtutes omnes,
quae illam primae omnipotentiam summitatis sequuntur
aut ipse faciat aut ipse contineat. ipsum denique Iovem 14
veteres vocaverunt, et apud theologos Iuppiter est mundi
anima. hinc illud est,

ab Iove principium, Musae, Iovis omnia plena,

quod de Arato poetae alii mutuati sunt, qui de sideribus
locuturus a caelo in quo sunt sidera exordium sumendum
esse decernens, ab Iove incipiendum esse memoravit. hinc 15
et Iuno soror eius et coniunx vocatur. est autem Iuno aer,
et dicitur soror quia isdem seminibus quibus caelum etiam
aer procreatus est, coniunx quia aer subiectus est caelo.
his illud adiciendum est, quod praeter duo lumina et stel- 16
las quinque quae appellantur vagae, reliquas omnes alii
infixas caelo nec nisi cum caelo moveri, alii, quorum ad-
sertio vero propior est, has quoque dixerunt suo motu
praeter quod cum caeli conversione feruntur accedere,
sed propter immensitatem extimi globi excedentia credi-
bilem numerum saecula in una eas cursus sui ambitione
consumere et ideo nullum earum motum ab homine sen-
tiri, cum non sufficiat humanae vitae spatium ad breve
saltem punctum tam tardae accessionis deprehendendum.
hinc Tullius nullius sectae inscius veteribus approbatae 17
simul attigit utramque sententiam, dicendo: *in quo sunt
infixi illi qui volvuntur stellarum cursus sempiterni;* nam
et infixos dixit et cursus habere non tacuit.

14 Verg. ecl. 3. 60

[**SEDC**] **12** et — **13** anima *om.* S || **19** isdem numinibus E′ || **24** proprior E′

18 Nunc utrum illi septem globi qui subiecti sunt contra-
rio, ut ait, quam caelum vertitur motu ferantur argu-
2 mentis ad verum ducentibus requiramus. solem ac lunam
et stellas quinque quibus ab errore nomen est, praeter
quod secum trahit ab ortu in occasum caeli diurna con-
versio, ipsa suo motu in orientem ab occidente procedere
non solis litterarum profanis, sed multis quoque doctrina
initiatis, abhorrere a fide ac monstro simile iudicatum
est, sed apud pressius intuentes ita verum esse constabit,
ut non solum mente concipi, sed oculis quoque ipsis possit
3 probari. tamen ut nobis de hoc sit cum pertinaciter ne-
gante tractatus, age quisquis tibi hoc liquere dissimulas,
simul omnia quae vel contentio sibi fingit detractans fidem
vel quae ipsa veritas suggerit in divisionis membra mitta-
4 mus. has erraticas cum luminibus duobus aut infixas
caelo, ut alia sidera, nullum sui motum nostris oculis indi-
care, sed ferri mundanae conversionis impetu, aut moveri
sua quoque accessione dicemus: rursus si moventur, aut
caeli viam sequuntur ab ortu in occasum et communi et
suo motu meantes aut contrario recessu in orientem ab
occidentis parte versantur. praeter haec, ut opinor, nihil
potest vel esse vel fingi. nunc videamus quid ex his po-
5 terit verum probari. si infixae essent, numquam ab eadem
statione discederent sed in isdem locis semper ut aliae
viderentur. ecce enim de infixis Vergiliae nec a sui um-
quam se copulatione dispergunt, nec Hyadas, quae vici-
nae sunt, deserunt aut Orionis proximam regionem relin-
quunt: Septentrionum compago non solvitur: Anguis, qui
inter eos labitur, semel circumfusum non mutat ample-
6 xum. hae vero modo in hac, modo in illa caeli regione
visuntur, et saepe cum in unum locum duae pluresve con-
venerint, et a loco tamen in quo simul visae sunt et a se
postea separantur. ex hoc eas non esse caelo infixas oculis
quoque approbantibus constat: igitur moventur. nec ne-
7 gare hoc quisquam poterit quod visus adfirmat. quaeren-

[SEDC] 7 non solum e || 12 quisque S'E'C, *vereor ne recte* || 13 tibi E *et Zeun. e coni.* || 18 dicimus E' || 29 circumfusum semel C

dum est ergo utrum ab ortu ad occasum an in contrarium
motu proprio revolvantur. sed et hoc quaerentibus nobis
non solum manifestissima ratio, sed visus quoque ipse
monstrabit. consideremus ergo signorum ordinem quibus
zodiacum divisum vel distinctum videmus, et ab uno signo
quolibet ordinis eius sumamus exordium. cum Aries exori- 8
tur, post ipsum Taurus emergit. hunc Gemini sequuntur,
hos Cancer et per ordinem reliqua. si istae ergo in occi-
dentem ab oriente procederent, non ab Ariete in Taurum
qui retro locatus est, nec a Tauro in Geminos signum
posterius volverentur, sed a Geminis in Taurum et a
Tauro in Arietem recta et mundanae volubilitatis con-
sona accessione prodirent. cum vero a primo in signum 9
secundum, a secundo in tertium et inde ad reliqua quae
posteriora sunt revolvantur, signa autem infixa caelo cum
caelo ferantur, sine dubio constat has stellas non cum
caelo sed contra caelum moveri. hoc ut plene liqueat,
astruamus de lunae cursu, quae et claritate sui et veloci-
tate notabilior est. luna postquam a sole discedens no- 10
vata est, secundo fere die circa occasum videtur, et quasi
vicina soli quem nuper reliquit, postquam ille demersus
est, ipsa caeli marginem tenet antecedenti superoccidens.
tertio die tardius occidit quam secundo, et ita cotidie lon-
gius ab occasu recedit, ut septimo die circa solis occasum
in medio caelo ipsa videatur. post alios vero septem cum
ille mergit, haec oritur. adeo media parte mensis dimidium 11
caelum, id est unum hemisphaerium, ab occasu in orien-
tem recedendo metitur. rursus post septem alios circa solis
occasum latentis hemisphaerii verticem tenet, et huius rei
indicium est quod medio noctis exoritur. postremo toti-
dem diebus exemptis solem denuo comprehendit, et vici-
nus videtur ortus amborum, quam diu soli succedens rur-
sus novetur et rursus recedens paulatim semper in orien-

[SEDC] 12 volubilitati d *et sic Zeunius e coni.*, *quod certe elegantius* || 15 cum caelo *suppl. Ian. feliciter, om. libri* || 16 ferantur *vulg.*, feruntur *libri* || 19 luna — 20 est *om.* E' || 19 ad solem descendens C || 31 comprehendat E'

12 tem regrediendo relinquat occasum. sol quoque ipse non
aliter quam ab occasu in orientem movetur, et licet tardius
recessum suum quam luna conficiat – quippe qui tanto
tempore signum unum emetiatur quanto totum zodiacum
luna discurrit – manifesta tamen et subiecta oculis motus
13 sui praestat indicia. hunc enim in Ariete esse ponamus,
quod quia aequinoctiale signum est, pares horas somni
et diei facit. in hoc signo cum occidit, Libram, id est
Scorpii chelas, mox oriri videmus, et apparet Taurus vici-
nus occasui, nam Vergilias et Hyadas partes Tauri cla-
14 riores non multo post solem mergentes videmus. sequenti
mense sol in signum posterius, id est in Taurum recedit,
et ita fit ut neque Vergiliae neque alia pars Tauri illo
mense videatur. signum enim quod cum sole oritur et
cum sole occidit semper occulitur, adeo ut et vicina astra
15 solis propinquitate celentur. nam et Canis tunc, quia vici-
nus Tauro est, non videtur tectus lucis propinquitate; et
hoc est quod Vergilius ait –

candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus et adverso cedens Canis occidit astro.

non enim vult intellegi Tauro oriente cum sole mox in
occasum ferri Canem, qui proximus Tauro est, sed occi-
dere eum dixit Tauro gestante solem, quia tunc incipit
16 non videri sole vicino. tunc tamen occidente sole Libra
adeo superior invenitur ut totus Scorpius ortus appareat,
Gemini vero vicini tunc videntur occasui. rursus post
Tauri mensem Gemini non videntur, quod in eos solem
migrasse significat. post Geminos recedit in Cancrum et
17 tunc cum occidit mox Libra in medio caelo videtur. adeo
constat solem tribus signis peractis, id est Ariete et Tauro
et Geminis, ad medietatem hemisphaerii recessisse. de-
nique post tres menses sequentes tribus signis quae se-
quuntur emensis – Cancrum dico Leonem et Virginem –
invenitur in Libra, quae rursus aequat noctem diei, et

7 Verg. Georg. 1. 208 || 19 ibid. 1. 217

[SEDC] 11 post sole mergente eDC || 12 in *alterum om.* D || 15 occurritur E' || 31 accedisse D'

dum in ipso signo occidit mox oritur Aries, in quo sol
ante sex menses occidere solebat. ideo autem occasum 18
magis eius quam ortum elegimus proponendum, quia
signa posteriora post occasum videntur, et dum ad haec
quae sole mergente videri solent solem redire monstramus,
sine dubio eum contrario motu recedere quam caelum
movetur, ostendimus. haec autem quae de sole ac luna 19
diximus, etiam quinque stellarum recessum adsignare
sufficient; pari enim ratione in posteriora signa migrando
semper mundanae volubilitati contraria recessione versantur.

His adsertis de sphaerarum ordine pauca dicenda sunt, **19**
in quo dissentire a Platone Cicero videri potest, cum hic
solis sphaeram quartam de septem id est in medio locatam
dicat, Plato a luna sursum secundam, hoc est inter
septem a summo locum sextum tenere commemoret.
Ciceroni Archimedes et Chaldaeorum ratio consentit, Plato 2
Aegyptios omnium philosophiae disciplinarum parentes
secutus est, qui ita solem inter lunam et Mercurium locatum
volunt, ut rationem tamen et deprehenderint et edixerint,
cur a non nullis sol supra Mercurium supraque
Venerem esse credatur. nam nec illi qui ita aestimant a
specie veri procul aberrant. opinionem vero istius permutationis
huius modi ratio persuasit. a Saturni sphaera, 3
quae est prima de septem, usque ad sphaeram Iovis a
summo secundam interiecti spatii tanta distantia est,
ut zodiaci ambitum superior triginta annis, duodecim
vero annis subiecta conficiat; rursus tantum a Iove
sphaera Martis recedit, ut eundem cursum biennio peragat.
Venus autem tanto est regione Martis inferior, ut ei 4
annus satis sit ad zodiacum peragrandum. iam vero ita
Veneri proxima est stella Mercurii et Mercurio sol propinquus,
ut hi tres caelum suum pari temporis spatio, id
est anno plus minusve, circumeant. ideo et Cicero hos

17ss. cf. Gemin. El. astr. 1; Ptol. Almag. 9, 1; Plat. Tim. 38 B; Eratosth. Cat. 43

[SEDC] **3** eligimus **EDC** || **20** edixerint] se scire dixerint **D** *impudentissime*, ediderint *Gronovius non inficete* || **24** ratione **E'** || **28** annis *om.* **E'** || **34** ideo — *p. 74, 2* recedunt *om.* **D**

duos cursus comites solis vocavit, quia in spatio pari
5 longe a se numquam recedunt. luna autem tantum ab his
deorsum recessit ut, quod illi anno, viginti octo diebus
ipsa conficiat. ideo neque de trium superiorum ordine,
quem manifeste clareque distinguit immensa distantia,
neque de lunae regione, quae ab omnibus multum recessit,
inter veteres aliqua fuit dissensio. horum vero trium sibi
proximorum, Veneris Mercurii et solis, ordinem vicinia
confudit, sed apud alios; nam Aegyptiorum sollertiam
6 ratio non fugit, quae talis est. circulus per quem sol dis-
currit a Mercurii circulo ut inferior ambitur, illum quoque
superior circulus Veneris includit, atque ita fit ut hae
duae stellae cum per superiores circulorum suorum ver-
tices currunt, intellegantur supra solem locatae, cum vero
per inferiora commeant circulorum, sol eis superior aesti-
7 metur. illis ergo qui sphaeras earum sub sole dixerunt, hoc
visum est ex illo stellarum cursu, qui non numquam ut
diximus videtur inferior, qui et vere notabilior est quia
tunc liberius apparent. nam çum superiora tenent magis
radiis occuluntur, et ideo persuasio ista convaluit, et ab
8 omnibus paene hic ordo in usum receptus est. perspicacior
tamen observatio veriorem ordinem deprehendit, quem
praeter indaginem visus haec quoque ratio commendat,
quod lunam, quae luce propria caret et de sole mutuatur,
9 necesse est fonti luminis sui esse subiectam. haec enim
ratio facit lunam non habere lumen proprium, ceteras om-
nes stellas lucere suo, quod illae supra solem locatae in
ipso purissimo aethere sunt, in quo omne quicquid est,
lux naturalis et sua est, quae tota cum igne suo ita sphae-
rae solis incumbit, ut caeli zonae quae procul a sole sunt
10 perpetuo frigore oppressae sint sicut infra ostendetur, luna
vero quia sola ipsa sub sole est et caducorum iam regioni
luce sua carenti proxima, lucem nisi de superposito sole

[SEDC] 7 inter] est inter D | fuit *hoc loco ponunt* sC, *om.* S′E′D, *post* dissensio *collocat* e || 10 fugit] fuit E′ || 14 locatae] loca *ni fallor* s || 19 apparent E′D, apparet *cett.* || 26 façit] fuit E′ || 32 ipsa] ima *voluit Zeun.* || 33 proxima – *p. 75, 1* habere *om.* E′, *supplet* E[m]

qua resplendet habere non potuit, denique quia totius
mundi ima pars terra est, aetheris autem ima pars luna
est, lunam quoque terram sed aetheriam vocaverunt.
immobilis tamen ut terra esse non potuit, quia in sphaera 11
quae volvitur nihil manet immobile praeter centrum, mun-
danae autem sphaerae terra centrum est, ideo sola immo-
bilis perseverat. rursus terra accepto solis lumine clarescit 12
tantum modo, non relucet; luna speculi instar lumen quo
illustratur emittit, quia illa aeris et aquae, quae per se
concreta et densa sunt, faex habetur et ideo extrema
vastitate denseta est, nec ultra superficiem quavis luce
penetratur; haec licet et ipsa finis sit, sed liquidissimae
lucis et ignis aetherii, ideo quamvis densius corpus sit
quam cetera caelestia, multo tamen terreno purius, fit
acceptae luci penetrabilis, adeo ut eam de se rursus emit-
tat, nullum tamen ad nos perferentem sensum caloris:
quia lucis radius cum ad nos de origine sua, id est de sole 13
pervenit, naturam secum ignis de quo nascitur devehit;
cum vero in lunae corpus infunditur et inde resplendet,
solam refundit claritudinem, non calorem. nam et specu-
lum cum splendorem de se vi oppositi eminus ignis emittit,
solam ignis similitudinem carentem sensu caloris ostendit.
quem soli ordinem Plato dederit vel eius auctores, quosve 14
Cicero secutus quartum locum globo eius adsignaverit,
vel quae ratio persuasionem huius diversitatis induxerit
et cur dixerit Tullius *in infimoque orbe luna radiis solis
accensa* convertitur satis dictum est, sed his hoc adi-
ciendum est, cur Cicero cum quartum de septem solem
velit, quartus autem inter septem non fere medius sed
omni modo medius et sit et habeatur, non abrupte me-
dium solem sed fere medium dixerit his verbis, *deinde
de septem mediam fere regionem sol obtinet.* sed non 15

3 cf. Procl. comm. in Tim. 45 D; 292 B

[SEDC] 1 cui resplendet *Zeun.* || 2 ima *om.* S' || 8 luna vero speculi C | quo] quod S' || 11 densata C || 20 claritatem *vulgo edunt* || 24 quarto loco E' || 26 in *om.* E || 27 sed hoc his C || 31 solem — medium *om.* C | sed — 32 regionem] dixerit sed fere regionem mediam D || 32 de septem E, septem S C, subter *vulg.*

vacat adiectio qua haec pronuntiatio temperatur. nam
sol quartum locum obtinens mediam regionem tenebit
numero, spatio non tenebit. si inter ternos enim summos
et imos locatur, sine dubio medius est numero, sed totius
spatii quod septem sphaerae occupant dimensione per-
specta regio solis non invenitur in medio spatio locata,
quia magis a summo ipse, quam ab ipso recessit ima
postremitas, quod sine ulla disceptationis ambage com-
16 pendiosa probabit adsertio. Saturni stella quae summa
est zodiacum triginta annis peragrat, sol medius anno uno,
luna ultima uno mense non integro. tantum ergo interest
inter solem et Saturnum quantum inter unum et triginta,
tantum inter lunam solemque quantum inter duodecim
17 et unum. ex his apparet totius a summo in imum spatii
certam ex media parte divisionem solis regione non fieri.
sed quia hic de numero loquebatur in quo vere qui quar-
tus et medius est, ideo pronuntiavit quidem medium, sed
propter latentem spatiorum dimensionem verbum quo
18 hanc definitionem temperaret adiecit. notandum quod
esse stellam Saturni et alteram Iovis, Martis aliam non
naturae constitutio sed humana persuasio est quae stellis
numeros et nomina fecit. non enim ait illa quae Saturnia
est sed *quam in terris Saturniam nominant* et *ille fulgor qui
dicitur Iovis*, et *quem Martium dicitis*, adeo expressit in
singulis nomina haec non esse inventa naturae sed homi-
num commenta significationi distinctionis accommoda.
19 quod vero fulgorem Iovis humano generi prosperum et
salutarem, contra Martis rutilum et terribilem terris vo-
cavit, alterum tractum est ex stellarum colore – nam
fulget Iovis, rutilat Martis – alterum ex tractatu eorum
qui de his stellis ad hominum vitam manare volunt ad-
versa vel prospera, nam plerumque de Martis terribilia,

21 Georg. 1. 137

[SEDC] 1 adiectio fere qua D || 3 spatio non tenebit] sed spatio non tenebit E, non spatio D′ || 5 prospecta E′, perfecta C || 18 verbum — 19 definitionem *om.* E′ || 19 notandum – 32 prospera *om.* D′, *supplet* D^{m} || 25 inventa ex natura D^{m} || 32 de martis stella terribilia D *et vulg.*

de Iovis salutaria evenire definiunt. causam siquis forte 20
altius quaerat unde divinis malivolentia, ut stella malefica esse dicatur – sicut de Martis et Saturni stellis existimatur – aut cur notabilior benignitas Iovis et Veneris inter genethlialogos habeatur cum sit divinorum una natura, in medium proferam rationem, apud unum omnino quod sciam lectam. nam Ptolemaeus in libris tribus quos De harmonia composuit patefecit causam, quam breviter
explicabo. certi, inquit, sunt numeri per quos inter omnia 21
quae sibi conveniunt iunguntur aptantur fit iugabilis competentia, nec quicquam potest alteri nisi per hos numeros convenire. sunt autem hi epitritus, hemiolius, epogdous,
duplaris, triplaris, quadruplus. quae hoc loco interim 22
quasi nomina numerorum accipias volo, in sequentibus vero, cum de harmonia caeli loquemur, quid sint hi numeri quidve possint, opportunius aperiemus: modo hoc nosse sufficiat, quia sine his numeris nulla colligatio, nulla
potest esse concordia. vitam vero nostram praecipue sol 23
et luna moderantur. nam cum sint caducorum corporum haec duo propria, sentire vel crescere: αἰσθητικόν id est sentiendi natura de sole, φυτικόν autem id est crescendi natura de lunari ad nos globositate perveniunt. sic utrius-
que luminis beneficio haec nobis constat vita qua fruimur. 24
conversatio tamen nostra et proventus actuum tam ad ista duo lumina quam ad quinque vagas stellas refertur, sed harum stellarum alias interventus numerorum quorum supra fecimus mentionem cum luminibus bene iungit ac sociat, alias nullus applicat numeri nexus ad lumina.
ergo Veneria et Iovialis stella per hos numeros lumini 25
utrique sociantur sed Iovialis soli per omnes, lunae vero

7 1. 7; 3. 15 et 16

[S E D C] 2 malevolentia ascribatur ut D ***solito scelestius*** **|| 5 genethlialogos S′ E, genethliacos s D, genethicos** ***fort. ex*** **genethliacos C | cum – natura** ***om.*** **D′ || 10 conveniunt iunguntur aptantur** ***scilicet per asyndeton*** **S E′ C, conveniunt iunguntur et aptantur e, convenienter iunguntur et aptantur D,** ***quod et vulgo edunt*** **|| 13 quadruplaris D || 18 vitam –** ***p. 78, 15*** **et** ***om.*** **D || 20 ethicon E, aestheticon** ***cett.*** **|| 21 pythicon E, phiticon C, phyticon** ***cett.*** **|| 26 sed harum]** ***ab hoc loco deinceps praestantissimus noster*** **B** ***erroribus innumeris iterum nos vexare incipit*** **|| 30 utriusque B | omnis S E**

per plures, et Veneria lunae per omnes, soli per plures
numeros aggregatur. hinc licet utraque benefica credatur,
Iovis tamen stella cum sole accommodatior est et Veneria
cum luna, atque ideo vitae nostrae magis commodant,
quasi luminibus vitae nostrae auctoribus numerorum
26 ratione concordes. Saturni autem Martisque stellae ita
non habent cum luminibus competentiam, ut tamen
aliqua vel extrema numerorum linea Saturnus ad solem,
Mars aspiciat ad lunam. ideo minus commodi vitae hu-
manae existimantur quasi cum vitae auctoribus arte nu-
merorum ratione non iuncti. cur tamen et ipsi non num-
quam opes vel claritatem hominibus praestare credantur,
ad alterum debet pertinere tractatum, quia hic sufficit
aperuisse rationem cur alia terribilis alia salutaris existi-
27 metur. et Plotinus quidem in libro qui inscribitur, *si fa-
ciunt astra*, pronuntiat nihil vi vel potestate eorum ho-
minibus evenire, sed ea quae decreti necessitas in singulos
sancit, ita per eorum septem transitum stationem reces-
sumve monstrari, ut aves seu praetervolando seu stando
futura pennis vel voce significant nescientes. sic quoque
tamen iure vocabitur hic salutaris, ille terribilis, cum per
hunc prospera, per illum significentur incommoda.

20 In his autem tot nominibus quae de sole dicuntur non
frustra nec ad laudis pompam lascivit oratio, sed res verae
vocabulis exprimuntur. *dux et princeps*, ait, *et moderator*
2 *luminum reliquorum, mens mundi et temperatio*. Plato in
Timaeo cum de octo sphaeris loqueretur sic ait: *ut autem
per ipsos octo circuitus celeritatis et tarditatis certa mensura
et sit et noscatur, deus in ambitu supra terram secundo lu-
3 men accendit quod nunc solem vocamus*. vides ut haec de-
finitio vult esse omnium sphaerarum lumen in sole, sed
Cicero sciens etiam ceteras stellas habere lumen suum,
solamque lunam, ut saepe iam diximus, proprio carere,

15 Enn. 2. 3 || 26 39 B

[SEDCB] 6 rationem B || 11 rationem B' || 18 horum SD || 25 et moderator ait C || 29 secundo e *et sic Gron. ex coni.*, secundum E'DB, *om.* C || 30 accedit B' | *post* vocamus *add.* cuius splendore caelum infraque omnia illustrarentur C

obscuritatem definitionis huius liquidius absolvens, et
ostendens in sole maximum lumen esse, non solum ait
dux, sed et *princeps et moderator luminum reliquorum*. adeo
et ceteras stellas scit esse lumina sed hunc ducem et prin-
cipem quem Heraclitus fontem caelestis lucis appellat.
dux ergo est quia omnes luminis maiestate praecedit, 4
princeps quia ita eminet ut propterea, quod talis solus
appareat, sol vocetur, *moderator reliquorum* dicitur quia
ipse cursus eorum recursusque certa spatii definitione
moderatur. nam certa spatii definitio est ad quam cum 5
una quaeque erratica stella recedens a sole pervenerit,
tamquam ultra prohibeatur accedere, agi retro videtur,
et rursus, cum certam partem recedendo contigerit, ad
directi cursus consueta revocatur. ita solis vis et potestas
motus reliquorum luminum constituta dimensione mo-
deratur. *mens mundi* ita appellatur ut physici eum cor 6
caeli vocaverunt, inde nimirum quod omnia quae stata
ratione per caelum fieri videmus, diem noctemque et
migrantes inter utrumque prolixitatis brevitatisque vices
et certis temporibus aequam utriusque mensuram, dein
veris clementem teporem, torridum Cancri ac Leonis
aestum, mollitiem auctumnalis aurae, vim frigoris inter
utramque temperiem, omnia haec solis cursus et ratio dis-
pensat. iure ergo cor caeli dicitur, per quem fiunt omnia
quae divina ratione fieri videmus. est et haec causa prop- 7
ter quam iure cor caeli vocetur, quod natura ignis semper
in motu perpetuoque agitatu est, solem autem ignis
aetherii fontem dictum esse rettulimus, hoc est ergo sol in
aethere quod in animali cor, cuius ista natura est, ne
umquam cesset a motu, aut brevis eius quocumque casu
ab agitatione cessatio mox animal interimat. haec de eo 8
quod mundi mentem vocavit: cur vero et *temperatio*

5 cf. Kirk, Cosm. Frag. 164

[SEDBC] 1 absolves B′ || 2 non solum] hoc solum S′ || 3 sed *om.* S′E′D | princeps sed et moderator D || 4 et[2] *om.* C || 9 certa spatii definitione *om.* SEC, *haud scio an recte* || 10 nam — est *om.* B || 17 stata E′, statuta *cett.* || 26 caeli cor iure BC || 29 anima P || 30 brevi B || 31 intimat B || 32 mente P | cur vero mens et D

mundi dictus sit ratio in aperto est. ita enim non solum
terram, sed ipsum quoque caelum, quod vere mundus vo-
catur, temperari sole certissimum est, ut extremitates eius,
quae a via solis longissime recesserunt, omni careant bene-
ficio caloris et una frigoris perpetuitate torpescant: quod
sequentibus apertius explicabitur. restat ut et de magni-
tudine eius, quam verissima praedicatione extulit, pauca
9 et non praetereunda dicamus. physici hoc maxime conse-
qui in omni circa magnitudinem solis inquisitione volue-
runt, quanto maior possit esse quam terra, et Eratosthenes
in libris dimensionum sic ait: 'mensura terrae septies et
vicies multiplicata mensuram solis efficiet'; Posidonius
multo multoque saepius, et uterque lunaris defectus argu-
10 mentum pro se advocat. ita cum solem volunt terra maio-
rem probare, testimonio lunae deficientis utuntur: cum
defectum lunae conantur adserere, probationem de solis
magnitudine mutuantur, et sic evenit ut, dum utrumque
de altero adstruitur, neutrum probabiliter adstruatur,
semper in medio vicissim nutante mutuo testimonio. quid
11 enim per rem adhuc probandam probetur? sed Aegyptii,
nihil ad coniecturam loquentes, sequestrato ac libero argu-
mento nec in patrocinium sibi lunae defectum vocante
quanta mensura sol terra maior sit probare voluerunt, ut
tum demum per magnitudinem eius ostenderent cur luna
12 deficiat. hoc autem nequaquam dubitabatur, non posse
aliter deprehendi nisi mensura et terrae et solis inventa,
ut fieret ex conlatione discretio. et terrena quidem dimen-
sio oculis rationem iuvantibus de facili constabat, solis
vero mensuram aliter nisi per mensuram caeli per quod
discurrit inveniri non posse viderunt: ergo primum me-

[SEPDC] 3 temperari a sole P || 4 omnia P || 5 quod] qui B | 5.6 quod in sequentibus P || 7 quam – extulit *om.* D′ | extulit *om.* P || 10 eratostenes E, erathosthenes D, erathostines C || 13 multo *om.* E′P′ | *post* saepius *add.* multiplicatam solis spatium efficere P, multiplicatam D, *dein* solis spatium efficere D^m | utriusque e | *post* argumentum *add.* invicem P, id est mutuo *ss. in* E || 22 vocantes se PDB || 24 magnitudinem eius] terrae magnitudinem PD || 27 ut] et B′ || 28 constabit BC || 29 mensura aliter e *ni fallor et* B

tiendum sibi caelum illud, id est iter solis, constituerunt,
ut per id possent modum solis agnoscere. sed quaeso, 13
siquis umquam tam otiosus tamque ab omni erit serio
feriatus ut haec quoque in manus sumat, ne talem ve-
terum promissionem quasi insaniae proximam aut horres-
cat aut rideat. etenim ad rem quae natura incomprehensi-
bilis videbatur viam sibi fecit ingenium, et per terram,
qui caeli modus sit repperit. ut autem liquere possit ratio
commenti, prius regulariter pauca dicenda sunt ut sit
rerum sequentium auditus instructior. in omni orbe vel 14
sphaera medietas centron vocatur, nihilque aliud est
centron nisi punctum quo sphaerae aut orbis medium
certissima observatione distinguitur. item ducta linea de
quocumque loco circuli qui designat ambitum in quam-
cumque eiusdem circuli summitatem orbis partem ali-
quam dividat necesse est. sed non omni modo medietas est 15
orbis, quam separat ista divisio, illa enim tantum linea
in partes aequales orbem medium dividit, quae a summo
in summum ita ducitur ut necesse sit eam transire per
centron, et haec linea, quae orbem sic aequaliter dividit,
diametros nuncupatur. item omnis diametros cuiuscum- 16
que orbis triplicata cum adiectione septimae partis suae
mensuram facit circuli quo orbis includitur, id est, si
uncias septem teneat diametri longitudo, et velis ex ea
nosse quot uncias orbis ipsius circulus teneat, triplicabis
septem et faciunt viginti unum; his adicies septimam
partem, hoc est unum, et pronuntiabis in viginti et dua-
bus unciis huius circuli esse mensuram cuius diametros
septem unciis extenditur. haec omnia geometricis 17
evidentissimisque rationibus probare possemus, nisi et
neminem de ipsis dubitare arbitraremur, et caveremus

[SEPDBC] 2 id spb, eum *cett.* || 3 siqui S′PDB || 4 feriatos P || 8 rep(p)ererunt S′EPC′ *non omnino absurde* | ratione B′ || 10 auditus S′E′, aditus *cett.* || 11 centron Pb, centum B′, centrum *cett.* || 12 centrum D, centum B′ | mediam P′ || 14 quacumque PBC || 15 summitate P || 16 omnimodo] omnino D || 20 centrum D || 21 item] ita PD || 27 in *om.* BC || 29 geometris P′

18 iusto prolixius volumen extendere. sciendum et hoc, quod
umbra terrae, quam sol post occasum in inferiore hemi-
sphaerio currens sursum cogit emitti, ex qua super terram
fit obscuritas quae nox vocatur, sexagies in altum multi-
plicatur ab ea mensura quam terrae diametros habet, et
hac longitudine ad ipsum circulum per quem sol currit
19 erecta, exclusione luminis tenebras in terram refundit. pro-
dendum est igitur quanta diametros terrae sit, ut constet
quid possit sexagies multiplicata colligere; unde his prae-
libatis ad tractatum mensurarum, quas promisit, oratio
20 revertatur. evidentissimis et indubitabilibus dimensioni-
bus constitit universae terrae ambitum, quae ubicumque
vel incolitur a quibuscumque vel inhabitabilis iacet, habere
stadiorum milia ducenta quinquaginta duo. cum ergo tan-
tum ambitus teneat, sine dubio octoginta milia stadiorum
vel non multo amplius diametros habet secundum tripli-
cationem cum septimae partis adiectione, quam superius
21 de diametro et circulo regulariter diximus. et quia ad
efficiendam terrenae umbrae longitudinem non ambitus
terrae sed diametri mensura multiplicanda est – ipsa
est enim quam sursum constat excrescere – sexagies
multiplicanda tibi erunt octoginta milia, quae terrae dia-
metros habet, quae faciunt quadragies octies centena milia
stadiorum esse a terra usque ad solis cursum, quo umbram
22 terrae diximus pervenire. terra autem in medio caelestis
circuli per quem sol currit ut centron locata est, ergo men-
sura terrenae umbrae medietatem diametri caelestis effi-
ciet, et si ab altera quoque parte terrae par usque ad eun-
dem circulum mensura tendatur, integra circuli per quem
23 sol currit diametros invenitur. duplicatis igitur illis qua-
dragies octies centenis milibus erit integra diametros cae-

25 cf. Cic. Tusc. 1. 40

[**SEPDBC**] 1 hoc est quod **PD** || 4 nox] nos **P′** | multiplicabitur **B′** || 5 terrae metros **P** || 9 praelibata **B′** || 11 revertetur **P′** || 12 constat **sPD**, constetit **C** | ubicumque *om.* **EPD**, ubique **C** || 13 vel incolitur *om.* **S′** || 17 adiectionem **B′** || 20 multiplicata **P′** || 22 multiplicata **P′C** || 24 a] e **P′** || 26 centrum **D** || 28 ad *om.* **P** || 28.29 dimidium circulum mensura **E′**, dimidiam circuli mensuram **PD** || 31 erit *om.* **P′**

lestis circuli nonagies sexies centenis milibus studiorum,
et inventa diametros facile mensuram nobis ipsius quoque
ambitus prodit. hanc enim summam, quae diametron fecit, 24
debes ter multiplicare adiecta parte septima, ut saepe
iam dictum est, et ita invenies totius circuli per quem
sol currit ambitum stadiorum habere trecenties centena
milia et insuper centum septuaginta milia. his dictis, qui- 25
bus mensura quam terrae vel ambitus vel diametros habet,
sed et circuli modus per quem sol currit vel diametri eius
ostenditur: nunc quam solis esse mensuram vel quem ad
modum illi prudentissimi deprehenderint indicemus. nam
sicut ex terrena umbra potuit circuli per quem sol meat
deprehendi magnitudo, ita per ipsum circulum mensura
solis inventa est, in hunc modum procedente inquisitionis
ingenio. aequinoctiali die ante solis ortum aequabiliter 26
locatum est saxeum vas, in hemisphaerii speciem cavata
ambitione curvatum, infra per lineas designato duodecim
diei horarum numero quas stili prominentis umbra cum
transitu solis praetereundo distinguit. hoc est autem, ut 27
scimus, huius modi vasis officium, ut tanto tempore a
priore eius extremitate ad alteram usque stili umbra per-
currat, quanto sol medietatem caeli ab ortu in occasum,
unius scilicet hemisphaerii conversione metitur. nam
totius caeli integra conversio diem noctemque concludit,
et ideo constat quantum sol in circulo suo, tantum in hoc
vase umbram meare. huic igitur aequabiliter collocato 28
circa tempus solis ortui propinquantis inhaesit diligens
observantis obtutus, et cum ad primum solis radium,
quem de se emisit prima summitas orbis emergens, umbra
de stili decidens summitate primam curvi labri eminen-
tiam contigit, locus ipse, qui umbrae primitias excepit,
notae impressione signatus est, observatumque, quam diu

[SEPDBC] 1 centenis] et centenis P′, ducentenis D′ || 3 quae] quam P′ || 7 et – milia om. B′ || 8 ambitum B′ || 12 ad meat add. vel currit s || 19 transitus P′ || 20 officio B′ || 21 eius extremitate eius B | umbram b || 25 suo meat tantum PD || 30 stile P | primam om. P | curvam PD || 31 contetigit P, tetigit D

super terram ita solis orbis integer appareret, ut ima eius
29 summitas adhuc horizonti videretur insidere, et mox
locus, ad quem umbra tunc in vase migraverat, adnotatus
est; habitaque dimensione inter ambas umbrarum notas,
quae integrum solis orbem, id est diametrum, natae de
duabus eius summitatibus metiuntur, pars nona reperta
est eius spatii, quod a summo vasis labro usque ad horae
30 primae lineam continetur. et ex hoc constitit quod in cursu
solis unam temporis aequinoctialis horam faciat repe-
titus novies orbis eius accessus, et quia conversio caelestis
hemisphaerii peractis horis duodecim diem condit, novies
autem duodeni efficiunt centum octo, sine dubio solis dia-
metros centesima et octava pars hemisphaerii aequinoc-
tialis est. ergo totius aequinoctialis circuli ducentesima
31 sexta decima pars est. ipsum autem circulum habere sta-
diorum trecenties centena milia et insuper centum et
septuaginta milia antelatis probatum est; ergo si eius
summae ducentesimam sextam decimam consideraveris
partem, mensuram diametri solis invenies. est autem pars
ipsa fere in centum quadraginta milibus, diametros igi-
tur solis centum quadraginta fere milium stadiorum
esse dicenda est, unde paene duplex quam terrae diame-
32 tros invenitur. constat autem geometricae rationis exa-
mine, cum de duobus orbibus altera diametros duplo
alteram vincit, illum orbem, cuius diametros dupla est,
orbe altero octies esse maiorem; ergo ex his dicendum est
solem octies terra esse maiorem. haec de solis magnitu-
dine breviter de multis excerpta libavimus.

21 Sed quoniam septem sphaeras caelo diximus esse sub-
iectas, exteriore quaque quas interius continet ambiente,
longeque et a caelo omnes et a se singulae recesserunt,
nunc quaerendum est, cum zodiacus unus sit et is constet
caelo sideribus infixis , quem ad modum inferiorum sphae-

26 aliter Cic. Acad. 2, 82 et 128; Plut. Decrr. phil. 2. 20; 2. 31

[**SEPDBC**] 1 ut] et **P** || 5 ad natae *add. ut v. l.* nactae **bd** || 6 pras **P** || 8 cursus **S′B′** || 18 desideraveris **B′** || 19 mensura **B** | pars illa *vulgo edunt* || 26 maiores **B** || 27 terrae **S′B** | de *om.* **P′** | magnitudine *om.* **B**

rarum stellae in signis zodiaci meare dicantur. nec longum
est invenire rationem quae in ipso vestibulo excubat quae-
stionis. verum est enim neque solem lunamve neque de 2
vagis ullam ita in signis zodiaci ferri ut eorum sideribus
misceantur, sed in illo signo esse una quaeque perhibetur,
quod habuerit super verticem, in ea quae illi subiecta est
circuli sui regione discurrens, quia singularum sphaerarum
circulos in duodecim partes aeque ut zodiacum ratio divi-
sit, et quae in eam partem circuli sui venerit, quae sub
parte zodiaci est Arieti deputata, in ipsum Arietem ve-
nisse conceditur, similisque observatio in singulas partes
migrantibus stellis tenetur. et quia facilior ad intellectum 3
per oculos via est, id quod sermo descripsit visus adsignet.
esto enim zodiacus circulus, cui adscriptum est A; intra
hunc septem alii orbes locentur, et zodiacus ab A per ordi-
nem adfixis notis, quibus adscribentur litterae sequentes,
in partes duodecim dividatur: sitque spatium quod inter
A et B clauditur Arieti deputatum, quod inter B et C
Tauro, quod inter C et D Geminis, Cancro quod sequitur,
et reliquis per ordinem cetera. his constitutis iam de sin- 4
gulis zodiaci notis et litteris singulae deorsum lineae per
omnes circulos ad ultimum usque ducantur: procul dubio
per omnes singulos duodenas partes dividet transitus
linearum. in quocumque igitur circulo seu sol in illo seu
luna vel de vagis quaecumque discurrat, cum ad spatium
venerit, quod inter lineas clauditur ab A et B notis et
litteris defluentes, in Ariete esse dicetur quia illic con-
stituta spatium Arietis in zodiaco designatum super verti-
cem sicut descripsimus habebit. similiter in quamcumque
migraverit partem, in signo sub quo fuerit esse dicetur.

Atque haec ipsa descriptio eodem compendio nos doce- 5
bit cur eundem zodiacum eademque signa aliae tempore
longiore, aliae breviore percurrant. quotiens enim plures
orbes intra se locantur, sicut maximus est ille qui primus

[**SEPDBC**] 4 ferri se**P**, fieri *cett.* || 9 ea parte **B** || 10 disputata **P'** || 27 litteris] lineis **B** || 30 dicitur **P'** || 34 inter **BC**

est et minimus qui locum ultimum tenet, ita de mediis qui
summo propior est inferioribus maior, qui vicinior est
6 ultimo brevior superioribus habetur. et inter has igitur
septem sphaeras gradum celeritatis suae singulis ordo
positionis adscripsit. ideo stellae quae per spatia gran-
diora discurrunt, ambitum suum tempore prolixiore con-
ficiunt; quae per angusta, breviore. constat enim nullam
inter eas celerius ceteris tardiusve procedere: sed cum sit
omnibus idem modus meandi, tantam eis diversitatem
7 temporis sola spatiorum diversitas facit. nam ut de me-
diis nunc praetermittamus, ne eadem saepe repetantur,
quod eadem signa Saturnus annis triginta, luna diebus
viginti octo ambit et permeat, sola causa in quantitate est
circulorum, quorum alter est maximus, alter est minimus:
ergo et ceterarum singulae pro spatii sui modo tempus
8 meandi aut extendunt aut contrahunt. hoc loco diligens
rerum discussor inveniet quod requirat. inspectis enim
zodiaci notis, quas monstrat in praesidium fidei advocata
descriptio: quis vero, inquiet, circi caelestis duodecim
partes aut invenit aut fecit, maxime cum nulla oculis
subiciantur exordia singularum? huic igitur tam necessa-
riae interrogationi historia ipsa respondeat, factum refe-
rens quo a veteribus et temptata est tam difficilis et effecta
9 divisio. Aegyptiorum enim retro maiores, quos constat
primos omnium caelum scrutari et metiri ausos, post-
quam perpetuae apud se serenitatis obsequio caelum
semper suspectu libero intuentes deprehenderunt, uni-
versis vel stellis vel sideribus infixis caelo solas cum sole
10 et luna quinque stellas vagari, nec has tamen per omnes
caeli partes passim ac sine certa erroris sui lege discurrere,
numquam denique ad septentrionalem verticem deviare,
numquam ad australis poli ima demergi, sed intra unius
obliqui circi limitem omnes habere discursus, nec omnes

24 cf. Cic. Div. 1, 1

[**SEPDBC**] 3 igitur *om.* **D′B** || 4 sphaeras igitur gradum **B** || **7.8** inter eas nullam **B** || **9** modus] motus **E′**, modis **P′** || **11** ne] nec **P′** || **15** singula **E′P** || **16** extendit aut contrahit **S′EPD′**, *quod demiror* || **17** discursor **P′** || **21** singularum] figurarum **D** || **22** interrogationis **B**

tamen ire pariter ac redire, sed alias aliis ad eundem locum
pervenire temporibus, rursum ex his alias accedere retro
agi alias viderique stare non numquam: postquam haec, 11
inquam, inter eas agi viderunt, certas sibi partes decre-
verunt in ipso circo constituere et divisionibus adnotare,
ut certa essent locorum nomina, in quibus eas morari vel
de quibus exisse ad quaeve rursus esse venturas, et sibi
in vicem nuntiarent et ad posteros noscenda transmitte-
rent. duobus igitur vasis aeneis praeparatis, quorum alteri 12
fundus erat in modum clepsydrae foratus, illud quod erat
integrum vacuum subiecerunt, pleno aquae altero super-
posito, sed meatu ante munito, et quamlibet de infixis
unam clarissimam stellam lucideque notabilem orientem
observaverunt. quae ubi primum coepit emergere, mox 13
munitione subducta permiserunt subiecto vasi aquam su-
perioris influere, fluxitque in noctis ipsius et secuti diei
finem, atque in id noctis secundae, quam diu eadem stella
ad ortum rursus revertitur. quae ubi apparere vix coepit, 14
mox aqua quae influebat amota est. cum igitur observa-
tae stellae itus ac reditus integram significaret caeli con-
versionem, mensuram sibi caeli in aquae de illo fluxu
susceptae quantitate posuerunt. hac ergo in partes aequas 15
duodecim sub fida dimensione divisa, alia duo huius capa-
citatis procurata sunt vasa, ut singula tantum singulas
de illis duodecim partibus ferrent, totaque rursus aqua in
vas suum pristinum foramine prius clauso refusa est, et de
duobus illis capacitatis minoris alterum subiecerunt pleno,
alterum iuxta expeditum paratumque posuerunt. his prae- 16
paratis, nocte alia in illam iam caeli partem, per quam
solem lunamque et quinque vagas meare diuturna obser-
vatione didicerant, quamque postea zodiacum vocaverunt,
ascensurum observaverunt sidus, cui postea nomen Arietis
addiderunt. huius incipiente ortu statim subiecto vasi 17

9ss. cf. Theon Smyrn. ad Ptol. Synt. 5; Sext. Emp. adv. math. 5, 23

[SEPDBC] 2 alias *om.* P || 4 inquam *om.* P' || 12 monito P' || 13 stellas B || 16 sequentis P'D, secundi C || 17 in id noctis] in id usque ad principium noctis PD || 21 caeli sibi BC || 31 quaque P || 33 vasi] suasi B'

superpositae aquae fluxum dederunt. quod ubi comple-
tum est, mox eo sublato effusoque alterum simile subiece-
runt, certis signis observanter ac memoriter adnotatis
inter eius loci stellas qui oriebatur cum primum vas esset
impletum, intelligentes quod eo tempore quo totius aquae
18 duodecima pars fluxit pars caeli duodecima conscendit. ab
illo ergo loco quo oriri incipiente aqua in primum vas coe-
pit influere usque ad locum qui oriebatur cum idem pri-
mum vas impleretur, duodecimam partem caeli, id est
19 unum signum, esse dixerunt. item secundo vase impleto
ac mox retracto illud simile, quod olim effusum para-
verant, iterum subdiderunt, notato similiter loco qui
emergebat, cum secundum vas esset impletum, et a fine
primi signi usque ad locum qui ad secundae aquae finem
20 oriebatur secundum signum notatum est. atque ita vicis-
sim vasa mutando et per singulas influentis aquae partes
singulos sibi ascendentium caeli partium limites adno-
tando, ubi, consummata iam omni per duodecim partes
aqua, ad primi signi exordia perventum est, sine dubio
iam divisas certisque sibi observationibus et indiciis adno-
tatas duodecim caeli partes tantae compotes machina-
21 tionis habuerunt. quod non nocte una sed duabus effec-
tum est, quia omne caelum una nocte non volvitur, sed
per diem vertitur pars eius media et medietatis reliqua
per noctem. nec tamen caelum omne duarum sibi proxi-
marum noctium divisit inspectio, sed diversorum tem-
porum nocturna dimensio utrumque hemisphaerium pari-
22 bus aquae vicibus adnotavit. et has ipsas duodecim partes
signa appellari maluerunt, certaque singulis vocabula gra-
tia significationis adiecta sunt, et quia signa Graeco no-
mine ζῴδια nuncupantur; circum ipsum signorum zodia-
23 cum, quasi signiferum vocaverunt. hanc autem rationem
iidem illi, cur Arietem, cum in sphaera nihil primum nihil-

[**SEPDBC**] 3 observantes **P'**, observatis **pD** || 6 fluxus **B** || 8 cum — 9 impleretur *om.* **B** || 9 duodecima parte **B** || 14 primi *om.* **B** || 17 singula **P** || 17 adnotandum **B** || 19 primis **P** || 22 quod] qui **B** || 30 nomine Graeco **BC** || 31 ζῴδια *om.* **E**, zodia *cett.*

que postremum sit, primum tamen dici maluerint pro-
diderunt. aiunt enim incipiente die illo qui primus om-
nium luxit, id est quo in hunc fulgorem caelum et ele-
menta purgata sunt, qui ideo mundi natalis iure vocitatur,
Arietem in medio caelo fuisse, et quia medium caelum
quasi mundi vertex est, Arietem propterea primum inter
omnes habitum, qui ut mundi caput in exordio lucis appa-
ruit. subnectunt etiam causam cur haec ipsa duodecim 24
signa adsignata sint diversorum numinum potestati. aiunt
enim in hac ipsa genitura mundi, Ariete ut diximus me-
dium caeli tenente, horam fuisse mundi nascentis, Cancro
gestante tunc lunam. post hunc sol cum Leone oriebatur,
cum Mercurio Virgo, Libra cum Venere, Mars erat in
Scorpio, Sagittarium Iuppiter obtinebat, in Capricorno
Saturnus meabat. sic factum est ut singuli eorum signo- 25
rum domini esse dicantur, in quibus, cum mundus nasce-
retur, fuisse creduntur. sed duobus quidem luminibus sin-
gula tantum signa, in quibus tunc fuerant, adsignavit
antiquitas, Cancrum lunae, soli Leonem; quinque vero
stellis praeter illa signa, quibus tunc inhaerebant, quin-
que reliqua sic adiecit vetustas ut in adsignandis a fine
prioris ordinis ordo secundus inciperet. superius enim 26
diximus in Capricorno Saturnum post omnes fuisse. ergo
secunda adiectio eum primum fecit qui ultimus fuerat,
ideo Aquarius qui Capricornum sequitur, Saturno datur;
Iovi qui ante Saturnum erat Pisces dicantur; Aries
Marti qui praecesserat Iovem, Taurus Veneri quam Mars
sequebatur, Gemini Mercurio, post quem Venus fuerat, de-
putati sunt. notandum hoc loco quod in genitura mundi 27
vel ipsa rerum providentia vel vetustatis ingenium hunc
stellis ordinem dedit quem Plato adsignavit sphaeris
earum, ut esset luna prima, sol secundus, super hunc Mer-
curius, Venus quarta, hinc Mars, inde Iuppiter, et Sa-
turnus ultimus. sed sine huius tamen rationis patrocinio

2ss. cf. Firm. Math. 3, 1

[SEPDBC] 9 nominum P || 11 caeli P || 14 scorpione B || 20 inhaerebant] merebant P' || 23 post omnes Saturnum BC || 24 fuerat ultimus B || 26 dantur PDC

28 abunde Platonicum ordinem prior ratio commendat. ex
his, quae de verbis Ciceronis proxime praelatis quae-
renda proposuimus, qua licuit brevitate, a summa sphaera,
quae ἀπλανής dicitur, usque ad lunam, quae ultima divi-
29 norum est, omnia iam ut opinor absolvimus. nam et cae-
lum volvi et cur ita volvatur ostendimus, septemque
sphaeras contrario motu ferri ratio indubitata patefecit,
et de ipso sphaerarum ordine quid diversi senserint
vel quid inter eos dissensionem fecerit, quaeve magis
30 sit sequenda sententia, tractatus invenit. nec hoc taci-
tum est, cur inter omnes stellas sola sine fratris radiis
luna non luceat, sed et quae spatiorum ratio solem ab
his quoque, qui eum inter septem quartum locarunt, non
tamen abrupte medium sed fere medium dici coegerit
31 publicatum est. quid significent nomina quibus ita voca-
tur ut laudari tantum putetur innotuit, magnitudo quoque
eius sed et caelestis per quem discurrit circuli terraeque
pariter quanta sit vel quem ad modum deprehensa mon-
32 stratum est. subiectarum sphaerarum stellae quem ad
modum in zodiaco, qui supra omnes est, ferri dicantur, vel
quae ratio diversarum faciat seu celerem seu tardum re-
cursum, sed et ipse zodiacus in duodecim partes qua ra-
tione divisus sit, curque Aries primus habeatur, et quae
signa in quorum numinum dicione sint absolutum est.
33 sed omnia haec, quae de summo ad lunam usque perve-
niunt, sacra incorrupta divina sunt, quia in ipsis est aether
semper idem nec umquam recipiens inaequalem varietatis
aestum. infra lunam et aer et natura permutationis pa-
riter incipiunt, et sicut aetheris et aeris, ita divinorum
34 et caducorum luna confinium est. quod autem ait, *nihil*
infra lunam esse divinum *praeter animos munere deorum*
hominum generi datos, non ita accipiendum, est animos

25ss. cf. Plot. 3. 2, 4 init.

[SEPDBC] 1 commendavit PD || 3 proposuimus quaerenda B || 4 aplanes *codd.* || 7 feri E', fieri B || 8 quod B' || 10 tactum d, tantum B || 12 et] ut E', *om.* D'B || 20 in *om.* SEPC *vix recte* | zodia E', zodiacum B | omnes supra B | fieri SE'C, *om.* P, fierri B' || 21 recessum C || 27 nec] ne P'

hic esse ut hic nasci putentur; sed sicut solem in terris
esse dicere solemus, cuius radius advenit et recedit, ita
animorum origo caelestis est sed lege temporalis hospitali-
tatis hic exulat. haec ergo regio divinum nihil habet ipsa
sed recipit; et quia recipit, et remittit. proprium autem
habere diceretur si ei semper tenere licuisset. sed quid 35
mirum si animus de hac regione non constat cum nec cor-
pori fabricando sola suffecerit? nam quia terra aqua et
aer infra lunam sunt, ex his solis corpus fieri non potuit
quod idoneum esset ad vitam, sed opus fuit praesidio ignis
aetherii, qui terrenis membris vitam et animam susti-
nendi commodaret vigorem, qui vitalem calorem et faceret
et ferret. haec et de aere dixisse nos satis sit. restat ut de 36
terra, quae sphaerarum nona et mundi ultima est, dictu
necessaria disseramus.

Nam ea quae est media et nona, tellus, inquit, *neque move-* 22
tur et infima est et in eam feruntur omnia nutu suo pondera.
illae vere insolubiles causae sunt, quae mutuis in vicem 2
nexibus vinciuntur, et dum altera alteram facit ac vicis-
sim de se nascuntur, numquam a naturalis societatis am-
plexibus separantur. talia sunt vincula quibus terram
natura constrinxit. nam ideo in eam feruntur omnia quia
ut media non movetur, ideo autem non movetur quia infi-
ma est, nec poterat infima non esse in quam omnia ferun-
tur. horum singula, quae inseparabiliter involuta rerum
in se necessitas iunxit, tractatus expediat. *non movetur* 3
ait. est enim centron, in sphaera autem solum centron
diximus non moveri, quia necesse est ut circa aliquid
immobile sphaera moveatur. adiecit, *et infima est.* recte 4
hoc quoque: nam quod centron est, medium est; in sphae-
ra vero hoc solum constat imum esse quod medium est.

[SEPDBC] 2 recedit P′ || 5 et quia recipit *om.* E′ | recipit remittit PC | autem *om.* D, ergo B′ || 12 modaret E′, commendaret C || 13 nos *om.* B | sufficiat B, satis est C || 17 et *alterum habet* e, *om. cett.* || 19 vincuntur PD || 23 autem *om.* SEBC || 24 poterit PD || 27 in — centron *om.* B′ | centrum D *et sic semper* | non solum B^m || 28 diximus — est *bis scripta in* B || 29 et *om.* BC || 31 esse *om.* B

et si ima est, consequitur ut vere dictum sit in eam ferri
omnia. semper enim pondera in imum natura deducit,
5 nam et in ipso mundo ut esset terra, sic factum est. quid-
quid ex omni materia, de qua facta sunt omnia, purissi-
mum ac liquidissimum fuit, id tenuit summitatem et
aether vocatus est; pars illa, cui minor puritas et inerat
aliquid levis ponderis, aer extitit et in secunda delapsus
est, post haec quod adhuc quidem liquidum sed iam usque
ad tactus offensam corpulentum erat, in aquae fluxum
6 coagulatum est, iam vero quod de omni silvestri tumultu
vastum, impenetrabile, densetum, ex defaecatis abrasum
resedit elementis, haesit in imo, quod demersum est strin-
gente perpetuo gelu, quod eliminatum in ultimam mundi
partem longinquitas solis coacervavit; quod ergo ita con-
7 cretum est, terrae nomen accepit. hanc spissus aer et ter-
reno frigori propior quam solis calori stupore spiraminis
densioris undiqueversum fulcit et continet, nec in reces-
sum aut accessum moveri eam patitur vel vis circum-
vallantis et ex omni parte vigore simili librantis aurae
vel ipsa sphaeralis extremitas. quae si paululum a medio
deviaverit, fit cuicumque vertici propior et imum relin-
quit, quod ideo in solo medio est quia ipsa sola pars a
8 quovis sphaerae vertice pari spatio recedit. in hanc
igitur, quae et ima est et quasi media et non movetur
quia centron est, omnia pondera ferri necesse est, quia et
ipsa in hunc locum quasi pondus relapsa est. argumento
sunt cum alia innumera tum praecipue imbres qui in ter-
ram ex omni aeris parte labuntur. nec enim in hanc so-
lam quam habitamus superficiem decidunt, sed et in
latera quibus in terra globositas sphaeralis efficitur, et
in partem alteram quae ad nos habetur inferior idem im-
9 brium casus est. nam si aer terreni frigoris exhalatione

[**SEPDBC**] 1 si terra ima est **PD** | sit] est **P′** || 6 pars illa cui **P**, pars vero cui **C** || 7 in *om.* **P** || 8 haec *om.* **P′** || 14 ergo] vero **C** || 16 proprior **S′E′** || 19 vibrantis **B** || 21 cuique **B′**° || 22 quod **SEC**, sed **PD**, et *corr.* et quod **B** || 26.27 argumento sunt *om.* **P′** || 27 sint **D** | cum alia innumera *om.* **D**

densetus in nubem cogitur et ita abrumpit imbres, aer
autem universam terram circumfusus ambit, procul dubio
ex omni aeris parte praeter ustam calore perpetuo liquor
pluvialis emanat, qui undique in terram quae unica est
sedes ponderum, defluit. quod qui respuit, superest ut 10
aestimet extra hanc unam superficiem quam incolimus,
quicquid nivium imbriumve vel grandinum cadit, hoc
totum in caelum de aere defluere. caelum enim ab omni
parte terrae aequabiliter distat et ut a nostra habitatione
ita et a lateribus et a parte quae ad nos habetur inferior
pari altitudinis immensitate suspicitur. nisi ergo omnia
pondera ferrentur in terram, imbres qui extra latera terrae
defluunt non in terram sed in caelum caderent, quod vili-
tatem ioci scurrilis excedit. esto enim terrae sphaera cui 11
ascripta sunt ABCD, circa hanc sit aeris orbis cui ascripta
sunt EFGLM, et utrumque orbem id est terrae et aeris
dividat linea ducta ab E usque ad L: erit superior ista
quam possidemus et illa sub pedibus. nisi ergo caderet 12
omne pondus in terram, parvam nimis imbrium partem
terra susciperet ab A usque ad C, latera vero aeris, id est
ab F usque ad E et a G usque ad L, umorem suum in
aerem caelumque deicerent, de inferiore autem caeli hemi-
sphaerio pluvia in exteriora et ideo naturae ignota de-
flueret sicut ostendit subiecta descriptio. sed hoc vel 13
refellere dedignatur sermo sobrius, quod sic absurdum
est ut sine argumentorum patrocinio subruatur. restat
ergo ut indubitabili ratione monstratum sit in terram ferri
omnia nutu suo pondera. ista autem quae de hoc dicta
sunt opitulabuntur nobis et ad illius loci disputationem
quo antipodas esse commemorat. sed hic inhibita conti-
nuatione tractatus ad secundi commentarii volumen dis-
putationem sequentium reservemus.

[SEPDBC] 23 ideo in naturae **C** || 25 dignatur **D'**, designatur **B** || 27 monstratum] manifestum **PD**

[**SEPDBC**] *subscriptiones* AVR. MEMM. SIMMACHVS VC EMENDABAM VEL DISTING. MEV̄ RAVENNAE CV̄ MACROBIO PLOTINO EVDOXIO VC. MACROBII AMBROSII THEODOSII VC ET INL. DE SOMNIO SCIPIONIS LIB̄ PRIM' EXPLIC. INCIPIT SECVNDVS **SP**, *similia habet* **E**, *nisi quod* VEL DISTING. MEVM *om.* **E**; *nullam subscriptionem* **D**; M. A. TH. V. C. ET ILL. COM̄ IN SCIP̄ LIB̄ PRIMVS EXPLIC. INCIP SCDS **B**, Macrobii Ambrosii Teodosii VC & ILL. De somnio Scipionis Liber primus explicit. Incipit secundus **C**

LIBER SECVNDVS

Superiore commentario, Eustachi luce mihi dilectior 1
fili, usque ad stelliferae sphaerae cursum et subiectarum
septem sermo processerat. nunc iam de musica earum
modulatione disputetur. *quid hic, inquam, quis est qui* 2
complet aures meas tantus et tam dulcis sonus? hic est, in-
quit, ille qui intervallis disiunctus imparibus sed tamen pro
rata parte ratione distinctis, impulsu et motu ipsorum or-
bium efficitur, et acuta cum gravibus temperans varios aequa-
biliter concentus efficit. nec enim silentio tanti motus inci-
tari possunt, et natura fert ut extrema ex altera parte gra-
viter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus 3
ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior, acute
excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris atque
infimus. nam terra, nona, immobilis manens, una sede
semper haeret complexa mundi medium locum. illi autem
octo cursus in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt
distinctos intervallis sonos, qui numerus rerum omnium
fere nodus est. quod docti homines nervis imitati atque canti-
bus aperuerunt sibi reditum in hunc locum. exposito sphae- 4
rarum ordine motuque descripto, quo septem subiectae in
contrarium caelo feruntur, consequens est ut qualem
sonum tantarum molium impulsus efficiat hic requiratur.
ex ipso enim circumductu orbium sonum nasci necesse est, 5

4 Som. 5, 1

[**SEPDBC**] **1** luce mihi clarior **P**, luce mihi dulcior **D** (*etiam in* **E** dulcior *ut v. l. additum est*) || **4** quid] quis *foede* **e** | hic – **5** hic est *minio obducta in* **D** || **5** hic est — **18** nodus] usque *suo more* **B** || **7** disiunctis **PC**, *quod ut v. l. etiam in* **SD** *additum est* || **12** ille] ipse **P** || **16** duorum] modorum **P** || **19** apparuerunt **P'E'** | *post* locum *add.* sicut alii qui praestantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt **C** || **21** contrario **P'**

quia percussus aer ipso interventu ictus vim de se fragoris
emittit, ipsa cogente natura ut in sonum desinat duorum
corporum violenta conlisio. sed is sonus, qui ex quali-
cumque aeris ictu nascitur, aut dulce quiddam in aures et
6 musicum defert, aut ineptum et asperum personat. nam
si ictum observatio numerorum certa moderetur, com-
positum sibique consentiens modulamen educitur: at
cum increpat tumultuaria et nullis modis gubernata con-
7 lisio, fragor turbidus et inconditus offendit auditum. in
caelo autem constat nihil fortuitum, nihil tumultuarium
provenire, sed universa illic divinis legibus et stata ra-
tione procedere. ex his inexpugnabili ratiocinatione collec-
tum est musicos sonos de sphaerarum caelestium con-
versione procedere, quia et sonum ex motu fieri necesse
est, et ratio quae divinis inest fit sono causa modulaminis.
8 haec Pythagoras primus omnium Graiae gentis hominum
mente concepit, et intellexit quidem compositum quid-
dam de sphaeris sonare propter necessitatem rationis quae
a caelestibus non recedit, sed quae esset illa ratio vel quibus
observanda modis non facile deprehendebat, cumque
eum frustra tantae tamque arcanae rei diuturna inquisitio
fatigaret, fors obtulit quod cogitatio alta non repperit.
9 cum enim casu praeteriret in publico fabros ignitum ferrum
ictibus mollientes, in aures eius malleorum soni certo
sibi respondentes ordine repente ceciderunt, in quibus
ita gravitati acumina consonabant, ut utrumque ad au-
dientis sensum stata dimensione remearet, et ex variis
10 impulsibus unum sibi consonans nasceretur. hic occasio-
nem sibi oblatam ratus deprehendit oculis et manibus
quod olim cogitatione quaerebat. fabros adit et imminens
operi curiosius intuetur, adnotans sonos qui de singulo-

12 cf. Plat. Tim. 36 D etc. || 16ss. cf. Nicom. Harm. 1, 10; Boeth. Inst. Mus. 1. 10ss.; Chalcid. in Tim. 45 (ed. Wrobel 111)

[SEPDBC] 2 in *om.* C | designat P′, erumpat D, de se reddat C || 4 auribus BC || 5 sonat sPBC || 6 composito P || 11 statuta *sollenni errore* ePBC, rata D || 12 inexpugnabilis P′ || 13 caelestium sphaerarum B || 15 modulationis C || 18 propter necessariam rationem C || 20 deprehendit B || 21 diuturna *om.* P′ || 25 ordine respondentes B || 26 consonabant acumina B || 27 statuta EPDC

rum lacertis conficiebantur. quos cum ferientium viribus
adscribendos putaret, iubet ut inter se malleolos mutent.
quibus mutatis sonorum diversitas ab hominibus recedens
malleolos sequebatur. tunc omnem curam ad pondera 11
eorum examinanda convertit, cumque sibi diversitatem
ponderis quod habebatur in singulis adnotasset, aliis pon-
deribus in maius minusve excedentibus fieri malleolos
imperavit; quorum ictibus soni nequaquam prioribus
similes nec ita sibi consonantes exaudiebantur. tunc ani- 12
madvertit concordiam vocis lege ponderum provenire
collectisque numeris, quibus consentiens sibi diversitas
ponderum continebatur, ex malleis ad fides vertit exa-
men, et intestina ovium vel boum nervos tam variis pon-
deribus inligatis tetendit, qualia in malleis fuisse didicerat,
talisque ex his concentus evenit qualem prior observatio
non frustra animadversa promiserat, adiecta dulcedine
quam natura fidium sonora praestabat. hic Pythagoras 13
tanti secreti compos deprehendit numeros ex quibus soni
sibi consoni nascerentur, adeo ut fidibus sub hac nume-
rorum observatione compositis certae certis aliaeque aliis
convenientium sibi numerorum concordia tenderentur, ut
una impulsa plectro alia, licet longe posita sed numeris
conveniens, simul sonaret. ex omni autem innumera varie- 14
tate numerorum pauci et numerabiles inventi sunt qui
sibi ad efficiendam musicam convenirent. sunt autem
hi sex omnes: epitritus hemiolius duplaris triplaris qua-
druplus et epogdous. et est epitritus cum de duobus 15
numeris maior habet totum minorem et insuper eius ter-
tiam partem, ut sunt quattuor ad tria, nam in quattuor
sunt tria et tertia pars trium, id est unum, et is numerus

26ss. cf. Censorin. 10, 8; Mart. Cap. § 938

[SEPDBC] 2 iubet inter se ut B || 7 malleos P || 9 consonantes sibi B, sibi eo sonantes C | exaudiebatur P′ || 11 collectisque omnibus numeris P || 12 ex] a ED, *quod et in* P *ut v. l. additum est* || 15 contentus P′ || 19 consoni sibi B || 20 *ante* certae *add.* ut S′E′B || 27 et est *om.* B | *ante* eum *add.* est B | cum ex duobus B || 28 minorem totum B | insuper eius] eius D, eius insuper B || 30 pras P

vocatur epitritus, deque eo nascitur symphonia quae
16 appellatur διὰ τεσσάρων. hemiolius est cum de duobus
numeris maior habet totum minorem et insuper eius me-
dietatem, ut sunt tria ad duo; nam in tribus sunt duo et
media pars eorum, id est unum, et ex hoc numero, qui
hemiolius dicitur, nascitur symphonia quae appellatur
17 διὰ πέντε. duplaris numerus est cum de duobus numeris
minor bis in maiore numeratur, ut sunt quattuor ad duo;
et ex hoc duplari nascitur symphonia, cui nomen est διὰ
18 πασῶν. triplaris autem cum de duobus numeris minor ter
in maiore numeratur, ut sunt tria ad unum, et ex hoc
numero symphonia procedit quae dicitur διὰ πασῶν καὶ
19 διὰ πέντε. quadruplus est cum de duobus numeris minor
quater in maiore numeratur ut sunt quattuor ad unum
qui numerus facit symphoniam quam dicunt δὶς διὰ
20 πασῶν. epogdous est numerus qui intra se habet minorem
et insuper eius octavam partem, ut novem ad octo, quia
in novem et octo sunt et insuper octava pars eorum id est
unum. hic numerus sonum parit quem τόνον musici
21 vocaverunt. sonum vero tono minorem veteres quidem
semitonium vocitare voluerunt. sed non ita accipiendum
est ut dimidius tonus putetur, quia nec semivocalem in
22 litteris pro medietate vocalis accipimus. deinde tonus
per naturam sui in duo dividi sibi aequa non poterit. cum
enim ex novenario numero constet, novem autem num-
quam aequaliter dividantur, tonus in duas dividi medie-
tates recusat, sed semitonium vocitaverunt sonum tono
minorem, quem tam parvo distare a tono deprehensum
est quantum hi duo numeri inter se distant, id est du-
23 centa quadraginta tria et ducenta quinquaginta sex. hoc

25 cf. Plut. De procr. anim. 18 || 27ss. cf. Plat. Tim. 36 B

[**SEPDBC**] 1 est vocatus epitritus **P**, epitritus vocatur **B** || 2 διὰ τεσσάρων **P**, diatesseron **D**, dyatesseron **B**, diatessaron *cett.* || 4 ut sunt II ad III **BC** || 7 diapente *libri* || 9 et *om.* **B** || 9.10 ΔΙΑ ΠΑCΟΝ **P**, diapason *cett.* || 12 ΔΙΑΠΑCΟΝ **P**, diapason *cett.* | ΚΑΙ *Graecis litteris, quod mireris, omnes mei* || 13 diapente **SEDBC** || 15 disdiapason **SEC**, bis diapason **D**, disdyapason **B** || 19 tonon **SEPB**, tonum **DC** || 21 non *om.* **B'** | accipiundum **B** || 26 dimidietates **B**

semitonium Pythagorici quidem veteres δίεσιν nominabant, sed sequens usus sonum semitonio minorem δίεσιν constituit nominandum. Plato semitonium λεῖμμα vocitavit. sunt igitur symphoniae quinque id est διὰ τεσσάρων, 24
διὰ πέντε, διὰ πασῶν, διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε, καὶ δὶς διὰ πασῶν. sed hic numerus symphoniarum ad musicam pertinet quam vel flatus humanus intendere vel capere potest humanus auditus. ultro autem se tendit harmoniae caelestis accessio id est usque ad quater διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε. nunc interim de his quas nominavimus disseramus. symphonia διὰ τεσσάρων constat de duobus tonis et he- 25
mitonio, ut minutias quae in additamento sunt relinquamus, ne difficultatem creemus, et fit ex epitrito; διὰ πέντε constat ex tribus tonis et hemitonio et fit de hemiolio; διὰ πασῶν constat de sex tonis et fit de duplari; verum διὰ πασῶν καὶ διὰ πέντε constat ex novem tonis et hemitonio et fit de triplari numero; δίς autem διὰ πασῶν continet tonos duodecim et fit ex quadruplo.

Hinc Plato postquam et Pythagoricae successione doc- 2
trinae et ingenii proprii divina profunditate cognovit nullam esse posse sine his numeris iugabilem competentiam, in Timaeo suo mundi animam per istorum numerorum contextionem ineffabili providentia dei fabricatoris instituit. cuius sensus si huic operi fuerit adpositus, plurimum nos ad verborum Ciceronis, quae circa disciplinam musicae videntur obscura, intellectum iuvabit. sed ne 2
quod in patrocinium alterius expositionis adhibetur ipsum per se difficile credatur, pauca nobis praemittenda

1 cf. Mart. Cap. § 930 || 19 cf. Cens. 13, 1 || 22 35 A ss.

[SEPDBC] 1 dihesin SP, diesyn E, diesin DBC || 2 dihesin SP, diesyn E, diesin DB, desin C || 3 limma SEPDC, lymma B || 4—6 *omnia symphoniarum nomina Latinis litteris in* EDC || 4 TECCAPON SPB || 5 ΠΑCΟΝ B | ΠΑCΟΝ B || 6 ΠΑCΟΝ PB || 7 intendere — 8 humanus *om.* P′ || 9 quater] quartana E′ | parasson E′, diapason eDC, ΑΙΑΡΑCΟΝ B || 9.10 diapente EDC || 11 diatessaron *libri* || 12 in *vulgo omittunt* || 13 diapente EDC || 14.15 diapason EDC, ΔΙΑΠCΟΝ B || 15.16 diaprason E′, diapason eDC, ΔΙΑΠΑCΟΝ B || 16 diapente EDC || 17 dis SEBC, bis D | diaprason E′, diapason eDC, ΑΙΑΠΑCΟΝ B || 23 commixtionem B || 26 ne quod] neque B || 28 praetermittenda B

sunt quae simul utriusque intellegentiam faciant lucidio-
3 rem. omne solidum corpus trina dimensione distenditur;
habet enim longitudinem, latitudinem, profunditatem,
nec potest inveniri in quolibet corpore quarta dimensio;
4 sed his tribus omne corpus solidum continetur. geometrae
tamen alia sibi corpora proponunt quae appellant mathe-
matica, cogitationi tantum subicienda, non sensui. dicunt
enim punctum corpus esse individuum in quo neque lon-
gitudo neque latitudo nec altitudo deprehendatur, quippe
5 quod in nullas partes dividi possit. hoc protractum efficit
lineam, id est corpus unius dimensionis: longum est enim
sine lato sine alto, et duobus punctis ex utraque parte
6 solam longitudinem terminantibus continetur. hanc li-
neam si geminaveris, alterum mathematicum corpus
efficies, quod duabus dimensionibus aestimatur, longo
latoque, sed alto caret: et hoc est quod apud illos super-
ficies vocatur, punctis autem quattuor continetur, id est
7 per singulas lineas binis. si vero hae duae lineae fuerint
duplicatae, ut subiectis duabus duae superponantur,
adicietur profunditas, et hinc solidum corpus efficitur,
quod sine dubio octo angulis continebitur, quod vide-
8 mus in tessera, quae Graeco nomine κύβος vocatur. his
geometricis rationibus adplicatur natura numerorum, et
monas punctum putatur, quia sicut punctum corpus non
est, sed ex se facit corpora, ita monas numerus esse non
9 dicitur, sed origo numerorum. primus ergo numerus in
duobus est, qui similis est lineae de puncto sub gemina
puncti terminatione productae. hic numerus duo gemina-
tus de se efficit quattuor ad similitudinem mathematici
corporis, quod sub quattuor punctis longo latoque disten-
10 ditur. quaternarius quoque ipse geminatus octo efficit,
qui numerus solidum corpus imitatur, sicut duas lineas
diximus duabus superpositas octo angulorum dimen-

7ss. cf. Mart. Cap. § 707 || 25 cf. id. §§ 743, 745

[SEPDBC] 1 intellegentia B || 13 sola P || 16 apud *om.* P' || 19 subiectae B' || 22 cybos SE, cibos P, cubos DCB || 26 numerus *om.* B' || 28 determinatione B || 30 lateque P' || 33 superpositis s, *om.* B

sione integram corporis soliditatem creare, et hoc est
quod apud geometras dicitur bis bina bis corpus esse iam
solidum. ergo a pari numero accessio usque ad octo soli- 11
ditas est corporis, ideo inter principia huic numero pleni-
tudinem deputavit. nunc oportet ex impari quoque nu-
mero quem ad modum idem efficiatur inspicere. et quia 12
tam paris quam imparis numeri monas origo est, ternarius
numerus prima linea esse credatur. hic triplicatus nove-
narium numerum facit, qui et ipse quasi de duabus lineis
longum latumque corpus efficit, sicut quaternarius, se-
cundus de paribus, efficit. item novenarius triplicatus ter-
tiam dimensionem praestat. et ita a parte imparis numeri
in viginti septem, quae sunt ter terna ter, solidum corpus
efficitur, sicut in numero pari bis bina bis, qui est octo-
narius, soliditatem creavit. ergo ad efficiendum utrobique 13
solidum corpus monas necessaria est et sex alii numeri, id
est terni a pari et impari, a pari quidem duo quattuor
octo, ab impari autem tria novem viginti septem. Timaeus 14
igitur Platonis in fabricanda mundi anima consilium divi-
nitatis enuntians ait illam per hos numeros fuisse con-
textam, qui et a pari et ab impari cybum id est perfectio-
nem soliditatis efficiunt, non quia aliquid significaret
illam habere corporeum, sed ut possit universitatem ani-
mando penetrare et mundi solidum corpus implere, per
numeros soliditatis effecta est. nunc ad ipsa Platonis 15
verba veniamus. nam cum de deo animam mundi fabri-
cante loqueretur, ait: *primam ex omni fermento partem
tulit: hinc sumpsit duplam partem prioris, tertiam vero se-
cundae hemioliam sed primae triplam, et quartam duplam
secundae, quintam tertiae triplam, sextam primae octuplam
et septimam vicies septies a prima multiplicatam. post hoc
spatia quae inter duplos et triplos numeros hiabant insertis
partibus adimplebat, ut binae medietates singula spatia*

27ss. Tim. 35 D

[**SEPDBC**] 8 creditur **DC** || 11 triplicatis **P'** || 19 fabrica **B** || 20 contextum **P'**, concretam **C** || 21 cubum **BC** || 27 primum *Zeunius collato Platonis loco* || 28 hanc **S'EBC** || 31 vigies **B** | multiplicata **B** | hoc *om.* **B** || 32 hiabant] habebant **B**

colligarent, ex quibus vinculis hemiolii et epitriti et epogdoi
16 *nascebantur.* haec Platonis verba ita a non nullis excepta
sunt, ut primam partem monada crederent; secundam,
quam dixit duplam prioris, dualem numerum esse confi-
derent; tertiam ternarium numerum, qui ad duo hemio-
lius est, ad unum triplus; et quartam quattuor, qui ad
secundum id est ad duo duplus est: quintam novenarium,
qui ad tertium id est ad tria triplus est; sextam autem
octonarium qui primum octies continet; at vero pars sep-
tima in viginti et septem fuit, quae faciunt, ut diximus,
17 augmentum tertium imparis numeri. alternis enim, ut
animadvertere facile est, processit illa contextio ut post
monadem, quae et par et impar est, primus par numerus
poneretur id est duo; deinde sequeretur primus impar id est
tria; quarto loco secundus par id est quattuor; quinto loco
secundus impar id est novem; sexto loco tertius par id est
octo; septimo loco tertius impar id est viginti et septem, ut
quia impar numerus mas habetur et par femina, ex pari et
impari id est ex mare et femina nasceretur, quae erat
universa paritura, et ad utriusque soliditatem usque pro-
18 cederet quasi solidum omne penetratura. deinde ex his
numeris fuerat componenda, qui soli continent iugabilem
competentiam, quia omni mundo ipsa erat iugabilem
praestatura concordiam. nam duo ad unum dupla sunt,
de duplo autem διὰ πασῶν symphoniam nasci iam dixi-
mus, tria vero ad duo hemiolium numerum faciunt, hinc
oritur διὰ πέντε, quattuor ad tria epitritus numerus est,
ex hoc componitur διὰ τεσσάρων; item quattuor ad unum
in quadrupli ratione censentur, ex quo symphonia δὶς
19 διὰ πασῶν nascitur. ergo mundi anima, quae ad motum

18ss. cf. Theo Smyrn. ed. Hiller p. 64, 1; Procl. in Tim. 192 B

[SEPDBC] **4** dixit **C**, dixi *cett.* || **6** quartum **EDB** || **7** quintam **pC**, quintum *cett.* || **8** sextam *vulgo edunt*, sextum *libri* || **14** id est tres **C** || **15** par — **16** tertius *om.* **P** || **17** viginti septem **B'**, XXVII **C** || **18** feminea **P** || **25** simphoniam diapason **B**, diapason symphoniam *cett.* | iam *om.* **B'** || **27** diapente *libri* || **28** diatessaron *libri* || **29** censet *corr.* censent **D**, censetia **B** || **29.30** bis diapason **D**, disdiapason *cett.* || **30** quae ad modum **E'**, quemadmodum **P'C**

hoc quod videmus universitatis corpus impellit, contexta
numeris musicam de se creantibus concinentiam necesse
est ut sonos musicos de motu quem proprio impulsu prae-
stat efficiat, quorum originem in fabrica suae contextionis
invenit. ait enim Plato, ut supra rettulimus, auctorem 20
animae deum post numerorum inter se imparium contex-
tionem hemioliis epitritis et epogdois et limmate hiantia
intervalla supplesse. ideo doctissime Tullius in verbis suis 21
ostendit Platonici dogmatis profunditatem. *quid hic,*
inquam, quis est qui complet aures meas tantus et tam dulcis
sonus? hic est, inquit, ille qui intervallis disiunctus impari-
bus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, impulsu et
motu ipsorum orbium efficitur. vides ut intervalla comme- 22
morat, et haec inter se imparia esse testatur, nec diffitetur
rata ratione distincta, quia secundum Timaeum Platonis
imparium inter se intervalla numerorum ratis ad se nu-
meris, hemioliis scilicet epitritis et epogdois hemitoniis-
que distincta sunt, quibus omnis canora ratio continetur.
hinc animadvertitur quia haec verba Ciceronis numquam 23
profecto ad intellectum paterent, nisi hemioliorum epi-
tritorum et epogdoorum ratione praemissa, quibus inter-
valla distincta sunt, et nisi Platonicis numeris quibus
mundi anima est contexta patefactis, et ratione prae-
missa cur ex numeris musicam creantibus anima intexta
sit. haec enim omnia et causam mundani motus osten- 24
dunt, quem solus animae praestat impulsus, et necessi-
tatem musicae concinentiae, quam motui a se facto in-
serit anima innatam sibi ab origine.

Hinc Plato in Re publica sua cum de sphaerarum 3
caelestium volubilitate tractaret, singulas ait Sirenas
singulis orbibus insidere significans sphaerarum motu
cantum numinibus exhiberi. nam Siren dea canens Graeco

29 617 B, C

[**SEPDBC**] **4** suae *om.* **B'** || **5** ait] aut **E'**, *om.* **P'** || **7** hemiolius **E'B** || **16** numeriis **P** || **19** hinc enim animadvertitur **P** || **21.22** intervalla numerorum distincta **P'** || **23** mundi *om.* **B'**, *post* anima *add.* **b** | contexta est **B** || **31** ordibus **P**

intellectu valet. theologi quoque novem Musas octo sphaerarum musicos cantus et unam maximam concinentiam
2 quae confit ex omnibus esse voluerunt. unde Hesiodus in Theogonia sua octavam Musam Uraniam vocat, quia post septem vagas, quae subiectae sunt, octava stellifera sphaera superposita proprio nomine caelum vocatur; et ut ostenderet nonam esse et maximam quam conficit sonorum concors universitas, adiecit

Καλλιόπη θ' ἣ δὴ προφερεστάτη ἐστὶν ἁπασέων,

ex nomine ostendens ipsam vocis dulcedinem nonam Musam vocari, nam Καλλιόπη optimae vocis Graeca interpretatio est: et ut ipsam esse quae confit ex omnibus pressius indicaret, adsignavit illi universitatis vocabulum
3 ἣ δὴ προφερεστάτη ἐστὶν ἁπασέων. nam et Apollinem ideo Μουσηγέτην vocant quasi ducem et principem orbium ceterorum, ut ipse Cicero refert: *dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio.*
4 Musas esse mundi cantum etiam Etrusci sciunt, qui eas Camenas quasi canenas a canendo dixerunt. ideo canere caelum etiam theologi comprobantes sonos musicos sacrificiis adhibuerunt, qui apud alios lyra vel cithara, apud non nullos tibiis aliisve musicis instrumentis fieri sole-
5 bant. in ipsis quoque hymnis deorum per stropham et antistropham metra canoris versibus adhibebantur ut per stropham rectus orbis stelliferi motus, per antistropham diversus vagarum regressus praedicaretur, ex quibus duobus motibus primus in natura hymnus dicandus

16 Som. 4, 2

[SEPDBC] 8 sonorum DC, sororum SE *quod et Zeunius legere volebat*, **sornorum P, soror B:** *inter* **sonorum** *et* **sororum** *lector velim diiudicet* || **9** Καλλιόπη] ΚΑΛΑΥΟΝ **C** | θ' ἣ δή] Ο **E** | ΠΡΟΦΕΡΕΤΤΑΤΗ **P**, ΠΡΟΗΡΗCΤΑΤΗ **B** | CΤΙΝ **B** | ΑΠCΕΟΝ *corr.* ΑΠΑCΕΟΝ **E**, ΑΠΑCΘΟΝ **D**, ΑΠΑCΘΩΦΝ *lepidissimus noster* **C** || **11** kalliope **D**, ΚΛΛΛΙΟΠΕ **B**, calaion **C** || **14** ΠΡΟΦΕCΤΑΤΝ *corr.* ΠΡΟΦΕΡΕCΤΑΤΝ **P**, ΠΡΟΦΗCΤΑΤΝ **D**, ΠΡΟΗΡΗCΤΑΤΗ **B** | CΤΙΝ **B** | ΑΠΑCΕΟΝ **E**, ΑΠΑCΘΟΝ **D** || **15** ΜΟΥCΗΓΗΤΗΝ **S**, ΜΟΥCΗΓΗΘΗΝ *ex nescioqua correctura* **E**, *recte* **P**, ΑΜΟΥ **D**, ΜΟΥCΕΟΗΤΗΝ **B**, ΝΑΝ. ΝΟΥCΗ. ΓΗΤΗΝ **C** || **18 etrusci Se, et rustici E'PdB, rustici D', eutrustici C**

deo sumpsit exordium. mortuos quoque ad sepulturam
prosequi oportere cum cantu, plurimarum gentium vel
regionum instituta sanxerunt persuasione hac, qua post
corpus animae ad originem dulcedinis musicae, id est ad
caelum, redire credantur. nam ideo in hac vita omnis 7
anima musicis sonis capitur, ut non soli qui sunt habitu
cultiores, verum universae quoque barbarae nationes
cantus, quibus vel ad ardorem virtutis animentur vel ad
mollitiem voluptatis resolvantur, exerceant; quia in cor-
pus defert memoriam musicae cuius in caelo fuit conscia
et ita delenimentis canticis occupatur ut nullum sit tam
immite, tam asperum pectus quod non oblectamentorum
talium teneatur affectu. hinc aestimo et Orphei vel Am- 8
phionis fabulam, quorum alter animalia ratione carentia,
alter saxa quoque trahere cantibus ferebantur, sumpsisse
principium, quia primi forte gentes vel sine rationis cultu
barbaras, vel saxi instar nullo affectu molles, ad sensum
voluptatis canendo traxerunt. ita denique omnis habitus 9
animae cantibus gubernatur, ut et ad bellum progressui
et item receptui canatur, cantu et excitante et rursus se-
dante virtutem.

dat somnos adimitque, . . .

nec non curas et immittit et retrahit, iram suggerit, cle-
mentiam suadet, corporum quoque morbis medetur, nam
hinc est quod aegris remedia praestantes praecinere di-
cuntur. et quid mirum si inter homines musicae tanta 10
dominatio est, cum aves quoque, ut lusciniae, ut cycni
aliaeve id genus, cantum veluti quadam disciplina artis ex-
erceant, non nullae vero vel aves vel terrenae seu aqua-
tiles beluae, invitante cantu in retia sponte decurrant,
et pastoralis fistula pastum progressis quietem imperet

5ss. cf. Plat. Resp. 401 D; Plot. 1. 3, 1 || 22 Verg. Aen. 4. 244

[SEPDBC] 3 religionum S′E′D′ | post *om.* B′ || 6 solum PD || 8 ad *om.* P′ || 9.10 in corpus defert] corpus defert anima D, anima defert corpus B || 13 vel] et D || 14 fabula B || 15 quoque saxa B || 17 moles P || 18 habitus *om.* B′ || 19 cantum P′ || 24 suam det P′ | medetur *om.* C || 29 vel *primum om.* B′ || 31 pastum progressum S, ad pactum progressum P, ad pastum progressis d

11 gregibus? nec mirum. inesse enim mundanae animae causas musicae quibus est intexta praediximus, ipsa autem mundi anima viventibus omnibus vitam ministrat:

hinc hominum pecudumque genus vitaeque volantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

iure igitur musica capitur omne quod vivit, quia caelestis anima, qua animatur universitas, originem sumpsit ex
12 musica. haec dum ad sphaeralem motum mundi corpus impellit, sonum efficit qui *intervallis* est *disiunctus imparibus sed tamen pro rata parte ratione distinctis*, sicut a principio ipsa contexta est. sed haec intervalla, quae in anima quippe incorporea sola aestimantur ratione, non sensu, quaerendum est utrum et in ipso mundi corpore
13 dimensio librata servaverit. et Archimedes quidem stadiorum numerum deprehendisse se credidit quibus a terrae superficie luna distaret et a luna Mercurius, a Mercurio Venus, sol a Venere, Mars a sole, a Marte Iuppiter, Saturnus a Iove; sed et a Saturni orbe usque ad ipsum stelliferum caelum omne spatium se ratione mensum pu-
14 tavit. quae tamen Archimedis dimensio a Platonicis repudiata est, quasi dupla et tripla intervalla non servans; et statuerunt hoc esse credendum, ut quantum est a terra usque ad lunam, duplum sit a terra usque ad solem, quantumque est a terra usque ad solem, triplum sit a terra usque ad Venerem, quantumque est a terra usque ad Venerem, quater tantum sit a terra usque ad Mercurii stellam, quantumque est ad Mercurium a terra, novies tantum sit a terra usque ad Martem, et quantum a terra usque ad Martem est, octies tantum sit a terra usque ad Iovem, quantumque est a terra usque ad Iovem, septies et vicies tantum sit a terra usque ad Saturni orbem.

4 Verg. Aen. 6. 728

[**SEPDBC**] **1** enim *om.* **DB** || **6** capitur *om.* **B'** || **9** distinctus **P'D**, distinctis **C** || **12** aestimatur **B** || **13** corpore mundi **B** || **15** se deprehendisse **DB** || **18** sed et] sed **EBC**, et **D** || **20** emensum **B** || **22** a terra — **25** quantumque est *om.* **E'**, *supplet* **E**m || **23** sit duplum **B** || **25** a terra *om.* **P' D'** || **31** vigies **B**

hanc Platonicorum persuasionem Porphyrius libris inse- 15
ruit quibus Timaei obscuritatibus non nihil lucis infudit,
aitque eos credere ad imaginem contextionis animae
haec esse in corpore mundi intervalla, quae epitritis,
hemioliis, epogdois, hemitoniisque complentur et lim-
mate, et ita provenire concentum cuius ratio in sub-
stantia animae contexta mundano quoque corpori, quod
ab anima movetur, inserta est. unde ex omni parte docta 16
et perfecta est Ciceronis adsertio, qui *intervallis imparibus*
sed tamen pro rata parte ratione distinctis caelestem sonum
dicit esse disiunctum.

Nunc locus admonet ut de gravitate et acumine sono- 4
rum diversitates quas adserit revolvamus. *et natura fert*
ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute
sonent. quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus,
cuius conversio est concitatior, acute excitato movetur sono,
gravissimo autem hic lunaris atque infimus. diximus num- 2
quam sonum fieri nisi aere percusso. ut autem sonus ipse
aut acutior aut gravior proferatur, ictus efficit qui dum
ingens et celer incidit acutum sonum praestat, si tardior
lentiorve, graviorem. indicio est virga quae dum auras 3
percutit, si impulsu cito feriat, sonum acuit; si lentiore, in
gravius frangit auditum. in fidibus quoque idem videmus,
quae si tractu artiore tenduntur, acute sonant, gravius
laxiores. ergo et superiores orbes dum pro amplitudine 4
sua impetu grandiore volvuntur, dumque spiritu ut in ori-
gine sua fortiore tenduntur, propter ipsam ut ait conci-
tatiorem conversionem *acute excitato moventur sono, gravis-*
simo autem hic lunaris atque infimus, quoniam spiritu ut in
extremitate languescente iam volvitur, et propter angu-
stias, quibus paenultimus orbis artatur, impetu lenior econ-

14 Som. 5, 1

[SEPDBC] 1 planicorum P** *(duae litt. erasae)*, **platonicorum C || 3 contextiones P', contexionis C || 5 hemiolis S'E'P, hemiolio** *ut vid.* **B' || 6 ratione P' || 7 animam P' || 13 evolvamus D | natura** *om.* **B' || 19 efficitur B || 21 graviorem] gravior est B || 22 ferit P | lentiore E, lenior est B, leniore** *cett.* **|| 24 tractatu B | altiore BC || 25 lasiores** *corr.* **lassiores P, si laxiore D || 27 concitationem P' || 30 angustas B || 31 aptatur B'**

5 vertitur. nec secus probamus in tibiis, de quarum foraminibus vicinis inflantis ori sonus acutus emittitur, de longinquis autem et termino proximis gravior; item acutior per patentiora foramina, gravior per angusta. et utriusque causae ratio una, quia spiritus ubi incipit fortior est; defectior ubi desinit, et quia maiorem impetum per maius foramen impellit, contra autem in angustis con-
6 tingit et eminus positis. ergo orbis altissimus et ut in immensum patens et ut spiritu eo fortiore quo origini suae vicinior est incitatus, sonorum de se acumen emittit, vox ultimi et pro spatii brevitate et pro longinquitate iam fran-
7 gitur. hinc quoque apertius adprobatur spiritum quanto ab origine sua deorsum recedit, tanto circa impulsum fieri leniorem, ut circa terram, quae ultima sphaerarum est, tam concretus, tam densus habeatur ut causa sit terrae in una sede semper haerendi, nec in quamlibet partem permittatur moveri obsessa undique circumfusi spiritus densitate, in sphaera autem ultimum locum esse qui
8 medius est, antecedentibus iam probatum est. ergo universi mundani corporis sphaerae novem sunt. prima illa stellifera, quae proprio nomine caelum dicitur et ἀπλανής apud Graecos vocatur, *arcens et continens ceteras*. haec ab oriente semper volvitur in occasum: subiectae septem quas vagas dicimus ab occidente in orientem feruntur,
9 nona, terra sine motu. octo sunt igitur quae moventur, sed septem soni sunt qui concinentiam de volubilitate conficiunt, propterea quia Mercurialis et Venerius orbis, pari ambitu comitati solem, viae eius tamquam satellites obsequuntur, et ideo a non nullis astronomiae studentibus eandem vim sortiti existimantur. unde ait, *illi autem octo cursus in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos, qui numerus rerum omnium*

30 Som. 5, 2

[**SEPDBC**] **3** proximus **P'**, longiore positis **D** || **4** et *omnes mei*, est *vulg.* || **6** defectio **B** || **9** fortiore] fortior est **B** || **12** quanto — **13** tanto *om.* **P'** || **16** una] ima **BC** || **21** aplanes *libri* || **25** nona] nam **DC** | *post* terra *add.* quae **C** | *post* motu *add.* est **DC** || **29** ideo ante nullis **B** || **30** sortiri **B**

fere nodus est. septenarium autem numerum rerum om- 10
nium nodum esse plene, cum de numeris superius loque-
remur, expressimus; ad inluminandam ut aestimo obscuri-
tatem verborum Ciceronis de musica tractatus succinctus
a nobis qua licuit brevitate sufficiet. nam netas et hypatas 11
aliarumque fidium vocabula percurrere et tonorum vel
limmatum minuta subtilia, et quid in sonis pro littera,
quid pro syllaba, quid pro integro nomine accipiatur ad-
serere ostentantis est, non docentis. nec enim quia fecit in 12
hoc loco Cicero musicae mentionem, occasione hac eun-
dum est per universos tractatus qui possunt esse de mu-
sica, quos quantum mea fert opinio terminum habere non
aestimo, sed illa sunt persequenda quibus verba quae ex-
plananda receperis possint liquere, quia in re naturaliter
obscura qui in exponendo plura quam necesse est super-
fundit addit tenebris, non adimit densitatem. unde finem 13
de hac tractatus parte faciemus, adiecto uno quod scitu
dignum putamus, quia cum sint melodiae musicae tria
genera, enarmonium, diatonum et chromaticum, primum
quidem propter nimiam sui difficultatem ab usu recessit,
tertium vero est infame mollitie; unde medium id est dia-
tonum mundanae musicae doctrina Platonis adscribitur.
nec hoc inter praetereunda ponemus, quod musicam per- 14
petua caeli volubilitate nascentem ideo clare non senti-
mus auditu, quia maior sonus est quam ut humanarum
aurium recipiatur angustiis. nam si Nili Catadupa ab auri-
bus incolarum amplitudinem fragoris excludunt, quid
mirum si nostrum sonus excedit auditum, quem munda-
nae molis impulsus emittit? nec enim de nihilo est quod 15
ait, *qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus*: sed
voluit intellegi quod si eius qui caelestibus meruit inter-
esse secretis completae aures sunt soni magnitudine,
superest ut ceterorum hominum sensus mundanae conci-
nentiae non capiat auditum.

23 ss. cf. Porph. De vita Pythag. 30

[**SEPDBC**] **7** subidia **P** || **12** mea] ea **P'** || **13** explicanda **B** || **16** tenebras **EPDBC** *et sic vulgo edunt* || **22** doctrinae **B'** || **23** quod] hoc quod **B** || **25** ut *om.* **P'** || **26** catadupla **B**

5 Sed iam tractatum ad sequentia conferamus. *vides habi-*
tari in terra raris et angustis locis, et in ipsis quasi maculis
ubi habitatur vastas solitudines interiectas, eosque qui inco-
lant terram non modo interruptos ita esse ut nihil inter ipsos
ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim
transversos, partim etiam adversos stare vobis; a quibus
2 *expectare gloriam certe nullam potestis. cernis autem ean-*
dem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam
cingulis, e quibus duos maxime inter se diversos et caeli verti-
cibus ipsis ex utraque parte subnixos obriguisse pruina vides,
3 *medium autem illum et maximum solis ardore torreri. duo*
sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt
adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus; hic
autem alter subiectus aquiloni quem incolitis, cerne quam
tenui vos parte contingat. omnis enim terra quae colitur a
vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam
est insula, circumfusa illo mari quod Atlanticum, quod
magnum, quem Oceanum appellatis in terris, qui tamen
4 *tanto nomine quam sit parvus vides.* postquam caelum quo
omnia continentur, et subiectarum sphaerarum ordinem
motumque ac de motu sonum caelestis musicae modos et
numeros explicantem et aerem subditum lunae Tullianus
sermo, per necessaria et praesenti operi apta ductus, ad
terram usque descripsit, ipsius iam terrae descriptionem
5 verborum parcus, rerum fecundus absolvit. et enim ma-
culas habitationum ac de ipsis habitatoribus alios inter-
ruptos adversosque, obliquos etiam et transversos alios
nominando terrenae sphaerae globositatem tantum non
6 coloribus pinxit. illud quoque non sine perfectione doctri-
nae est, quod cum aliis nos non patitur errare qui terram
semel cingi oceano crediderunt. nam si dixisset, *omnis*
terra parva quaedam est insula circumfusa illo mari, unum

1 Som. 6, 1

[**SEPDBC**] 1 consequentia **BC'** || 2 et in ipsis — 18 in terris] *nihil nisi* usque **B** || 3 incolunt **ED** || 5 manere **S'E'P** || 7 potes **s**, poteris **dC** || 9 cingulis *vulgo emendant*, circulis *libri* || 13 nostrum **PC** || 17 athlanticum **EDC**, ad lanticum **P** | quod oceanum **EDC** || 19 caelum *om.* **B** || 30 non *om.* **C** | patimur **P**

oceani ambitum dedisset intellegi; sed adiciendo, ***quae
colitur a vobis***, veram eius divisionem, de qua paulo
post disseremus, nosse cupientibus intellegendam reli-
quit. de quinque autem cingulis ne quaeso aestimes duo- 7
rum Romanae facundiae parentum Maronis et Tullii
dissentire doctrinam, cum hic ipsis cingulis terram redi-
mitam dicat, ille isdem quas Graeco nomine zonas vocat
adserat caelum teneri. utrumque enim incorruptam ve-
ramque nec alteri contrariam rettulisse rationem proce-
dente disputatione constabit. sed ut omnia quae hoc loco 8
explananda recepimus liquere possint, habendus est pri-
mum sermo de cingulis, quia situ eorum ante oculos lo-
cato, cetera erunt intellectui proniora. prius autem qua-
liter terram coronent, deinde quem ad modum caelum
teneant explicandum est. terra nona et ultima sphaera 9
est. hanc dividit horizon, id est finalis circulus de quo ante
rettulimus; ergo medietas cuius partem nos incolimus
sub eo caelo est quod fuerit super terram, et reliqua me-
dietas sub illo quod, dum volvitur, ad ea loca quae ad nos
videntur inferiora descendit, in medio enim locata ex
omni sui parte caelum suspicit. huius igitur ad caelum bre- 10
vitas, cui punctum est, ad nos vero immensa globositas,
distinguitur locis inter se vicissim pressis nimietate vel
frigoris vel caloris, geminam nacta inter diversa tempe-
riem. nam et septentrionalis et australis extremitas per- 11
petua obriguerunt pruina, et hi velut duo sunt cinguli
quibus terra redimitur, sed ambitu breves quasi extrema
cingentes. horum uterque habitationis impatiens est quia
torpor ille glacialis nec animali nec frugi vitam ministrat,
illo enim aere corpus alitur quo herba nutritur. medius 12
cingulus et ideo maximus aeterno adflatu continui caloris
ustus spatium, quod et lato et ambitu prolixius occupavit,
nimietate fervoris facit inhabitabile victuris. inter extre-

15 ss. cf. Plin. n. h. 2, 172; M. Cap. 602 s.

[**SEPDBC**] **5** fecundiae **P** || **8** *post* asserat *add.* vocat **P'** || **13** erunt *om.* **B'**, *post* intellectui *add.* **b** || **14** conorent *corr.* cororent **P**, coronant **C** || **19** ad nos] a nobis non **B** || **21** sua parte **P**, parte sui **BC** | suscipit **EP'C** || **25** et australis *om.* **S'** || **26** hi *om.* **P'**

mos vero et medium duo maiores ultimis, medio minores,
ex utriusque vicinitatis intemperie temperantur, in hisque
13 tantum vitales auras natura dedit incolis carpere. et quia
animo facilius inlabitur concepta ratio descriptione quam
sermone, esto orbis terrae cui adscripta sunt ABCD, et
circa A adscribantur N et L, circa B autem M et K, et
circa C G et I, et circa D E et F, et ducantur rectae lineae
a signis ad signa quae dicimus, id est a G in I, ab M in N,
14 a K in L, ab E in F. spatia igitur duo adversa sibi, id est
unum a C usque ad lineam quae in I ducta est, alterum
a D usque ad lineam quae in F ducta est, intellegantur
pruina obriguisse perpetua — est enim superior septen-
trionalis, inferior australis extremitas — medium vero ab
N usque in L zona sit torrida; restat ut cingulus ab I
usque ad N de subiecto calore et superiore frigore tem-
peretur, rursus ut zona quae est inter L et F accipiat de
15 superiecto calore et subdito rigore temperiem. nec excogi-
tatas a nobis lineas quas duximus aestimetur; circi sunt
enim, de quibus supra rettulimus, septentrionalis et au-
stralis et tropici duo, nam aequinoctialem hoc loco quo de
terra loquimur non oportet adscribi, qui opportuniore loco
16 rursus addetur. licet igitur sint hae duae *mortalibus aegris*
munere concessae divum quas diximus temperatas, non
tamen ambae zonae hominibus nostri generis indultae
sunt, sed sola superior quae est ab I usque ad N incolitur
ab omni quale scire possumus hominum genere, Romani
17 Graecive sint vel barbari cuiusque nationis. illa vero ab L
usque ad F sola ratione intellegitur, quod propter similem
temperiem similiter incolatur, sed a quibus neque licuit
umquam nobis nec licebit agnoscere: interiecta enim tor-
rida utrique hominum generi commercium ad se denegat
18 commeandi. denique de quattuor habitationis nostrae

22 Verg. Georg. 1, 237

[**SEPDBC**] **4** ratio ex descriptione **B** || **4.5** descriptione quam sermone] quam descriptione sermone **S′P**, quam sermone descriptio **EC** || **9** in *alterum om.* **B** || **10** unum *om.* **B** || **11** ducta *bis scripta in* **B** || **14** N *om.* **P′** || **18** diximus **BC** || **19** septentrionis **B** || **20** duo tropici **B** || **21** loquitur **B** || **23** divum munere concessae **D**, munere divum concessae **B** || **25** superiore **P** || **30** cognoscere **P**

cardinibus oriens occidens et septentrio suis vocabulis
nuncupantur, quia ab ipsis exordiis suis sciuntur a nobis;
nam etsi septentrionalis extremitas inhabitabilis est, non
multo tamen est a nobis remota. quarto vero nostrae 19
habitationis cardini causa haec alterum nomen dedit, ut
meridies non australis vocaretur, quia et ille est proprie
australis qui de altera extremitate procedens adversus
septentrionali est, et hunc meridiem iure vocitari facit
locus de quo incipit nobis; nam quia sentiri incipit a
medio terrae in qua est usus diei, ideo tamquam quidam
medidies una mutata littera meridies nuncupatus est.
sciendum est autem quod ventus qui per hunc ad nos 20
cardinem pervenit, id est auster, ita in origine sua gelidus
est ut apud nos commendabilis est blando rigore septen-
trio, sed quia per flammam torridae zonae ad nos com-
meat, admixtus igni calescit et qui incipit frigidus, cali-
dus pervenit. neque enim vel ratio vel natura pateretur 21
ut ex duobus aequo pressis rigore cardinibus dissimili tac-
tu flatus emitterentur. nec dubium est nostrum quoque
septentrionem ad illos qui australi adiacent propter
eandem rationem calidum pervenire, et austrum corpori-
bus eorum genuino aurae suae rigore blandiri. eadem ratio 22
nos non permittit ambigere, quin per illam quoque super-
ficiem terrae, quae ad nos habetur inferior, integer zo-
narum ambitus quae hic temperatae sunt eodem ductu
temperatus habeatur, atque ideo illic quoque eaedem
duae zonae a se distantes similiter incolantur. aut dicat 23
quisquis huic fidei obviare mavult, quid sit quod ab hac
eum definitione deterreat. nam si nobis vivendi facultas
est in hac terrarum parte quam colimus, quia calcantes
humum caelum suspicimus super verticem, quia sol nobis
et oritur et occidit, quia circumfuso fruimur aere cuius
spiramus haustu, cur non et illic aliquos vivere credamus,
ubi eadem semper in promptu sunt? nam qui ibi dicuntur 24

[**SEPDBC**] **2** ipsis] sis **B** | suis *om.* **B** || **8** septentrionalis **P'** || **11** littera mutata **B** || **13** cardine **P** || **16** calescit] calens **B** || **18** tractu **B** || **28** quisque **P'BC**

morari eandem credendi sunt spirare auram, quia eadem
est in eiusdem zonalis ambitus continuatione temperies;
idem sol illis et obire dicetur nostro ortu et orietur cum
nobis occidet; calcabunt aeque ut nos humum, et super
25 verticem semper caelum videbunt, nec metus erit ne de
terra in caelum decidant, cum nihil umquam possit ruere
sursum. si enim nobis, quod adserere genus ioci est, iusum
habetur ubi est terra et susum ubi caelum, illis quoque
susum erit quod de inferiore suspicient, nec aliquando in
26 superna casuri sunt. adfirmaverim quoque et apud illos
minus rerum peritos hoc aestimare de nobis, nec credere
posse nos in quo sumus loco degere, sed opinari, siquis sub
pedibus eorum temptaret stare, casurum. numquam tamen apud nos quisquam timuit ne caderet in caelum,
ergo nec apud illos quisquam in superiora casurus est,
sicut omnia nutu suo pondera in terram ferri superius re-
27 lata docuerunt. postremo quis ambigat in sphaera terrae
ea quae inferiora dicuntur superioribus suis esse contraria,
ut est oriens occidenti? nam in utraque parte par diametros habetur. cum ergo et orientem et occidentem similiter constet habitari, quid est quod fidem huius quoque
28 diversae sibi habitationis excludat? haec omnia non otiosus lector in tam paucis verbis Ciceronis inveniet. nam
cum dicit *terram cingulis* suis *redimitam atque circumdatam*, ostendit per omne terrae corpus eandem temperatorum cingulorum continuatam esse temperiem; et cum
ait in terra maculas habitationum videri, non eas dicit
quae in parte nostrae habitationis non nullis desertis locis
29 interpositis incoluntur. non enim adiceret *in ipsis maculis
vastas solitudines interiectas* si ipsas solitudines diceret,
inter quas certae partes macularum instar haberentur,
sed quia maculas dicit has quattuor quas in duobus terrae
hemisphaeriis binas esse ratio monstravit, bene adiecit
30 *interiectas solitudines*. nam sicut pars quae habitatur a

[**SEPDBC**] **6** decidunt **B'** || **7** iusum] visum **BC** || **8** usum **E'**, sursum **B** || **9** suspiciunt **D'B** || **18** inferiore **P'** || **19** est *om.* **P'** || **22** excludatur **B** || **25** terrae *om.* **B'** || **31** macularum partes **B**

nobis multa solitudinum interiectione distinguitur, cre-
dendum est in illis quoque tribus aliis habitationibus simi-
les esse inter deserta et culta distinctiones. sed et quattuor 31
habitationum incolas et relatione situs et ipsa quoque
standi qualitate depinxit. primum enim ait alios praeter
nos ita incolere terram ut a se interrupti nullam commean-
di ad se habeant facultatem, et verba ipsa declarant non
eum de uno hominum genere loqui in hac superficie a
nobis solius torridae interiectione diviso. sic enim magis
diceret, *ita interruptos ut nihil ab illis ad vos manare possit*,
sed dicendo, *ita interruptos ut nihil inter ipsos ab aliis ad
alios manare possit*, qualiter inter se illa hominum genera
sint divisa significat. quod autem vere ad nostram par- 32
tem referretur, adiecit dicendo de illis qui et a nobis et a
se in vicem divisi sunt, *partim obliquos, partim transversos,
partim etiam adversos stare nobis*. interruptio ergo non
unius generis a nobis sed omnium generum a se divisorum
refertur, quae ita distinguenda est. hi quos separat a 33
nobis perusta, quos Graeci ἀντοίκους vocant, similiter
ab illis qui inferiorem zonae suae incolunt partem, inter-
iecta australi gelida separantur; rursus illos ab antoecis
suis, id est per nostri cinguli inferiora viventibus, inter-
iectio ardentis sequestrat, et illi a nobis septentrionalis
extremitatis rigore removentur. et quia non est una om- 34
nium adfinis continuatio, sed interiectae sunt solitudines
ex calore vel frigore mutuum negantibus commeatum, has
terrae partes quae a quattuor hominum generibus inco-
luntur maculas habitationum vocavit. quem ad modum 35
autem ceteri omnes vestigia sua figere ad nostra credan-

[SEPDBC] 3 culta] occulta B || 4 incolas habitationum B || 6 meandi EC, *om.* P || 7 facultatem] facultatem meandi P, viam D, potestatem C || 8 genere hominum B || 9 divisi E′, divisio B || 10 ita *om.* P | manere S′E′B || 12 illos pC | manere E′ || 14 referetur E′C, refreretur P′, refertur B || 18 hi] his P′ || 19 ἀντοίκους *vulgo edunt*, antoecos SEP, ANΘIKOC D, anteocos BC || 21 illo B | anticis D, antoicis B, anteocis C || 22 id est *om.* B | nostri circuli PD, cinguli nostri B || 27 generalibus P′ || 29 ceteris B′ | ad nostra *om.* B

tur, ipse distinxit, et australes quidem aperte pronunti-
avit adversos stare nobis dicendo, *quorum australis ille,*
in quo qui insistunt adversa vobis urgent vestigia, et ideo
adversi nobis sunt quia in parte sphaerae quae contra
36 nos est morantur. restat inquirere quos transversos et
quos obliquos nobis stare memoraverit, sed nec de ipsis
potest esse dubitatio quin transversos nobis stare dixerit
inferiorem zonae nostrae partem tenentes, obliquos vero
eos qui australis cinguli devexa sortiti sunt.

6 Superest ut de terrae ipsius spatiis, quanta habita-
tioni cesserint, quanta sint inculta referamus, id est quae
sit singulorum dimensio cingulorum. quod ut facile di-
noscas, redeundum tibi est ad orbis terrae descriptionem
quam paulo ante subiecimus, ut per adscriptarum litte-
2 rarum notas ratio dimensionum lucidius explicetur. om-
nis terrae orbis, id est circulus qui universum ambitum
claudit, cui adscripta sunt ABCD, ab his qui eum ratione
3 dimensi sunt in sexaginta divisus est partes. habet autem
totus ipse ambitus stadiorum ducenta quinquaginta duo
milia, ergo singulae sexagesimae extenduntur stadiis
quaternis milibus ducenis. et sine dubio medietas eius,
quae est a D per orientem, id est per A usque ad C, habet
triginta sexagesimas et stadiorum milia centum viginti
sex; quarta vero pars quae est ab A usque ad C, inci-
piens a medio perustae, habet sexagesimas quindecim et
stadiorum milia sexaginta et tria. huius quartae partis
mensura relata, constabit totius ambitus plena dimensio.
4 ab A igitur usque ad N, quod est medietas perustae, habet
sexagesimas quattuor, quae faciunt stadiorum milia sede-
cim cum octingentorum adiectione; ergo omnis perusta
sexagesimarum octo est, et tenet stadiorum milia tri-
5 ginta tria et sexcenta insuper. latitudo autem cinguli
nostri qui temperatus est, id est ab N usque ad I, habet
sexagesimas quinque, quae faciunt stadiorum milia viginti

[**SEPDBC**] **6** quos *om.* **B'** || **11** cesserit **PD'C** || **21** ducentis **e**, *quod et in* **S** *ut v. l. additum est,* ducentenis **pB**, CC **C** || **24** est *om.* **P** || **29** faciunt *om.* **B'** || **34** triginta **B'**

unum; et spatium frigidae ab I usque ad C habet
sexagesimas sex, quae tenent stadiorum viginti quinque
milia ducenta. ex hac quarta parte orbis terrarum, cuius 6
mensuram evidenter expressimus, alterius quartae partis
magnitudinem ab A usque ad D pari dimensionum di-
stinctione cognosces. cum ergo quantum teneat sphaerae
superficies quae ad nos est in omni sua medietate cogno-
veris, de mensura quoque inferioris medietatis, id est
a D per B usque ad C, similiter instrueris. modo enim 7
quia orbem terrae in plano pinximus, in plano autem
medium exprimere non possumus sphaeralem tumorem,
mutuati sumus altitudinis intellectum a circulo qui magis
horizon quam meridianus videtur. ceterum volo hoc mente
percipias, ita nos hanc protulisse mensuram, tamquam a
D per A usque ad C pars terrae superior sit cuius partem
nos incolimus, et a D per B usque ad C pars terrae habea-
tur inferior.

Hoc quoque tractatu proprium sortito finem, nunc 7
illud quod probandum promisimus adseramus, hos cin-
gulos et bene Maronem caelo et bene terrae adsignasse
Ciceronem, et utrumque non discrepantia sed consona
eademque dixisse. natura enim caeli hanc in diversis 2
terrae partibus temperiem nimietatemque distinxit, et
qualitas vel frigoris vel caloris, quae cuilibet aetheris parti
semel inhaesit, eadem inficit partem terrae quam despicit
ambiendo. et quia has diversitates quae certis finibus ter- 3
minantur cingulos in caelo vocaverunt, necesse est toti-
dem cingulos etiam hic intellegi sicut in brevissimo spe-
culo cum facies monstratur ingens, tenent in angusto
membra vel liniamenta ordinem quem sua in vero diges-
serat amplitudo. sed hic quoque adserendi quod dicitur
minuemus laborem oculis subiciendo picturam. esto enim 4
caeli sphaera ABCD, et intra se claudat sphaeram terrae,

[**SEPDBC**] **3** ex hac igitur quarta **B** || **5** mensionum **P** || **8** id est *om.* **B** || **9** ad *om.* **B'** || **13** habetur **B** | hac **BC** || **15** superior – **16** terrae *om.* **P** || **21** Ciceronem assignasse **B** || **29** monstrantur ingeris *ni fallor* **E'**, ingens monstratur **B** || **30** sua *post* digesserat *collocat* **B** | digesseram **P**

cui adscripta sunt SXTV, et ducatur in caeli sphaera cir-
culus septentrionalis ab I usque in O, tropicus aestivus
a G in P et aequinoctialis a B in A et tropicus hiemalis ab
F in Q et australis ab E in R; sed et zodiacus ducatur
ab F in P; rursus in sphaera terrae ducantur idem limites
cingulorum quos supra descripsimus in N in M in L in K.
5 his depictis sine difficultate constabit singulas terrae par-
tes a singulis caeli partibus super verticem suum positis
qualitatem circa nimietatem vel temperiem mutuari.
nam quod est susum a D usque ad R, hoc despicit terrae
ab S usque ad K: et quod est in caelo ab R usque ad Q,
hoc inficit terrae a K usque ad L: et quod in caelo est a
Q usque in P, tale facit in terra ab L usque ad M: quale-
que est desuper a P usque ad O, tale in terra ab M usque
ad N: et quale illic ab O usque ad C, tale hic est ab N
6 usque ad T. sunt autem in aethere extremitates ambae,
id est a D usque ad R et a C usque ad O aeterno rigore
densetae, ideo in terra idem est ab S usque ad K et a T
usque ad N. rursus in caelo a Q usque ad P nimio calore
fervet, ideo in terra quoque ab L usque ad M idem fervor
est. item sunt in caelo temperies ab O usque ad P et a Q
in R, ideo hic quoque sunt temperatae ab N in M et ab L
in K. aequinoctialis enim circulus, qui ab A usque ad B
7 ductus est, mediam secat perustam. et ipsum autem scisse
Ciceronem quod terreni cinguli caelestibus inficiantur, ex
verbis eius ostenditur. ait enim, *e quibus duos maxime
inter se diversos et caeli verticibus ipsis ex utraque parte
subnixos obriguisse pruina vides*. ecce testatur finale frigus
8 esse de caelo. idem quoque de fervore medio dicit, *medium
autem illum et maximum solis ardore torreri*. cum ergo ma-
nifeste et rigorem de caeli verticibus et fervorem de sole
in terrae cingulos venire signaverit, ostendit prius in
9 caelo hos eosdem cingulos constitisse. nunc quoniam con-
stitit easdem in caelo et in terra zonas esse vel cingulos —

26 Som. 6, 2

[**SEPDBC**] **6** in N *om.* **B** || **9** mutari **B** || **10** terram **DB** *et sic vulgo edunt* || **11** ad *primum om.* **B** || **12** terram **DB** *et vulgo* | quod est in caelo est **B** || **13** in *primum om.* **B** | fecit **B** || **26** duo **EB**

haec enim unius rei duo sunt nomina – iam dicendum est
quae causa in aethere hanc diversitatem qualitatis effi-
ciat. perusta duobus tropicis clauditur, id est a G in P 10
aestivo et ab F in Q hiemali. ab F autem in P zodiacum
describendo perduximus, ergo signum P tropicus ille
Cancer habeatur et signum F Capricornus. constat autem
solem neque sursum ultra Cancrum neque ultra Capricor-
num deorsum meare, sed cum ad tropicorum confinia per-
venerit, mox reverti, unde et solstitia vocantur. et quia 11
aestivus tropicus temperatae nostrae terminus est, ideo
cum sol ad ipsum finem venerit, facit nobis aestivos ca-
lores de vicino urens sensu maiore subiecta. illo denique
tempore australi generi reverti hiemem non potest am-
bigi, quia tunc ab illis sol omni viae suae spatio recedit.
rursus cum ad F signum id est ad Capricornum venerit,
facit nobis hiemem recessu suo et illis vicinitate reducit
aestatem. hic notandum est de tribus tantum cardinibus 12
in quamcumque aedem ingredi solem, de quarto num-
quam. nam et ab ortu et ab occasu fenestra solem recipit
quippe quem orientem obeuntemque prospectet, recipit
et a meridie, quia omne iter solis in nostro meridie est,
ut instruit visum antelata descriptio, numquam vero
solem fenestra septentrionis admittit, quia numquam
a P signo ad O sol accedit, sed a P semper retrocedendo
numquam fines poli septentrionalis attingit, et ideo num-
quam per hunc cardinem radius solis infunditur. eiusdem 13
rei probationem umbra quoque cuiuslibet corporis suf-
ficiet adstruere. nam et in occasum cadit oriente sole, et
in ortum cum fit occiduus; medio autem die quia sol meri-
diem tenet, in septentrionem umbra depellitur, in austrum
vero circa nostram habitationem impossibile est umbram
cuiuslibet corporis cadere, quia semper in adversam soli
partem umbra iactatur, adversus autem austro apud nos

[**SEPDBC**] 3 tropocis **B** || 12 sensu *libri*, aestu *Eyss. sane probabiliter* || 13 potest tam ambigi **S** || 17 carminibus **B'** || 18 solam **P'** || 22 ut *om.* **P'** || 23 fenestram **B'** | numnumquam **B** || 24 ad] usque ad **D**, us ad **B** || 25 nusquam **B'** || 29 sit **P** | occidens **B'**

sol esse non poterit, cum numquam fines septentrionales
14 attingat. sane quoniam pars illa perustae quae temperatae
vicina est admittit habitantes, illic, id est trans tropicum,
quaecumque habitantur spatia umbram mittunt in au-
strum eo tempore quo sol Cancrum tenet. tunc enim fit
eis sol septentrionalis cum tropicum tenet, quod ab illis
15 ad septentrionem recedit. civitas autem Syene, quae pro-
vinciae Thebaidos post superiorum montium deserta prin-
cipium est, sub ipso aestivo tropico constituta est, et eo
die quo sol certam partem ingreditur Cancri hora diei
sexta, quoniam sol tunc super ipsum invenitur verticem
civitatis, nulla illic potest in terram de quolibet corpore
umbra iactari sed nec stilus hemisphaerii monstrantis
horas, quem gnomona vocant, tunc de se potest umbram
16 creare. et hoc est quod Lucanus dicere voluit, nec tamen
plene ut habetur absolvit. dicendo enim,

atque umbras numquam flectente Syene,

rem quidem attigit, sed turbavit verum. non enim num-
quam flectit sed uno tempore, quod cum sua ratione rettu-
17 limus. his relatis constat solem numquam egredi fines per-
ustae, quia de tropico in tropicum zodiacus obliquatus
est. manifesta est igitur causa cur haec zona flammis sit
semper obnoxia, quippe quam sol totius aetheriae flam-
18 mae et fons et administrator numquam relinquat. ergo
ambae partes ultimae, id est septentrionalis et australis,
ad quas numquam calor solis accedit, necessario perpetua
premuntur pruina; duas vero ut diximus temperat hinc
19 atque illinc vicinia caloris et frigoris. denique in hac ipsa
zona quam incolimus, quae tota dicitur temperata, partes
tamen quae perusto cingulo vicinae sunt, ceteris calidiores
sunt, ut est Aethiopia, Arabia, Aegyptus et Libya, in
quibus calor ita circumfusi aeris corpus extenuat, ut aut
numquam aut raro cogatur in nubes, et ideo nullus paene

17 2, 587

[**SEPDBC**] 6 eis] ei **E'PD** || 9 est *om.* **B** || 12 corporis **B** || 14 gnomonem **E'** || 22 manifestum **B'** || 26 accendit *ni fallor* **P'** || 28 illinc] illic **P'**, hinc **DC** | vicina **P'** || 30 calidioris **P'**

apud illos usus est imbrium. rursus quae ad frigidae fines 20
pressius accedunt, ut est palus Maeotis, ut regiones quas
praeterfluunt Tanais et Hister omniaque super Scythiam
loca, quorum incolas vetustas Hyperboreos vocavit, quasi
originem boreae introrsum recedendo transissent, adeo
aeterna paene premuntur pruina ut non facile explicetur
quanta sit illic frigidae nimietatis iniuria. loca vero quae 21
in medio temperata sunt, quoniam ab utraque nimietate
longum recedunt, veram tenent salutaremque temperiem.

Locus nos admonet ut – quoniam diximus rem quae 8
a nullo possit refelli, utrumque tropicum circum zodiaco
terminos facere, nec umquam solem alterutrum tropicum
excedere posse vel sursum vel deorsum meando, trans
zodiacum vero circum id est trans ustam quae tropicis
clauditur ex utraque parte incipere temperatas – quaeramus quid sit quod ait Vergilius, quem nullius umquam disciplinae error involvit,

duae mortalibus aegris
munere concessae divum, et via secta per ambas
obliquus qua se signorum verteret ordo.

videtur enim dicere his versibus zodiacum per temperatas 2
ductum, et solis cursum per ipsas fieri; quod nec opinari
fas est, quia neutrum tropicum cursus solis excedit. num
igitur illud attendit quod diximus, et intra tropicum in
ea perustae parte quae vicina est temperatae habitatores
esse? nam Syene sub ipso tropico est, Meroe autem tribus 3
milibus octingentis stadiis in perustam a Syene introrsum
recedit, et ab illa usque ad terram cinnamomi feracem
sunt stadia octingenta, et per haec omnia spatia perustae,
licet rari, tamen vita fruuntur habitantes, ultra vero iam
inaccessum est propter nimium solis ardorem. cum ergo 4
tantum spatii ex perusta vitam ministret, et sine dubio
circa viciniam alterius temperatae, id est antoecorum,

18 Georg. 1. 237ss.

[**SEPDBC**] **1** finem **B** || **7** frigida **P** || **12** nec] ne **P'** || **21** his verbis **B** || **22** cursus **P** || **29** stadiorum **B** | octoginta **BC** || **33** vicinam **P** | antoechorum **E**, anticorum **D**, anteocorum **B**, antiocorum **C**

tantundem spatii habere perustae fines pari mansuetudine non negetur — paria enim in utraque parte sunt omnia — ideo credendum est per poeticam tubam, quae omnia semper in maius extollit, dixisse viam solis sectam per temperatas, quoniam ex utraque parte fines perustae in eo sunt similes temperatis, quod se patiuntur habitari?
5 an forte poetica licentia particulam pro simili paene particula posuit et pro *sub ambas* dicere maluit *per ambas*? nam re vera ductus zodiaci sub ambas temperatas ultro citroque pervenit, non tamen per ambas; scimus autem et Homerum ipsum et in omnibus imitatorem eius Maro-
6 nem saepe tales mutasse particulas. an, quod mihi vero propius videtur, *per ambas* pro *inter ambas* voluit intellegi? zodiacus enim inter ambas temperatas volvitur, non per ambas, familiariter autem per pro inter ponere solet, sicut alibi quoque,

circum perque duas in morem fluminis Arctos.

7 neque enim Anguis sidereus Arctos secat, sed dum et amplectitur et intervenit, circum eas et inter eas volvitur, non per eas. ergo potest constare nobis intellectus si *per ambas* pro *inter ambas* more ipsius poetae dictum existimemus.
8 nobis aliud ad defensionem ultra haec quae diximus non occurrit. verum quoniam in medio posuimus quos fines numquam via solis excedat, manifestum est autem omnibus quid Maro dixerit, quem constat erroris ignarum, erit ingenii singulorum invenire quid possit amplius pro absolvenda hac quaestione conferri.
9 His quoque ut arbitror non otiosa inspectione tractatis, nunc de Oceano quod promisimus adstruamus, non uno sed gemino eius ambitu terrae corpus omne circumflui, cuius verus et primus meatus est qui ab indocto hominum genere nescitur. is enim quem solum Oceanum plures opinantur, de sinibus ab illo originali refusis secundum ex
2 necessitate ambitum fecit. ceterum prior eius corona per

17 Verg. Georg. 1, 245

[**SEPDBC**] **21** aestimemus **B** || **24** excedit **B** | est *om.* **B** || **27** confiteri **PBC** || **30** ambitu eius **BC** || **32** is] his **P** | oceanum *om.* **B'**

zonam terrae calidam meat, superiora terrarum et infe-
riora cingens, flexum circi aequinoctialis imitata. ab
oriente vero duos sinus refundit, unum ad extremitatem
septentrionis, ad australis alterum, rursusque ab occi-
dente duo pariter enascuntur sinus, qui usque ad ambas
quas supra diximus extremitates refusi occurrunt ab orien-
te demissis. et dum vi summa et impetu immaniore mis- 3
centur in vicemque se feriunt, ex ipsa aquarum collisione
nascitur illa famosa Oceani accessio pariter et recessio, et
ubicumque in nostro mari contingit idem vel in angustis
fretis vel in planis forte littoribus, ex ipsis Oceani sinibus
quos Oceanum nunc vocamus eveniunt, quia nostrum
mare ex illis influit. ceterum verior (ut ita dicam) eius 4
alveus tenet zonam perustam, et tam ipse, qui aequinoc-
tialem, quam sinus ex eo nati, qui horizontem circulum
ambitu suae flexionis imitantur, omnem terram quadri-
fidam dividunt et singulas ut supra diximus habitationis
insulas faciunt. nam inter nos et australes homines means 5
ille per calidam totamque cingens et rursus utriusque re-
gionis extrema sinibus suis ambiens, binas in superiore
atque inferiore terrae superficie insulas facit. unde Tullius 6
hoc intellegi volens non dixit, *omnis terra parva quaedam
est insula*, sed, *omnis terra quae colitur a vobis parva quae-
dam est insula*: quia et singulae de quattuor habitationi-
bus parvae quaedam efficiuntur insulae, Oceano bis eas
ut diximus ambiente. omnia haec ante oculos locare pot- 7
est descriptio substituta, ex qua et nostri maris originem,
quae totius una est, et Rubri atque Indici ortum videbis,
Caspiumque mare unde oriatur invenies; licet non igno-
rem esse non nullos qui ei de Oceano ingressum negent.
nec dubium est in illam quoque australis generis tempera-
tam mare de Oceano similiter influere, sed describi hoc
nostra attestatione non debuit, cuius situs nobis incogni-

22 Som. 6, 3

[SEPDBC] 9 oceani *om.* **B || 11 sinibus C, finibus** *cett.* **|| 16 quadrifida B || 17 habitationes sEP || 20 finibus B || 21 unde et tullius B || 22 voluit B || 23 sed omnis – 24 insula** *om.* **B || 31 est dubium B**

8 tus perseverat. quod autem nostram habitabilem dixit
angustam verticibus, lateribus latiorem, in eadem de-
scriptione poterimus advertere. nam quanto longior est
tropicus circus septentrionali circo, tanto zona verticibus
quam lateribus angustior est, quia summitas eius in artum
extremi cinguli brevitate contrahitur, deductio autem
laterum cum longitudine tropici ab utraque parte disten-
ditur. denique veteres omnem habitabilem nostram ex-
9 tentae chlamydi similem esse dixerunt. item quia omnis
terra, in qua et Oceanus est, ad quemvis caelestem circu-
lum quasi centron puncti obtinet locum, necessario de
Oceano adiecit *qui tamen tanto nomine quam sit parvus
vides*. nam licet apud nos Atlanticum mare, licet magnum
vocetur, de caelo tamen despicientibus non potest ma-
gnum videri, cum ad caelum terra signum sit, quod dividi
10 non possit in partes. ideo autem terrae brevitas tam dili-
genter adseritur, ut parvi pendendum ambitum famae vir
fortis intellegat, quae in tam parvo magna esse non pot-
erit.

10 Quod doctrinae propositum non minus in sequentibus
apparebit: *quin etiam si cupiat proles futurorum hominum
deinceps laudes unius cuiusque nostrum acceptas a patri-
bus posteris prodere, tamen propter eluviones exustiones-
que terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non
modo non aeternam sed ne diuturnam quidem gloriam ad-
2 sequi possumus*. virtutis fructum sapiens in conscientia
ponit, minus perfectus in gloria, unde Scipio, perfec-
tionem cupiens infundere nepoti, auctor est ut contentus
3 conscientiae praemio gloriam non requirat. in qua appe-
tenda quoniam duo sunt maxime quae praeoptari possint,
ut et quam latissime vagetur et quam diutissime perse-
veret, postquam superius de habitationis nostrae angu-

13 cf. Plin. n. h. 3, 74 || **21** Som. 7, 1

[**SEPDBC**] **4** circulus **P** | septentrionalis **P'** || **9** esse – **10** quem (vis) *et* **11** obtinet — **12** oceano *et* **13** apud nos at *periere in E, lacero ibi folio* | atlanticum **S**,]lanticum **E**, allanticum **P**, athlanticum **DBC** || **15** sit terra signum *vulgo edunt, nescio quare* || **16** possit in partes *om.* **P** || **22** deinceps] deinde **B** | acceptos **P** || **24** certo tempore **B**

stiis disserendo totius terrae, quae ad caelum puncti locum obtinet, minimam quandam docuit a nostri generis hominibus particulam possideri, nullius vero gloriam vel in illam totam partem potuisse diffundi, si quidem Gangen transnare vel transcendere Caucasum Romani nominis fama non valuit, spem quam de propaganda late gloria ante oculos ponendo nostri orbis angustias amputavit, vult et diuturnitatis auferre, ut plene animo nepotis contemptum gloriae compos dissuasor insinuet. et ait 4
nec in hac ipsa parte, in quam sapientis et fortis viri nomen serpere potest, aeternitatem nominis posse durare, cum modo exustione, modo eluvione terrarum diuturnitati rerum intercedat occasus. quod quale sit disseremus. 5
in hac enim parte tractatus illa quaestio latenter absolvitur, quae multorum cogitationes de ambigenda mundi aeternitate sollicitat. nam quis facile mundum semper 6
fuisse consentiat, cum et ipsa historiarum fides multarum rerum cultum emendationemque vel ipsam inventionem recentem esse fateatur, cumque rudes primum homines et incuria silvestri non multum a ferarum asperitate dissimiles meminerit vel fabuletur antiquitas, tradatque nec hunc eis quo nunc utimur victum fuisse, sed glande prius et bacis altos, sero sperasse de sulcis alimoniam, cumque ita exordium rerum et ipsius humanae nationis opinemur, ut aurea primum saecula fuisse credamus, et inde natura per metalla viliora degenerans ferro saecula postrema foedaverit? ac ne totum videamur de fa- 7
bulis mutuari, quis non hinc aestimet mundum quandoque coepisse et nec longam retro eius aetatem, cum abhinc ultra duo retro annorum milia de excellenti rerum gestarum memoria ne Graeca quidem extet historia? nam supra Ninum, a quo Semiramis secundum quosdam creditur procreata, nihil praeclarum in libros relatum est. si enim ab initio, immo ante initium fuit mundus, ut 8

16 ss. cf. Augustin. civ. 12, 10

[**SEPDBC**] **1** disserendo *om.* **P** || **9** contentum **EP**, coceptum **C** || **12** diurnitati **E**, diuturnitate *vulgo* || **28** mutari **P** || **31** ne] nec **PD** || **32** samiramis **B**

philosophi volunt, cur per innumerabilium seriem saecu-
lorum non fuerat cultus quo nunc utimur inventus, non
litterarum usus, quo solo memoriae fulcitur aeternitas? cur
denique multarum rerum experientia ad aliquas gentes
recenti aetate pervenit, ut ecce Galli vitem vel cultum
oleae Roma iam adolescente didicerunt, aliae vero gentes
adhuc multa nesciunt quae nobis inventa placuerunt?
9 haec omnia videntur aeternitati rerum repugnare, dum
opinari nos faciunt certo mundi principio paulatim sin-
gula quaeque coepisse. sed mundum quidem fuisse sem-
per philosophia auctor est, conditore quidem deo, sed
non ex tempore; si quidem tempus ante mundum esse
non potuit cum nihil aliud tempora nisi cursus solis effi-
ciat: res vero humanae ex parte maxima saepe occidunt
manente mundo, et rursus oriuntur vel eluvione vicissim
10 vel exustione redeunte. cuius vicissitudinis causa vel ne-
cessitas talis est. ignem aetherium physici tradiderunt
umore nutriri, adserentes ideo sub zona caeli perusta,
quam via solis id est zodiacus occupavit, Oceanum, sicut
supra descripsimus, a natura locatum, ut omnis latitudo,
qua sol cum quinque vagis et luna ultro citroque discur-
11 runt, habeat subiecti umoris alimoniam. et hoc esse vo-
lunt quod Homerus, divinarum omnium inventionum
fons et origo, sub poetici nube figmenti verum sapienti-
bus intellegi dedit, Iovem cum dis ceteris, id est cum stel-
lis, profectum in Oceanum, Aethiopibus eum ad epulas
invitantibus. per quam imaginem fabulosam Homerum
significasse volunt hauriri de umore nutrimenta sideribus,
qui ob hoc Aethiopas reges epularum caelestium dixit
quoniam circa Oceani oram non nisi Aethiopes habitant,
quos vicinia solis usque ad speciem nigri coloris exurit.
12 cum ergo calor nutriatur umore, haec vicissitudo con-
tingit, ut modo calor, modo umor exuberet. evenit enim
ut ignis, usque ad maximum enutritus augmentum,

12ss. cf. Plot. 3. 7, 10 med.; Plat. Tim. 38 C

[SEPDBC] 1 innumerabilem B || 6 vero *om.* **B' || 21 qua** *Ianus*, **quam SEBC, per quam PD || 31 exuerit B || 32 contigit P**

haustum vincat umorem ac sic aeris mutata temperies
licentiam praestet incendio, et terra penitus flagrantia
immissi ignis uratur, sed mox impetu caloris absumpto
paulatim vires revertuntur umori, cum magna pars ignis
incendiis erogata minus iam de renascente umore con-
sumat. ac rursus longo temporum tractu ita crescens 13
umor altius vincit ut terris infundatur eluvio, rursusque
calor post hoc vires resumit, et ita fit ut manente mundo
inter exsuperantis caloris umorisque vices terrarum cultus
cum hominum genere saepe intercidat et reducta temperie
rursus movetur. numquam tamen seu eluvio seu exustio om- 14
nes terras aut omne hominum genus vel omnino operit vel
penitus exurit. Aegypto certe ut Plato in Timaeo fatetur
numquam nimietas umoris nocuit vel caloris, unde et
infinita annorum milia in solis Aegyptiorum monumentis
librisque releguntur. certae igitur terrarum partes inter- 15
necioni superstites seminarium instaurando generi huma-
no fiunt, atque ita contingit ut non rudi mundo rudes ho-
mines et cultus inscii, cuius memoriam intercepit interi-
tus, terris oberrent et asperitatem paulatim vagae ferita-
tis exuti conciliabula et coetus natura instituente patian-
tur, sitque primum inter eos mali nescia et adhuc astutiae
inexperta simplicitas, quae nomen auri primis saeculis
praestat. inde quo magis ad cultum rerum atque artium 16
usus promovet, tanto facilius in animos serpit aemulatio,
quae primum bene incipiens in invidiam latenter evadit,
et ex hac iam nascitur quicquid genus hominum post
sequentibus saeculis experitur. haec est ergo quae rebus
humanis pereundi atque iterum revertendi incolumi
mundo vicissitudo variatur.

Praesertim cum apud eos ipsos, a quibus audiri nomen 11
nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit.
homines enim populariter annum tantum modo solis, id

13 p. 23 D || 31 Som. 7, 2

[SEPDBC] 1 temperie **B** || 3 assumpto **B** || 6 ita] itaque **B** || 9 exuberantis *vulgo perperam* | coloris **P** || 18 contigit **PD** || 20 terris *om.* **P'** | asperitate **BD** || 22 fitque **E'P** || 31 a *om.* **EBC** || 33 homines – *p. 128, 10* habeto] *nihil nisi* usque *ignavus noster* **B**

est unius astri, reditu metiuntur; re ipsa autem, cum ad idem
unde semel profecta sunt cuncta astra redierint, eandemque
totius caeli descriptionem longis intervallis rettulerint, tum
ille vere vertens annus appellari potest, in quo vix dicere
3 *audeo quam multa hominum saecula teneantur. namque ut*
olim deficere sol hominibus extinguique visus est cum Romuli
animus haec ipsa in templa penetravit, quandoque ab ea-
dem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis
omnibus ad idem principium stellisque revocatis expletum
annum habeto; cuius quidem anni nondum vicesimam par-
4 *tem scito esse conversam.* idem agere perseverat, instans
dissuasioni gloriae desiderandae. quam cum locis artam
nec in ipsis angustiis aeternam supra docuisset, nunc
non solum perpetuitatis expertem, sed nec ad unius in-
tegri anni metas posse propagari docet, cuius adsertionis
5 quae sit ratio dicemus. annus non is solus est quem nunc
communis omnium usus appellat, sed singulorum seu
luminum seu stellarum, emenso omni caeli circuitu, a
6 certo loco in eundem locum reditus annus suus est. sic
mensis lunae annus est, intra quem caeli ambitum lustrat.
nam et a luna mensis dicitur, quia Graeco nomine luna
μήνη vocatur. Vergilius denique ad discretionem lunaris
anni qui brevis est, annum qui cursu solis efficitur signi-
ficare volens ait,

interea magnum sol circumvolvitur annum,

7 annum magnum vocans solis comparatione lunaris. nam
cursus quidem Veneris atque Mercurii paene par soli est,
Martis vero annus fere biennium tenet — tanto enim tem-
pore caelum circumit — Iovis autem stella duodecim et
Saturni triginta annos in eadem circumitione consumit.
8 haec de luminibus ac vagis ut saepe relata iam nota sunt.
annus vero qui mundanus vocatur, qui vere vertens est,
quia conversione plenae universitatis efficitur, largissi-
9 mis saeculis explicatur, cuius ratio talis est. stellae omnes

19ss. cf. Isid. Etym. 5. 33 || 25 Aen. 3. 284

[**SEPDBC**] 4 annis **P** || 18 emensio **P'B** || 21 quia] qua **B'** || 22 mene *libri* || 23 brevitas **B'** || 27 par paene **B**

et sidera quae infixa caelo videntur, quorum proprium
motum numquam visus humanus sentire vel deprehen-
dere potest, moventur tamen, et praeter caeli volubili-
tatem, qua semper trahuntur, suo quoque accessu tam
sero promovent, ut nullius hominum vita tam longa
sit quae observatione continua factam de loco per-
mutationem, in quo eas primum viderat, deprehendat.
mundani ergo anni finis est cum stellae omnes omniaque 10
sidera quae ἀπλανής habet a certo loco ad eundem locum
ita remeaverint, ut ne una quidem caeli stella in alio loco
sit quam in quo fuit cum omnes aliae ex eo loco motae
sunt ad quem reversae anno suo finem dederunt, ita ut
lumina quoque cum erraticis quinque in isdem locis et
partibus sint in quibus incipiente mundano anno fuerunt.
hoc autem, ut physici volunt, post annorum quindecim 11
milia peracta contingit. ergo sicut annus lunae mensis est
et annus solis duodecim menses, et aliarum stellarum hi
sunt anni quos supra rettulimus, ita mundanum annum
quindecim milia annorum quales nunc computamus effi-
ciunt. ille ergo vere annus vertens vocandus est, quem 12
non solis id est unius astri reditu metimur, sed quem stel-
larum omnium, quae in quocumque caelo sunt, ad eun-
dem locum reditus sub eadem caeli totius descriptione
concludit, unde et mundanus dicitur quia mundus pro-
prie caelum vocatur. igitur sicut annum solis non solum 13
a kalendis Ianuariis usque ad easdem vocamus, sed et a
sequente post kalendas die usque ad eundem diem et a
quocumque cuiuslibet mensis die usque in diem eundem
reditus annus vocatur, ita huius mundani anni initium sibi
quisque facit quodcumque decreverit, ut ecce nunc Ci-
cero a defectu solis qui sub Romuli fine contigit mundani
anni principium sibi ipse constituit. et licet iam saepissime 14
postea defectus solis evenerit, non dicitur tamen munda-
num annum repetita defectio solis implesse, sed tunc

[SEPDBC] 5 promoventur DB || 8 mudani S, munda P′ || 9 aplanes *libri* || 12 sint B || 16 contigit P || 21 astra P′, austri B || 22 quae *om.* P

implebitur cum sol deficiens in isdem locis et partibus et
ipse erit et omnes caeli stellas omniaque sidera rursus
inveniet, in quibus fuerant cum sub Romuli fine deficeret.
15 igitur a discessu Romuli post annorum quindecim milia,
sicut adserunt physici, sol denuo ita deficiet ut in eodem
signo eademque parte sit, ad idem principium in quo sub
Romulo fuerat stellis quoque omnibus signisque revoca-
16 tis. peracti autem fuerant cum Scipio in Africa militaret
a discessu Romuli anni quingenti septuaginta et tres.
anno enim ab urbe condita sexcentesimo septimo hic
Scipio deleta Carthagine triumphavit, ex quo numero
annis remotis triginta duobus regni Romuli et duobus qui
inter somnium et consummatum bellum fuerunt, quin-
genti septuaginta tres a discessu Romuli ad somnium
17 usque remanebunt. ergo rationabiliter vereque signavit
necdum mundani anni vicesimam partem esse conversam.
nam vicesimae parti quot anni supersint a fine Romuli ad
Africanam militiam Scipionis, quos diximus annos fuisse
quingentos septuaginta tres, quisquis in digitos mittit
inveniet.

12 *Tu vero enitere et sic habeto, non esse te mortalem sed
corpus hoc; nec enim tu is es quem forma ista declarat, sed
mens cuiusque is est quisque, non ea figura quae digito de-
monstrari potest. deum te igitur scito esse, si quidem est deus
qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit
et moderatur et movet id corpus cui praepositus est, quam
hunc mundum ille princeps deus, et ut ille mundum
quadam parte mortalem ipse deus aeternus, sic fragile*
2 *corpus animus sempiternus movet.* bene et sapienter
Tullianus hic Scipio circa institutionem nepotis ordi-
nem recte docentis implevit. nam ut breviter a prin-
cipio omnem operis continentiam revolvamus, primum
tempus ei mortis et imminentes propinquorum praedixit
insidias, ut totum de hac vita sperare dedisceret, quam

21 Som. 8, 2

[**SEPDBC**] **7** omnibusque signis **B** || **16** nedum **B'** || **19** *malim* mittet || **22** nec enim – **28** parte] *nihil nisi* usque **B** || **28** aeterne **E'**, mortalis **P'**

non diuturnam comperisset, dein ne metu praedictae
mortis frangeretur, ostendit sapienti et bono civi in im-
mortalitatem migrandum, cumque eum ultro spes ista trax-
isset ad moriendi desiderium, succedit Pauli patris oppor-
tuna dissuasio, accensam filii festinationem ab appetitu
spontaneae mortis excludens. plene igitur in animo som- 3
niantis utrimque plantata sperandi expectandique tem-
perie altius iam circa erigendum nepotis animum Afri-
canus ingreditur, nec prius eum terram patitur intueri
quam caeli ac siderum naturam motum ac modulamen
agnoscat, et haec omnia sciat praemio cessura virtutum.
ac postquam mens firmata Scipionis alacritate tantae pro- 4
missionis erigitur, tum demum gloria quae apud indoctos
magnum virtutis praemium creditur, contemni iubetur,
dum ostenditur ex terrarum brevitate vel casibus arta
locis, angusta temporibus. Africanus igitur, paene exutus 5
hominem et defaecata mente iam naturae suae capax, hic
apertius admonetur ut esse se deum noverit. et haec sit
praesentis operis consummatio ut animam non solum im-
mortalem, sed deum esse clarescat. ille ergo, qui fuerat 6
iam post corpus in divinitatem receptus, dicturus viro
adhuc in hac vita posito, *deum te scito esse*, non prius
tantam praerogativam committit homini, quam qui sit
ipse discernat. ne aestimetur hoc quoque divinum dici
quod mortale in nobis et caducum est. et quia Tullio mos 7
est profundam rerum scientiam sub brevitate tegere ver-
borum, nunc quoque miro compendio tantum includit
arcanum quod Plotinus, magis quam quisquam verbo-
rum parcus, libro integro disseruit, cuius inscriptio est,
quid animal, quid homo. in hoc ergo libro Plotinus quaerit 8
cuius sint in nobis voluptates, maerores, metusque ac desi-
deria et animositas vel dolores, postremo cogitationes et
intellectus, utrum merae animae an vero animae utentis

30ss. cf. Enn. 1. 1, 1 et 10

[**SEPDBC**] 2 civi in] et vi *corr.* civi ad **E** | *post* immortalitatem *add.* morte **E' D** || 16 *post* locis *add.* vel **P** || 18 sit] fit **SEB** || 21 post *om.* **B'** | receptum **B** || 22 non – 24 discernat *om.* **P** || 29 descriptio **S'EPD** || 31 motusque **P**

corpore; et post multa quae sub copiosa rerum densitate
disseruit, quae nunc nobis ob hoc solum praetereunda sunt,
ne usque ad fastidii necessitatem volumen extendant, hoc
9 postremo pronuntiat, animal esse corpus animatum. sed
nec hoc neglectum vel non quaesitum relinquit, quo ani-
mae beneficio, quave via societatis animetur. has ergo om-
nes quas praediximus passiones adsignat animali, verum
autem hominem ipsam animam esse testatur. ergo qui
videtur, non ipse verus homo est; sed verus ille est a quo
10 regitur quod videtur. sic cum morte animalis discesserit
animatio, cadit corpus regente viduatum, et hoc est quod
videtur in homine mortale, anima autem, qui verus homo
est, ab omni condicione mortalitatis aliena est, adeo ut in
imitationem dei mundum regentis regat et ipsa corpus,
11 dum a se animatur. ideo physici mundum magnum homi-
nem et hominem brevem mundum esse dixerunt. per simi-
litudines igitur ceterarum praerogativarum, quibus deum
anima videtur imitari, animam deum et prisci philosopho-
12 rum et Tullius dixit. quod autem ait mundum quadam
parte mortalem, ad communem opinionem respicit, qua
mori aliqua intra mundum videntur, ut animal exanima-
tum vel ignis extinctus vel siccatus umor; haec enim
13 omnino interisse creduntur. sed constat secundum verae
rationis adsertionem, quam et ipse non nescit nec Vergi-
lius ignorat, dicendo

nec morti esse locum —

constat, inquam, nihil intra vivum mundum perire, sed
eorum quae interire videntur solam mutari speciem, et
illud in originem suam atque in ipsa elementa remeare,
14 quod tale quale fuit esse desierit. denique et Plotinus alio
in loco, cum de corporum absumptione dissereret et hoc
dissolvi posse pronuntiaret quicquid effluit, obiecit sibi:
cur ergo elementa, quorum fluxus in aperto est, non simi-

4 Plot. 1. 1, 10 || 5.6 ib. 1. 1, 4 || 15 cf. Arist. 252 b 24ss.; Galen. De usu part. 3, 10 || 18 cf. Plat. Phaed. 80 A || 26 Georg. 4. 226 || 30 2. 1, 1

[**SEPDBC**] 1 multis **P'** || 4 esse animal **P** || 5 nec] ne **BC** || 9 est ille **B**, ipse est **D** || 21 videtur **B** || 27 intra mundum vivum **C** *non absurde* | mundum *om.* **B'** || 31 assumptione **PDBC**

liter aliquando solvuntur? et breviter tantae obiectioni
valideque respondit, ideo elementa, licet fluant, num-
quam tamen solvi, quia non foras effluunt. a ceteris enim 15
corporibus quod effluit recedit, elementorum fluxus num-
quam ab ipsis recedit elementis, ergo in hoc mundo pars
nulla mortalis secundum verae rationis adserta. sed quod 16
ait eum quadam parte mortalem, ad communem ut dixi-
mus opinionem paululum inclinare se voluit, in fine autem
validissimum immortalitatis animae argumentum ponit
quia ipsa corpori praestat agitatum.

Quod quale sit ex ipsis verbis Ciceronis quae sequuntur 13
invenies: *nam quod semper movetur, aeternum est, quod
autem motum adfert alicui quodque ipsum agitatur aliunde,
quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est.
solum igitur quod se ipsum movet, quia numquam deseritur
a se, numquam ne moveri quidem desinit, quin etiam ceteris
quae moventur hic fons, hoc principium est movendi. prin-* 2
*cipii autem nulla est origo. nam e principio oriuntur omnia,
ipsum autem nulla ex re alia nasci potest, nec enim esset id
principium quod gigneretur aliunde. quod si numquam ori-* 3
*tur, ne occidit quidem umquam. nam principium extinctum
nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit, si
quidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit ut motus* 4
*principium ex eo sit quod ipsum a se movetur, id autem nec
nasci potest nec mori, vel concidat omne caelum omnisque
natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur,
qua a primo impulsa moveatur. cum pateat igitur aeternum* 5
*id esse quod ipsum se moveat, quis est qui hanc naturam
animis esse tributam neget? inanimum est enim omne quod
pulsu agitatur externo; quod autem est animal, id motu
cietur interiore et suo, nam haec est propria natura animi*

3ss. cf. Plot. 2. 1, 3 init. || **12** Som. 8, 3

[**SEPDBC**] **12.13** quod autem — *p. 134, 1* atque vis] ***nihil praeter sempiternum illud suum*** usque **B** || **20** numquam] non **sePDC** || **21** ne] nec *libri* | quidem *om.* **C** || **22** renascetur *vulgo edunt*, nascitur **C**, nascetur *cett.* || **26** consistat **S′ED**, et consistat **sC**, consistat et **P** || **27** qua] quam **S′E′**, vel quod *add.* **s** | impulsu **sEPDc** | igitur – **28** moveat *om.* **E′** || **30** animal *vulgo edunt*, anima *libri* || **31** citetur **P′** | et *om.* **P′**

atque vis. quae si est una ex omnibus quae se ipsa moveat,
6 *neque nata certe est et aeterna est.* omnis hic locus de Phae-
dro Platonis ad verbum a Cicerone translatus est, in quo
validissimis argumentis animae immortalitas adseritur,
et haec est argumentorum summa, esse animam mortis
7 inmunem quoniam ex se movetur. sciendum est autem
quod duobus modis immortalitas intellegitur. aut enim
ideo est immortale quid, quia per se non est capax mortis,
aut quia procuratione alterius a morte defenditur. ex his
prior modus ad animae, secundus ad mundi immortali-
tatem refertur. illa enim suapte natura a condicione mortis
aliena est, mundus vero animae beneficio in hac vitae per-
8 petuitate retinetur. rursus semper moveri dupliciter acci-
pitur. hoc enim dicitur et de eo quod ex quo est semper
movetur, et de eo quod semper et est et movetur; et se-
cundus modus est quo animam dicimus semper moveri.
9 his praemissis iam quibus syllogismis de immortalitate
animae diversi sectatores Platonis ratiocinati sint opor-
tet aperiri. sunt enim qui per gradus syllogismorum ad
unum finem probationis evadunt, certam sibi propositio-
nem sequentis ex antecedentis conclusione facientes.
10 apud quos hic prior est: *anima ex se movetur, quicquid
autem ex se movetur semper movetur, igitur anima semper
movetur.* secundus ita, qui nascitur ex prioris fine:
*anima semper movetur, quod autem semper movetur immor-
tale est, igitur anima immortalis est.* et ita in duobus syllo-
gismis duae res probantur, id est et semper moveri ani-
mam, ut in priore, et esse immortalem ut colligitur de se-
11 cundo. alii vero usque ad tertium gradum ita argumen-
tando procedunt: *anima ex se movetur, quod autem ex se
movetur principium motus est, igitur anima principium
motus est.* rursus ex hac conclusione nascitur propositio:
*anima principium motus est, quod autem principium motus
est natum non est, igitur anima nata non est.* tertio loco:

2 p. 245 C || **11**ss. cf. Plot. 2. 1, 4 med. || **18** cf. Doxogr. Gr. p. 568, 10–11

[SEPDBC] 2 phaedro **D'C**, faedro **S'E'**, faedrone **sePB**, phaedrone **d** || **5** summa argumentorum **B** || **18** sunt **sE** || **19** aperire **B** || **30** procedunt *om.* **P'** || **32** propositione **P'** || **34** tertio loco — *p. 135, 1* est *om.* **E'**

anima nata non est, quod autem natum non est, immortale
est; *igitur anima immortalis est*. alii vero omnem ratio- 12
cinationem suam in unius syllogismi compendium rede-
gerunt: *anima ex se movetur; quod ex se movetur principium*
motus est; quod principium motus est natum non est; quod
natum non est immortale est; igitur anima immortalis est.

Sed harum omnium ratiocinationum apud eum potest 14
postrema conclusio de animae immortalitate constare,
qui primam propositionem, id est ex se moveri animam,
non refellit; hac enim in fide non recepta, debilia fiunt
omnia quae sequuntur. sed huic Stoicorum quidem acce- 2
dit adsensio, Aristoteles vero adeo non adquiescit, ut ani-
mam non solum ex se non moveri, sed ne moveri quidem
penitus conetur adserere. ita enim callidis argumentationi-
bus adstruit nihil ex se moveri, ut et si aliquid hoc facere
concedat, animam tamen hoc non esse confirmet. *si enim* 3
anima, inquit, *principium motus est, doceo non posse prin-*
cipium motus moveri. et ita divisionem suae artis ingredi-
tur, ut primum doceat in rerum natura esse aliquid immo-
bile, deinde hoc esse animam temptet ostendere. *necesse* 4
est, inquit, *aut omnia quae sunt*, *immobilia esse*, *aut omnia*
moveri, *aut aliqua ex his moveri*, *aliqua non moveri*. *item*
si damus, ait, *et motum et quietem*, *necesse est aut alia sem-*
per moveri et alia numquam moveri, *aut omnia simul nunc*
quiescere, nunc moveri. *de his*, inquit, *quid magis verum sit*
requiramus. *non esse omnia immobilia aspectus ipse testi-* 5
monio est, *quia sunt quorum motum videmus*. *rursus non*
moveri omnia visus docet, *quo immota cognoscimus*. *sed nec*
omnia dicere possumus modo motum pati, *modo esse sine*
motu, *quia sunt quorum perpetuum motum videmus*, *ut de*
caelestibus nulla dubitatio est. *restat igitur*; ait, *ut sicut ali-*
qua semper moventur, *ita sit aliquid semper immobile*.

11 cf. Doxogr. Gr. p. 588, 11; 571, 17 || **12ss.** cf. Phys. 8, 3, 253a 24–35 et b 5–7 || **30** cf. De caelo 1, 9 278b 17; 2, 10 291a 35 etc.

[**SEPDBC**] **1** autem *om.* **S′DPB** || **4** quod ex se movetur *om.* **E′** || **5** *post* quod *add.* autem **DB** || **6** natum non] non natum **B** | est immortalis **B** || **7** ratiocinationem **B** || **10** fiunt] sunt **B** || **22** *post* moveri *add.* aut S[m] || **27** videmus] non videmus **B** || **32** moventur — semper *om.* **P′** | immobile *om.* **B**

6 ex his ut collectum sit esse aliquid immobile, nullus ob-
viat vel refellit. nam et vera divisio est et sectae Plato-
nicae non repugnat, neque enim siquid est immobile, se-
quitur ut hoc sit anima, nec qui dicit animam ex se mo-
veri, iam moveri universa confirmat, sed modum adstruit
quo anima movetur; si quid vero est aliud immobile,
nihil ad hoc quod de anima adstruitur pertinebit. quod et
7 ipse Aristoteles videns, postquam docuit esse aliquid im-
mobile, hoc esse animam vult docere, et incipit adserere
nihil esse quod ex se moveri possit, sed omnia quae mo-
ventur ab alio moveri. quod si vere probasset, nihil ad
patrocinium Platonicae sectae relinqueretur. quem ad
modum enim credi posset ex se moveri animam si con-
staret nihil esse quod ex se possit moveri? in hac autem
Aristotelica argumentatione huius modi divisionis ordo
8 contexitur. *ex omnibus quae moventur*, inquit, *alia per se*
moventur, alia ex accidenti. et ex accidenti, inquit, *moventur*
quae cum ipsa non moveantur, in eo tamen sunt quod move-
tur, ut in navi sarcina seu vector quiescens, aut etiam cum
pars movetur quiescente integritate, ut siquis stans pedem
9 *manumve vel caput agitet. per se autem movetur quod neque*
ex accidenti neque ex parte, sed et totum simul movetur, ut
cum ad superiora ignis ascendit. et de his quidem quae ex
accidenti moventur, nulla dubitatio est quin ab alio movean-
tur: probabo autem, inquit, *etiam ea quae per se moventur*
10 *ab alio moveri. ex omnibus enim*, ait, *quae per se moventur,*
alia causam motus intra se possident, ut animalia, ut ar-
bores, quae sine dubio ab alio intelleguntur moveri, a causa
scilicet quae in ipsis latet, nam causam motus ab eo quod
movetur ratio sequestrat; alia vero aperte ab alio moventur,
11 *id est aut vi aut natura. et vi moveri dicimus omne iaculum,*
quod cum de manu iaculantis recessit, suo quidem motu
ferri videtur, sed origo motus ad vim refertur. sic enim non

16ss. cf. 254b 7s.; 406a 5ss. || **23** cf. 252a 18; 255a 9 et 32; 214b 14; 310b 16; 308b 13 || **31** cf. 254b 12–19

[**SEPDBC**] **3** enim *om.* **C** | est *om.* **B** || **11** ad] a **P'** || **15** divisiones **P'** || **17** et ex accidenti *om.* **B** || **22** et *om.* **B** || **23** ex *om.* **P'** || **30** aperto **P'** || **32** excessit *non male* **B** || **33** sed — refertur *om.* **S**

numquam et terram sursum et ignem deorsum ferri videmus,
quod alienus sine dubio cogit impulsus. natura vero mo- 12
ventur vel gravia cum per se deorsum, vel levia cum sursum
feruntur; sed et haec dicendum est ab alio moveri, licet a quo
habeatur incertum. ratio enim, ait, *deprehendit esse nescio* 13
quid quod haec moveat. nam si sponte moverentur, sponte
etiam starent, sed nec unam viam semper agerent, immo per
diversa moverentur si spontaneo ferrentur agitatu. cum
vero hoc facere non possint, sed levibus semper ascensus, et
descensus gravibus deputatus sit, apparet eorum motum
ad certam et constitutam naturae necessitatem referri. haec 14
sunt et his similia quibus Aristoteles omne quod movetur
ab alio moveri probasse se credidit. sed Platonici, ut paulo
post demonstrabitur, argumenta haec arguta magis quam
vera esse docuerunt. nunc sequens eiusdem iungenda di- 15
visio est, qua non posse animam ex se moveri, etiam si
hoc alia res facere posset laborat ostendere. et huius rei
primam propositionem ab illis mutuatur quae sibi aesti-
mat constitisse. sic enim ait: *cum igitur omne quod movetur* 16
constet ab alio moveri, sine dubio id quod primum movet,
quia non ab alio movetur — neque enim haberetur iam pri-
mum si ab alio moveretur — necesse est, inquit, *ut aut stare*
dicatur aut se ipsum movere. nam si ab alio moveri dicatur, 17
illud quoque quod id movet dicetur ab alio moveri et illud
rursus ab alio, et in infinitum inquisitio ista casura est
numquam exordia prima reperiens, si semper aliud ea quae
putaveris prima praecedit. restat igitur, inquit, *ut si quod* 18
primum movet non dicatur stare, ipsum se movere dicatur.
et sic erit in uno eodemque aliud quod movet, aliud quod
movetur, si quidem in omni, ait, *motu tria haec sint necesse*
est, id est quod movet, et quo movet, et quod movetur. ex his 19
quod movetur tantum movetur, non etiam movet, cum illud

19 cf. 256a 2; 241b 24 || **25** cf. 257a 25–30 || **28**ss. cf. 256a 19ss.; 258a 3

[**SEPDBC**] **1** seorsum **S′E′** || **4** feriuntur **E′**, *om.* **B′** || **10** putatus **S′** || **11** naturae *om.* **P′** || **13** se *om.* **P** || **15.16** iungenda divisio est **SEP**, iungenda est divisio **D**, divisio est iungenda **BC** || **23** moveri ab alio *vulgo, nescio quare* || **24** id] eum **SEPC** || **25** requisitio **B** || **31** id est] id **BD**

quo fit motus et moveatur et moveat, illud vero quod movet
non etiam movetur, ut ex tribus sit commune quod medium,
20 *duo vero sibi contraria intellegantur. nam sicut est quod*
movetur et non movet, ita est, inquit, *quod movet et non mo-*
vetur, propter quod diximus quia, cum omne quod movetur
ab alio moveatur, si quod movet et ipsum movetur, quaere-
mus semper motus huius nec umquam inveniemus exordium.
21 *deinde siquid se movere dicatur, necesse est,* inquit, *ut aut*
totum a toto, aut partem a parte, aut partem a toto, aut totum
a parte existimemus moveri: et tamen motus ille, seu a toto
22 *seu a parte procedat, alterum sui postulabit auctorem.* ex
his omnibus in unum Aristotelica ratiocinatio tota colli-
gitur hoc modo: *omne quod movetur ab alio movetur; quod*
igitur primum movet, aut stat aut ab alio et ipsum movetur:
sed si ab alio, iam non potest hoc primum vocari, et semper
quod primum moveat requiremus, restat ut stare dicatur, stat
23 *igitur quod primum movet.* contra Platonem ergo, qui dicit
animam motus esse principium, in hunc modum conpo-
nitur syllogismus: *anima principium motus est, princi-*
pium autem motus non movetur, igitur anima non movetur.
et hoc est quod primo loco violenter obiecit, nec eo usque
persuadere contentus, animam non moveri aliis quoque
24 rationibus non minus violentis perurget. *nullum,* inquit,
initium idem potest esse ei cuius est initium. nam apud geo-
metras principium lineae punctum dicitur esse, non linea;
apud arithmeticos principium numeri non est numerus. item
causa nascendi ipsa non nascitur, et ipsa ergo motus causa
vel initium non movetur, ergo anima, quae initium motus
25 *est, non movetur.* additur hoc quoque: *numquam,* inquit,
fieri potest ut circa unam eandemque rem uno eodemque
tempore contrarietates ad unum idemque pertinentes eve-
niant; scimus autem quia movere facere est et moveri pati
est; ei igitur quod se movet simul evenient duo sibi con-

8ss. cf. 257b 26; 258b 4 et 11; 266a 8; 698a 9 et b 13 || 29ss. cf. 189a 30

[SEPDBC] 6 si — movetur *om.* E' | si] sic B || 9 aut *alterum* — 10 parte *om.* E'B' || 10 aestimemus B || 11 actorem B || 16.17 sat igitur P' || 25 punctus E'P || 27 ergo] igitur B || 32 movere P' || 33 eveniant E, eveniunt BC

traria, et facere et pati, quod impossibile est; anima igitur
non potest se movere. item dicit: *si animae essentia motus* 26
esset, numquam quiesceret a motu, nihil est enim quod reci-
piat essentiae suae contrarietatem. nam ignis numquam fri-
gidus erit nec nix sponte umquam calescet, anima autem non
numquam a motu cessat, non enim semper corpus videmus
agitari, non igitur animae essentia motus est cuius contrarie-
tatem receptat. ait etiam: *anima si aliis causa motus est, ipsa* 27
sibi causa motus esse non poterit. nihil est enim, inquit, *quod*
eiusdem rei sibi causa sit, cuius est alii: ut medicus, ut ex-
ercitor corporum, sanitatem vel valentiam quam ille aegris,
hic luctatoribus praestat non utique ex hoc etiam sibi prae-
stant. item dicit: *omnis motus ad exercitium sui instru-* 28
mento eget ut singularum artium usus docet, ergo videndum
ne et animae ad se movendum instrumento opus sit, quod si
impossibile iudicatur, et illud impossibile erit ut anima ipsa
se moveat. item dicit: *si movetur anima, sine dubio cum re-* 29
liquis motibus et de loco in locum movetur. quod si est, modo
corpus ingreditur, modo rursus egreditur, et hoc frequenter
exercet: sed hoc videmus fieri non posse, non igitur movetur.
his quoque addit: *si anima se movet, necesse est ut aliquo* 30
motus genere se moveat. ergo aut in loco se movet, aut se ip-
sam pariendo se movet, aut se ipsam consumendo aut se
augendo aut se minuendo; haec sunt enim, ait, *motus genera.*
horum, inquit, *singula quem ad modum possint fieri requi-* 31
ramus. si in loco se movet, aut in rectam lineam se movet
aut sphaerico motu in orbem rotatur. sed recta linea infinita 32
nulla est, nam quaecumque in natura intellegatur linea quo-
cumque fine sine dubio terminatur; si ergo per lineam termi-
natam anima se movet, non semper movetur, nam cum ad
finem venitur et inde rursus in exordium reditur, necesse est
interstitium motus fieri in ipsa permutatione redeundi. sed nec 33
in orbem rotari potest, quia omnis sphaera circa aliquid immo-
bile quod centron vocamus movetur. si ergo et anima sic move-

2ss. cf. 406a 16–21; (Categ. 10) 12b 32ss. || 8ss. cf. Phys. 192b 24 et 28 || 13ss. cf. 433b 12 || 17ss. cf. 406a 11–b 2

[**SEPDBC**] 3 quiescere **B'** || 10 exercitator s e d **B** || 15 a se **P** || 17 moverit **S'** || 18 de loco et in locum s e **PD** || 23 pariendo] consumendo **B'** || 26 aut – movet *om.* **B'** || 31 inde *om.* **B**

tur, aut intra se habet quod immobile est et ita fit ut non tota
moveatur, aut si non intra se, sequetur aliud non minus ab-
surdum, ut centron foris sit, quod esse non poterit. constat
34 *ergo ex his,* ait, *quod in loco se non moveat. sed si ipsa se*
parit, sequitur ut eandem et esse et non esse dicamus: si
vero se ipsa consumit, non erit immortalis, quod si se aut
auget aut minuit, eadem simul et maior se et minor reperie-
35 *tur.* et ex his talem colligit syllogismum: *si anima se*
movet, aliquo motus genere se movet: nullum autem motus
genus quo se moveat invenitur; non se igitur movet.

15 Contra has tam subtiles et argutas et veri similes argu-
mentationes accingendum est secundum sectatores Pla-
tonis, qui inceptum quo Aristoteles tam veram tamque
validam definitionem magistri sauciare temptaverat
2 subruerunt. neque vero tam immemor mei aut ita male
animatus sum ut ex ingenio meo vel Aristoteli resistam
vel adsim Platoni, sed ut quisque magnorum virorum qui
se Platonicos dici gloriabantur aut singula aut bina de-
fensa ad ostentationem suorum operum reliquerunt,
collecta haec in unum continuae defensionis corpus coacer-
vavi, adiecto siquid post illos aut sentire fas erat aut
3 audere in intellectum licebat. et quia duo sunt quae ad-
serere conatus est, unum quo dicit nihil esse quod ex se
moveatur, alterum quo animam hoc esse non posse confir-
mat, utrique resistendum est, ut et constet posse aliquid
4 ex se moveri et animam hoc esse clarescat. in primis igitur
illius divisionis opertet nos cavere praestigias, in qua enu-
merans aliqua quae ex se moventur et ostendens illa quo-
que ab alio moveri, id est a causa interius latente, videtur
sibi probasse omnia quae moventur etiam si ex se moveri
5 dicantur, ab alio tamen moveri. huius enim rei pars vera
est, sed est falsa conclusio. nam esse aliqua quae cum ex se
moveri videantur, ab alio tamen constet moveri, nec nos
diffitemur; non tamen omnia quae ex se moventur hoc

[**SEPDBC**] 2 sequitur **dB** || 22 audere] videre **E**, addere *ut v. l. add.* **E**[m], audire **c** | in *om.* **BC** || 23 conantur **B′**

sustinent, ut ab alio ea moveri necesse sit. Plato enim cum 6
dicit animam ex se moveri, id est cum αὐτοκίνητον vocat,
non vult eam inter illa numerari quae ex se quidem viden-
tur moveri, sed a causa quae intra se latet moventur,
ut moventur animalia auctore quidem alio sed occulto,
nam ab anima moventur, aut ut moventur arbores,
quarum etsi non videtur agitator, a natura tamen eas
interius latente constat agitari; sed Plato ita animam
dicit ex se moveri ut non aliam causam vel extrinsecus
accidentem vel interius latentem huius motus dicat aucto-
rem. hoc quem ad modum accipiendum sit instruemus.
ignem calidum vocamus, sed et ferrum calidum dicimus, 7
et nivem frigidam et saxum frigidum nuncupamus, mel
dulce, sed et mulsum dulce vocitamus; horum tamen
singula de diversis diversa significant. aliter enim de igne, 8
aliter de ferro calidi nomen accipimus, quia ignis per se
calet, non ab alio fit calidus, contra ferrum non nisi ex
alio calescit. ut nix frigida, ut mel dulce sit non aliunde
contingit, saxo tamen frigus vel mulso dulcedo a nive vel
melle proveniunt. sic et stare et moveri tam de his dici- 9
tur quae ab se vel stant vel moventur, quam de illis quae
vel sistuntur vel agitantur ex alio; sed quibus moveri ab
alio vel stare contingit, haec et stare desinunt et moveri;
quibus autem idem est et esse et moveri, numquam a
motu cessant, quia sine essentia sua esse non possunt,
sicut ferrum amittit calorem, ignis vero calere non desinit.
ab se ergo movetur anima, licet et animalia vel arbores 10
per se videantur moveri, sed illis, quamvis interius latens,
alia tamen causa, id est anima vel natura, motum mini-
strat. ideo et admittunt hoc quod aliunde sumpserunt:
anima vero ita per se movetur ut ignis per se calet, nulla
adventicia causa vel illum calefaciente vel hanc movente.
nam cum ignem calidum dicimus, non duo diversa conci- 11
pimus, unum quod calefacit, alterum quod calefit, sed

12 cf. Plot. 6. 1, 10 || 33s. cf. id. 6. 2, 16

[SEPDBC] 1 necesse sit] nescessent **P** || 2 ΑΥΤΟΚΙΝΗϹΟΝ **C** || 4 inter se **B'** || 18 ut mel] et mel **BC** || 23 contigit **P** || 24 autem *om.* **P'** || 32 hanc] hac **P'**

totum calidum secundum naturam suam vocamus, cum
nivem frigidam, cum mel dulce appellamus, non aliud
quod hanc qualitatem praestat, aliud cui praestatur acci-
12 pimus. ita et cum animam per se moveri dicimus, non ge-
mina consideratio sequitur moventis et moti, sed in ipso
motu essentiam eius agnoscimus: quia quod est in igne
nomen calidi, in nive vocabulum frigidi, appellatio dulcis
in melle, hoc necesse est de anima αὐτοκινήτου nomen
intellegi, quod Latina conversio significat per se moveri.
13 nec te confundat quod moveri passivum verbum est; nec,
sicut secari cum dicitur, duo pariter considerantur, quod
secat et quod secatur, itemque cum teneri dicitur,
duo intelleguntur, quod tenet et quod tenetur, ita hic
moveri duarum rerum significationem putes, quae mo-
14 vet et quae movetur. nam secari quidem et teneri pas-
sio est, ideo considerationem et facientis et patientis
amplectitur, moveri autem cum de his quidem dicitur
quae ab alio moventur, utramque considerationem simi-
liter repraesentat; de eo autem quod ita per se movetur,
ut sit αὐτοκίνητον, cum moveri dicitur, quia ex se, non
ex alio movetur, nulla potest suspicio passionis intellegi.
15 nam et stare licet passivum verbum non esse videatur,
cum de eo tamen dicitur quod stat alio sistente, ut *stant
terra defixae hastae,* significat passionem, sic et moveri
licet passivum sonet, quando tamen nihil inest faciens,
16 patiens inesse non poterit. et ut absolutius liqueat non
verborum sed rerum intellectu passionem significari, ecce
ignis cum fertur ad superna nihil patitur, cum deorsum
fertur sine dubio patitur, quia hoc nisi alio impellente
non sustinet, et cum unum idemque verbum proferatur,
17 passionem tamen modo inesse, modo abesse dicemus. ergo
et moveri idem in significatione est quod calere, et cum

23.24 Verg. Aen. 6. 652

[**SEPDBC**] **5** moti] motus **E** || **6** motu etiam eius essentiam agnoscimus **B** || **8** ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΙ **SPBC**, aut hoc in eti *corr.* ΑΥΘΟΚΥΝΗΤΙ **E**, autocineti **D**, *emendant vulgo* || **11** duo pariter *om.* **B'** || **12** cum *om.* **E'B'** || **19** autem *om.* **B** || **20** autocineton corr. ΑΥΤΟCΥΝΗΘΟΥ **E** || **21** moventur **B**

ferrum calere dicimus vel stilum moveri quia utrique hoc aliunde provenit, passionem esse fateamur: cum vero aut ignis calere aut moveri anima dicetur, quia illius in calore et in motu huius essentia est, nullus hic locus relinquitur passioni, sed ille sic calere sicut moveri ista dicetur. hoc 18
loco Aristoteles argutam de verbis calumniam sarciens, Platonem quoque ipsum duo, id est quod movet et quod movetur, significasse contendit dicendo, *solum igitur quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit*. et aperte illum duo expressisse proclamat his verbis: *quod movet* et *moveri*. sed videtur mihi vir tantus nihil ignorare potuisse, sed in exercitio argutiarum talium coniventem sibi operam sponte lusisse. ceterum quis non advertat cum quid dici- 19
tur se ipsum movere, non duo intellegenda? sicut et cum dicitur heauton timorumenos id est se puniens, non alter qui punit, alter est qui punitur; et cum se perdere, se involvere, se liberare quis dicitur, non necesse est unum facientem, alterum subesse patientem; sed hoc solum intellectu huius elocutionis exprimitur, ut qui se punit aut qui se liberat non ab alio hoc accepisse sed ipse sibi aut intulisse aut praestitisse dicatur, sic et de αὐτοκινήτῳ cum dicitur, *se ipsum movet*, ad hoc dicitur ut aestimationem alterius moventis excludat. quam volens Plato de 20
cogitatione legentis eximere, his quae praemisit expressit. *nam quod semper*, ait, *movetur aeternum est, quod autem motum adfert alicui quodque ipsum movetur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est*. quid his 21
verbis invenietur expressius, clara significatione testantibus non aliunde moveri quod se ipsum movet, cum animam ob hoc dicat aeternam quia se ipsam movet et non

26 ss. Som. 8, 3

[**SEPDBC**] **1** calere ferrum **P** || **6** aristotelis **B** (aristotiles *non enoto*) || **10** duo *om.* **P** || **16** HEAVTON **E**, hearton **C** | TIMOPUMENOC (*sic*) **EB**, timoremenos **P'**, tiMOpuMHNOC **C** *ne quid fatuitatis omittam* || **20** intellectum **P'** || **22** AYTOKINHTO **SP**, autocineto *corr.* AYΘΩCYNHΘΩ **E**, AVTOKINETO **D**, auTOKINHTO **B**, AYTOKINHTON **C** || **28** videndi **P** || **29** invenitur **S'D**

movetur aliunde? ergo se movere hoc solum significat, non
ab alio moveri; nec putes quod idem moveat idemque
moveatur, sed moveri sine alio movente se movere est.
22 aperte ergo constitit quia non omne quod movetur ab alio
movetur. ergo αὐτοκίνητον potest non ab alio moveri sed
ne a se quidem sic movetur ut in ipso aliud sit quod movet,
aliud quod movetur, nec ex toto nec pro parte, ut ille pro-
ponit, sed hoc solum se ipsum movere dicitur ne ab alio
23 moveri existimetur. sed et illa de motibus Aristotelica
divisio quam supra rettulimus, subripienti magis apta est
quam probanti in qua ait, *sicut est quod movetur et non*
24 *movet, ita est quod movet et non movetur.* constat enim
quod omne quicquid movetur movet alia, ut dicitur aut
gubernaculum navim aut navis circumfusum sibi aerem
vel undas movere. quid autem est quod non possit aliud
dum ipsum movetur, impellere? ergo si verum non est ea
quae moventur alia non movere, non constat illud ut
25 aliquid quod moveat nec tamen moveatur invenias. illa
igitur magis probanda est in decimo de legibus a Platone
motuum prolata divisio. *omnis motus*, inquit, *aut se movet*
et alia, aut ab alio movetur et alia movet. et prior ad ani-
mam, ad omnia vero corpora secundus refertur. hi ergo
duo motus et differentia separantur et societate iungun-
tur. commune hoc habent quod et prior et secundus mo-
vent alia, hoc autem differunt, quod ille a se, hic ab alio
26 movetur. ex his omnibus, quae eruta de Platonicorum
sensuum fecunditate collegimus, constitit non esse verum
omnia quae moventur ab alio moveri; ergo nec princi-
pium motus ad deprecandam alterius moventis necessi-
tatem stare dicetur; quia potest se ipsum, ut diximus,
27 movere alio non movente. enervatus est igitur syllogismus
quem praemissa varia et multiplici divisione collegerat, id
est: *anima principium motus est, principium autem motus*
non movetur, igitur anima non movetur. restat ut quia con-

20 p. 894 B et 895 A

[**SEPDBC**] **5** autOCINETON **S′B**, autocineton **E**, AYTOKI-NETON **D** || **9** aestimetur **PC** || **13** quod *om.* **B′** || **17** ut] aut **B′** || **21** et *primum om.* **sBC** || **29** moventi **P** || **30** dicetur stare **B** || **32** collegerit **P**

stitit posse aliquid per se moveri alio non movente, ani-
mam hoc esse doceatur, quod facile docebitur, si de mani-
festis et indubitabilibus argumenta sumamus. homini 28
motum aut anima praestat aut corpus aut de utroque per-
mixtio. et quia tria sunt de quibus inquisitio ista procedit,
cum neque a corpore neque a permixtione praestari hoc
posse constiterit, restat ut ab anima moveri hominem
nulla dubitatio sit. nunc de singulis ac primum de corpore 29
loquamur. nullum inanimum corpus suo motu moveri,
manifestius est quam ut adserendum sit, nihil est autem
quod, dum immobile sit, aliud possit movere, igitur corpus
hominem non movet. videndum ne forte animae et cor- 30
poris ipsa permixtio hunc sibi motum ministret. sed quia
constat motum corpori non inesse, si nec animae inest, ex
duabus rebus motu carentibus nullus motus efficitur, sicut
nec ex duabus dulcibus amaritudo nec ex duabus amaris
dulcedo proveniet, nec ex gemino frigore calor aut frigus
ex gemino calore nascetur, omnis enim qualitas geminata
crescit, numquam ex duplicatis similibus contrarietas
emergit: ergo nec ex duabus immobilibus motus erit, ho-
minem igitur permixtio non movebit. hinc inexpugnabilis 31
syllogismus ex confessarum rerum indubitabili luce colli-
gitur: *animal movetur; motum autem animali aut anima
praestat aut corpus aut ex utroque permixtio. sed neque
corpus neque permixtio motum praestat, igitur anima motum
praestat.* ex his apparet animam initium motus esse, 32
initium autem motus tractatus superior docuit per se
moveri, animam ergo αὐτοκίνητον esse, id est per se mo-
veri, nulla dubitatio est.

Hic ille rursus obloquitur et alia de initiis disputatione 16
confligit, eadem enim hic solvendo repetemus quae supra
in ordinem obiecta digessimus. *non possunt*, inquit, *eadem*

9 cf. Plot. 4. 5, 7 fin.; ib. 4. 3, 7 || **32**ss. Metaphys. 1070b 15

[**SEPDBC**] **3** sumamus argumenta **B** || **13** commixtio **B**, permixio **C** | ministrent **SEBC** || **14** non esse **sPBC** || **16** ex *om.* **B** || **28** anima **B** | autocineton **S′E**, autokineton **s**, ΑΥΤΟΚΙΝΕΤΟΝ **D**, ΑΥΤΥΙΓΙΝΗΤΥΙΝ *si Deo placet* **C** || **30** *ad* initiis *add. ut v. l.* propositis **p**

initiis suis esse quae inde nascuntur, et ideo animam, quae
initium motus est, non moveri, ne idem sit initium et quod
de initio nascitur, id est ne motus ex motu processisse videa-
2 *tur*. ad haec facilis et absoluta responsio est, quia, ut prin-
cipia et haec quae de principiis prodeunt in aliquo non
numquam inter se differre fateamur, numquam tamen ita
sibi possunt esse contraria ut adversa sibi sunt stare et
3 moveri. nam sic albi initium nigrum vocaretur et siccum
esset umoris exordium, bonum de malo, ex amaro initio
dulce procederet. sed non ita est: quia usque ad contra-
rietatem initia et sequentia dissidere natura non patitur,
invenitur tamen inter ipsa non numquam talis differentia
qualis inter se origini progressionique conveniat, ut est hic
quoque inter motum quo movetur anima et quo movet
4 cetera. non enim animam Plato simpliciter motum dixit,
sed motum se moventem. inter motum ergo se moventem
et motum quo movet cetera quid intersit in aperto est: si
quidem ille sine auctore est, hic aliis motus auctor est.
constitit ergo neque adeo posse initia ac de initiis pro-
creata differre ut contraria sibi sint, nec tamen hic modera-
tam differentiam defuisse. non igitur stabit principium
5 motus, quod ille artifici conclusione collegit. his tertia ut
meminimus successit obiectio, *uni rei contraria simul*
accidere non posse, et quia contraria sibi sunt movere et
moveri, non posse animam se movere ne eadem et moveatur
et moveat. sed hoc superius adserta dissolvunt; si quidem
constitit in animae motu duo non intellegenda, quod
moveat et quod moveatur, quia nihil est aliud ab se moveri
quam moveri alio non movente. nulla est ergo contrarietas
ubi quod fit unum est, quia fit non ab alio circa alium,
6 quippe cum ipse motus animae sit essentia. ex hoc ei ut
supra rettulimus nata est occasio quarta certaminis. *si*
animae essentia motus est, inquit, *cur interdum quiescit*,

8ss. cf. Plot. 4. 7, 11 fin. || 23 cf. Phys. 1, 6 189a 30

[SEPDBC] 3 id est] idem B || 5 principium P' | proderunt *corr.* prodierunt C || 8 sic] si Epd || 11 non *om.* B' || 18 hic — est *om.* P' || 20.21 moderatam differentiam hic B || 22 quod] quo P' || 24 et²] ut sePC || 25 ne] nec B || 29 ergo *om.* sBC

*cum nulla alia res contrarietatem propriae admittat essen-
tiae? ignis cuius essentiae calor inest, calere non desinit, et
quia frigidum nivis in essentia eius est, non nisi semper est
frigida et anima igitur eadem ratione numquam a motu
cessare deberet.* sed dicat velim quando cessare animam
suspicatur? *si movendo se*, inquit, *moveat et corpus necesse* 7
*est, utique, quando non moveri corpus videmus, animam
quoque intellegimus non moveri.* contra hoc in promptu
est gemina defensio. primum quia non in hoc deprehen- 8
ditur motus animae si corpus agitetur; nam et cum nulla
pars corporis moveri videtur in homine, tamen ipsa cogi-
tatio aut in quocumque animali auditus visus odoratus et
similia, sed et in quiete ipsa spirare somniare, omnia haec
motus animae sunt. deinde quis ipsum corpus dicat immo- 9
bile, etiam dum non videtur agitari, cum incrementa
membrorum, aut si iam crescendi aetas et tempus exces-
sit, cum saltus cordis cessationis impatiens, cum cibi ordi-
nata digeries naturali dispensatione inter venas et viscera
sucum ministrans, cum ipsa collectio fluentorum perpe-
tuum corporis testetur agitatum? et anima igitur aeterno
et suo motu, sed et corpus quam diu ab initio et causa
motus animatur, semper movetur. hinc eidem fomes
quintae ortus est quaestionis. *si anima*, inquit, *aliis causa* 10
*motus est, ipsa sibi causa motus esse non poterit, quia nihil
est quod eiusdem rei et sibi et aliis causa sit.* ego vero licet
facile possim probare plurima esse quae eiusdem rei et
sibi et aliis causa sint, ne tamen studio videar omnibus
quae adserit obviare, hoc verum esse concedam, quod et
pro vero habitum ad adserendum motum animae non
nocebit. et enim animam initium motus et causam voca- 11
mus. de causa post videbimus. interim constat omne in-
itium inesse rei cuius est initium, et ideo quicquid in quam-

10ss. cf. Plot. 1. 1, 13; 4. 8, 3; 4. 3, 23 init. || **14**ss. cf. Aristot. 957a 6; Themist. De an. 75 || **20**ss. cf. Plot. 4. 7, 5 || **23** cf. 256a 22

[**SEPDBC**] **1** proprietatem admittat **B′** || **2** ignis – essentiae *om.* **B′** || **7** uideamus **S′eBC** || **8** intelligamus *vulgo edunt, loci syntaxin non intelligentes,* intelligimus *omnes mei* || **12.13** et his similia **B** || **15** non *om.* **P′** || **20** animal **S′E′BD′C** || **25** causa sint **P′** | ego — **27** sint *om.* **P′** || **27** studio videar] videar astudis **B**

cumque rem ab initio suo proficiscitur, hoc in ipso initio reperitur. sic initium caloris non potest non calere. ignem ipsum, de quo calor in alia transit, quis neget calidum?
12 *sed ignis*, inquit, *non se ipse calefacit*, *quia natura totus est calidus*. teneo quod volebam, nam nec anima ita se movet ut sit inter motam moventemque discretio, sed tota ita suo motu movetur ut nihil possis separare quod moveat.
13 haec de initio dicta sufficient. de causa vero quoniam spontanea coniventia concessimus, nequid eiusdem rei et sibi et aliis causa sit, libenter adquiescimus, ne anima, quae aliis causa motus est, sibi causa motus esse videatur. his enim causa motus est, quae non moverentur ni ipsa praestaret, illa vero ut moveatur non sibi ipsa largitur,
14 sed essentiae suae est quod movetur. ex hoc quaestio quae sequitur iam soluta est. tunc enim forte concedam ut ad motus exercitium instrumenta quaerantur, quando aliud est quod movet, aliud quod movetur. in anima vero hoc nec scurrilis iocus sine damno verecundiae audebit expetere, cuius motus est in essentia, cum ignis licet ex causa intra se latente moveatur, nullis tamen instrumentis ad superna conscendat, multoque minus haec in anima quae-
15 renda sint, cuius motus essentia sua est. in his etiam quae sequuntur vir tantus et alias ultra ceteros serius similis cavillanti est. *si movetur*, inquit, *anima*, *inter ceteros motus etiam de loco in locum movetur*, *ergo modo* ait *corpus egreditur*, *modo rursus ingreditur*, *et in hoc exercitio saepe versatur*,
16 *quod fieri non videmus; non igitur movetur*. contra hoc nullus est qui non sine haesitatione respondeat non omnia quae moventur etiam de loco in locum moveri. aptius denique in eum similis interrogatio retorquenda est. moveri arbores dicis? quod cum ut opinor annuerit, pari dicacitate ferietur: *si moventur arbores*, *sine dubio*, *ut tu dicere soles*,

24ss. cf. De an. 406a 21s.; 30s.; 406b 1s.

[**SEPDBC**] **4** inquit ignis **BC** || **6** motum e**B** | moventemque] et moventem **B** || **8** sufficiant **E**, süfficiaent **P** | quoniam *om.* **P'** || **11** est — motus *om.* **E** | sibi] ac sibi **SBC**, et sibi *ut vid.* **P'** || **12** nisi **DB** || **19** cuius est motus **B** | cum] cuius **B'** || **23** aliis **S'** || **24.25** cavillanti serius similis est **B** || **25** in] ad **S'** || **26** rursus *om.* **P'** || **31** dicas **B**, dices **C**

inter alios motus etiam de loco in locum moventur. hoc
autem videmus per se eas facere non posse, igitur arbores
non moventur. sed ut hunc syllogismum additamento se- 17
rium facere possimus, postquam dixerimus, *ergo arbores*
non moventur, adiciemus, *sed moventur arbores, non igi-*
tur omnia quae moventur etiam de loco in locum moventur.
et ita finis in exitum sanae conclusionis evadet: *si ergo*
arbores fatebimur moveri quidem, sed apto sibi motu, cur
hoc animae negemus, ut motu essentiae suae conveniente
moveatur? haec et alia valide dicerentur etiam si hoc motus 18
genere moveri anima non posset: cum vero et corpus ani-
met accessu et a corpore certa constituti temporis lege
discedat, quis eam neget etiam in locum ut ita dicam
moveri? quod autem non saepe sub uno tempore accessum 19
variat et recessum, facit hoc dispositio arcana et consulta
naturae, quae ad animalis vitam certis vinculis continen-
dam tantum animae iniecit corporis amorem, ut amet
ultro quo devincta est, raroque contingat ne finita quo-
que lege temporis sui maerens et invita discedat. hac 20
quoque obiectione ut arbitror dissoluta, ad eas interroga-
tiones quibus nos videtur urguere veniamus. *si movet,*
inquit, *se anima, aliquo motus genere se movet. dicendumne*
est igitur animam se in locum movere? ergo ille locus aut
orbis aut linea est. an se pariendo seu consumendo movetur?
sene auget an minuit? aut proferatur, ait, *in medium aliud*
genus motus quo eam dicamus moveri. sed omnis haec inter- 21
rogationum molesta congeries ex una eademque defluit
male conceptae definitionis astutia. nam quia semel
sibi proposuit omne quod movetur ab alio moveri, omnia
haec motuum genera in anima quaerit in quibus aliud est
quod movet, aliud quod movetur, cum nihil horum ca-
dere in animam possit, in qua nulla discretio est moventis

21ss. cf. **406**a 11–14

[**SEPDBC**] **4** possumus **P′** || **8** apto quidem sibi **BC** || **11** et *om.* **DB** || **12** lege temporis **P** || **18** quo devincta est *vulgo edunt,* quod vincta **SEBD**, quod iuncta **PC** | quodque **E′**, *om.* **P** || **21** urgere videtur **P** || **22.23** dicendum est **B′** || **24** seu] an **BC** || **25** in medium ait **B** || **27** defluit *om.* **P′** || **28** semel *om.* **P** || **31.32** in animam cadere **B** || **32** est *om.* **B**

22 et moti. *quis est igitur*, dicit aliquis, *aut unde intellegitur animae motus, si horum nullus est?* sciet hoc quisquis nosse desiderat vel Platone dicente vel Tullio: *quin etiam ceteris quae moventur hic fons hoc principium est movendi.*
23 quanta sit autem vocabuli huius expressio, quo anima fons motus vocatur, facile reperies, si rei invisibilis motum sine auctore atque ideo sine initio ac sine fine prodeuntem et cetera moventem mente concipias, cui nihil similius de visibilibus quam fons potuerit reperiri, qui ita principium est aquae, ut cum de se fluvios et lacus procreet, a nullo nasci ipse dicatur, nam si ab alio nasceretur, non
24 esset ipse principium. et sicut fons non semper facile deprehenditur, ab ipso tamen qui funduntur aut Nilus est aut Eridanus aut Hister aut Tanais, et ut illorum rapacitatem videndo admirans et intra te tantarum aquarum originem requirens cogitatione recurris ad fontem, et hunc omnem motum intellegis de primo scaturriginis manare principio: ita cum corporum motum, seu divina seu terrena sint, considerando quaerere forte auctorem velis, mens tua ad animam quasi ad fontem recurrat, cuius motum etiam sine corporis ministerio testan-
25 tur cogitationes, gaudia, spes, timores. nam motus eius est boni malique discretio, virtutum amor, cupido vitiorum, ex quibus effluunt omnes inde nascentium rerum meatus; motus eius est quicquid irascimur et in fervorem mutuae collisionis armamur, unde paulatim procedens rabies fluctuat proeliorum; motus eius est quod in desideria rapimur, quod cupiditatibus alligamur. sed hi motus si ratione gubernentur, proveniunt salutares, si desti-
26 tuantur, in praeceps et rapiuntur et rapiunt. didicisti motus animae quos modo sine ministerio corporis, modo per corpus exercet. si vero ipsius mundanae animae motus

3s. cf. Phaedr. 245 C || 9ss. cf. Plot. 3. 8, 10 init. || 20ss. cf. ib. 3. 6, 3 || 22ss. cf. Porph. ad Marcell. 29

[**SEPDBC**] 2 sciat **S'** || 4 ceteris *om.* **P'** | est] esse **SBC** || 8 concipies **E'**, capias **P** || 9 poterit **E'PDC** || 12 ipse *om.* **P** || 15 rapiditatem **Pd** *quod et in* **S** *ut v. l. additum est* | te] se **P** || 18 motus **P** || 19 forte *om.* **P** || 25 *post* motus *add.* enim **P** || 28 agitamur **P**

requires, caelestem volubilitatem et sphaerarum sub-
iacentium rapidos impetus intuere, ortum occasumve
solis, cursus siderum vel recursus, quae omnia anima mo-
vente proveniunt. immobilem vero eam dicere quae
movet omnia, Aristoteli non convenit, qui quantus in
aliis sit probatum est, sed illi tantum, quem vis naturae,
quem ratio manifesta non moveat.

Edocto igitur atque adserto animae motu, Africanus 17
qualiter exercitio eius utendum sit in haec verba mandat
et praecipit: *hanc tu exerce optimis in rebus, sunt autem* 2
*optimae curae de salute patriae, quibus agitatus et exer-
citatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervo-
labit; idque ocius faciet, si iam tum cum erit inclusus in
corpore, eminebit foras, et ea quae extra erunt contemplans
quam maxime se a corpore abstrahet. namque eorum animi* 3
*qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi
ministros praebuerunt, impulsuque lubidinum voluptatibus
oboedientium deorum et hominum iura violarunt, corporibus
elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum
nisi multis exagitati saeculis revertuntur.* in superiore huius 4
operis parte diximus alias otiosas, alias negotiosas esse
virtutes, et illas philosophis, has rerum publicarum recto-
ribus convenire, utrasque tamen exercentem facere
beatum. hae virtutes interdum dividuntur, non num-
quam vero miscentur, cum utrarumque capax et natura
et institutione animus invenitur. nam siquis ab omni 5
quidem doctrina habeatur alienus, in re publica tamen
et prudens et temperatus et fortis et iustus sit, hic a feria-
tis remotus eminet tamen actualium vigore virtutum,
quibus nihilo minus caelum cedit in praemium. siquis 6
vero insita quiete naturae non sit aptus ad agendum,

[**SEPDBC**] **1** requiris **E′C′**, requiras **B** || **7** quem ratio] quae miratio **SC**, quae ratio **B′** || **8** igitur *om.* **B** || **10** *post* praecipit *add.* dicens **P** || **12** velocius] ut ocius **B** || **14** erant **B′** || **16** corporis *om.* **P** | voluntatibus **S′** || **18** hominum] omnium **B** | violaverunt **SEDBC** || **20** multis exagitati saeculis **sDB**, multis saeculis **SEC**, multis saeculis exactis **P** || **28** temperans **P** || **30** nihil hominis *ut vid.* **P** || **31** quiete] virtute **B′**

sed solum optima conscientiae dote erectus ad supera,
doctrinae supellectilem ad exercitium divinae disputa-
tionis expendat, sectator caelestium, devius caducorum,
is quoque ad caeli verticem otiosis virtutibus subve-
7 hetur. saepe tamen evenit ut idem pectus et agendi et
disputandi perfectione sublime sit, et caelum utroque
8 adipiscatur exercitio virtutum. Romulus nobis in primo
genere ponatur cuius vita virtutes numquam deseruit,
semper exercuit; in secundo Pythagoras, qui agendi
nescius fuit artifex disserendi et solas doctrinae et con-
scientiae virtutes secutus est; sit in tertio ac mixto genere
apud Graecos Lycurgus et Solon, inter Romanos Numa,
Catones ambo, multique alii qui et philosophiam hau-
serunt altius et firmamentum rei publicae praestiterunt:
soli enim sapientiae otio deditos, ut abunde Graecia tulit,
9 ita Roma nescivit. quoniam igitur Africanus noster, quem
modo avus praeceptor instituit, ex illo genere est quod et
de doctrina vivendi regulam mutuatur et statum publi-
cum virtutibus fulcit, ideo ei perfectionis geminae prae-
10 cepta mandantur. sed ut in castris locato ac sudanti sub
armis primum virtutes politicae suggeruntur his verbis:
*sunt autem optimae curae de salute patriae quibus agitatus
et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam*
11 *pervolabit*. deinde quasi non minus docto quam forti
viro philosophis apta subduntur cum dicitur, *idque
ocius faciet si iam tunc cum erit inclusus in corpore, emi-
nebit foras et ea quae extra erunt contemplans quam maxime*
12 *se a corpore abstrahet*. haec enim illius sunt praecepta doc-
trinae quae illam dicit mortem philosophantibus appe-
tendam, ex qua fit ut adhuc in corpore positi corpus ut
alienam sarcinam, in quantum patitur natura, despiciant;

22 Som. 9, 2

[**SEPDBC**] 3 devius] de huius **E′B′**, *dein totam vocem delet* **b** || 4 is] his **E′P** || 6 sublime perfectione **B** || 8 disseruit **SE′d** || 11 ac mixto] admixto **B** || 13 catonis **P′** | auxerunt **Pd**, duxerunt **D′** || 16.17 quem modo] quemadmodum **P′D′** || 19 ei] et **P**, *om.* **C** | geminae perfectionis **P** || 21 primum virtutes *om.* **B** || 24 non quasi non **B**, non **D** || 26 clausus **B** || 28 sunt illius **B**

et facile nunc atque opportune virtutes suadet, postquam
quanta et quam divina praemia virtutibus debeantur
edixit. sed quia inter leges quoque illa imperfecta dicitur 13
in qua nulla deviantibus poena sancitur, ideo in conclu-
sione operis poenam sancit extra haec praecepta viventi-
bus, quem locum Er ille Platonicus copiosius executus
est saecula infinita dinumerans, quibus nocentum animae
in easdem poenas saepe revolutae sero de tartaris per-
mittuntur emergere et ad naturae suae principia quod
est caelum, tandem impetrata purgatione remeare. ne- 14
cesse est enim omnem animam ad originis suae sedem
reverti, sed quae corpus tamquam peregrinae incolunt
cito post corpus velut ad patriam revertuntur, quae vero
corporum illecebris ut suis sedibus inhaerent, quanto ab
illis violentius separantur, tanto ad supera serius rever-
tuntur.

Sed iam finem somnio cohibita disputatione faciamus 15
hoc adiecto quod conclusionem decebit, quia cum sint
totius philosophiae tres partes, moralis, naturalis et ra-
tionalis, et sit moralis quae docet morum elimatam per-
fectionem, naturalis quae de divinis corporibus disputat,
rationalis cum de incorporeis sermo est quae mens sola
complectitur, nullam de tribus Tullius in hoc somnio prae-
termisit. nam illa ad virtutes amoremque patriae et ad 16
contemptum gloriae adhortatio quid aliud continet nisi
ethicae philosophiae instituta moralia? cum vero vel de
sphaerarum modo vel de novitate sive magnitudine side-
rum deque principatu solis et circis caelestibus cingu-
lisque terrestribus et Oceani situ loquitur et harmoniae
superum pandit arcanum, physicae secreta commemorat;
at cum de motu et immortalitate animae disputat, cui
nihil constat inesse corporeum, cuiusque essentiam nullus

[**SEPDBC**] **1** nunc *om.* **P'**, *dein* oportuneque **P** || **7** nocentium **D'B** || **9** emergere permittuntur **P** || **10** remeare purgatione **B'** | remeari **P** || **19** moralis et naturalis **B** | naturalis rationalis **D** || **25** contentum **P** | exhortatio **P** || **29** -bus et oceani *om. in ras.* **S'**, *supplet* $\mathrm{S^m}$ || **30** -ae superum pandit arcanum *om. in lacuna* **S'**, *supplet* $\mathrm{S^m}$

sensus sed sola ratio deprehendit, illic ad altitudinem
17 philosophiae rationalis ascendit. vere igitur pronuntiandum est nihil hoc opere perfectius, quo universa philosophiae continetur integritas.

[**SEPDBC**] 1 deprehendit – ascendit] deprehendit rationalis philosophiae fastigia comprehendit **P** || 3 hoc *om.* **B'** | *nihil subscriptum in* **SBD**; MACROBII AMBROSII COMMENTA EX CICERONE IN SOMNIVM SCIPIONIS EXPLICIT. DE ERRORE EMENDATIONIS DA VENIAM LECTOR. Si quid male puncta notabunt. Vel si mendosum pagina texit opus. Non mens prava mihi sed fallax offuit error. Que non fonte (*vel* sonte) subest ucula (*sic!*) culpa mihi. **E**; AMBROSII MACROBII THEODOSII SVPER SOMNIVM SCIPIONIS COMMENTVM EXPLICIT **P**; Macrobii Ambrosii Theothosii V. C. & Ill' commenta in somnium scipionis ex cicerone excerptum feliciter expliciunt **C**

SOMNIVM SCIPIONIS

Cum in Africam venissem M'. Manilio consule ad 1
quartam legionem tribunus ut scitis militum, nihil mihi
fuit potius quam ut Masinissam convenirem regem fa-
miliae nostrae iustis de causis amicissimum. ad quem ut 2
veni, complexus me senex conlacrimavit aliquantoque
post suspexit ad caelum et 'grates' inquit 'tibi ago summe
Sol vobisque reliquis, caelites, quod antequam ex hac
vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Corne-
lium Scipionem cuius ego nomine ipse recreor, ita num-
quam ex animo meo discedit illius optimi atque in-
victissimi viri memoria.' deinde ego illum de suo regno,
ille me de nostra re publica percontatus est multisque
verbis ultro citroque habitis ille nobis est consump-
tus dies. post autem apparatu regio accepti sermonem 3
in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de
Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum sed
etiam dicta meminisset. deinde ut cubitum discessi-

superscriptiones: deest somnium in **S**; SOMNIVM SCIPIONIS M. TVLLI CICERONIS EXCERPTVM EX LIBRO VI DE RE PVBLICA INCIPIT **E**; INCIPIT SOMNIVM SCIPIONIS SVMPTVM EX LIBRIS CICERONIS TVLII DE RE PVBLICA **P**; SOMNIVM SCIPIONIS M. TVLLI CICERONIS EXCERPTVM A LIBRO VI DE RE PVBLICA **D**; SOMNIVM SCIPIONIS M. T. C. EXERPTVM EX LIBRO SEXTO DE RE PVBLICA **B**; SOMNIVM SCIPIONIS M. TVLLII C. EXCERPTVM EX LIBRO TERTIO DE RE PVBLICA **C** || **1** M'. Manilio *Sigonius*, A. Manlio **EPB**, A. Mallio **DC** || **2.3** fuit mihi **B** || **7** reliqui **P** || **8** regno meo **P** || **9** recreor ipse **D**, *sane malim* ipso | ita *vulgo edunt*, itaque *libri* || **10** discessit **P**, discederit *corr.* discesserit **C** || **13** consumptus est **B** || **14** posthaec **C** | autem *om.* **ED'BC** | accepti *om.* **C** || **16** eius *om.* **P'** | solum facta **DB**

mus, me et de via et qui ad multam noctem vigilassem,
4 artior quam solebat somnus complexus est. hic mihi — credo equidem ex hoc quod eramus locuti, fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui — Africanus se ostendit ea forma quae mihi ex imagine eius quam ex ipso erat notior. quem ubi agnovi, equidem cohorrui sed ille, 'ades', inquit, 'animo et omitte timorem, Scipio, et quae dicam trade memoriae.

2 Videsne illam urbem quae, parere populo Romano coacta per me, renovat pristina bella nec potest quiescere' — ostendebat autem Carthaginem de excelso et pleno stellarum illustri et claro quodam loco — 'ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles? hanc hoc biennio consul evertes eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc a nobis hereditarium. cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris censorque fueris et obieris legatus Aegyptum Syriam Asiam Graeciam, delegere iterum consul absens bellumque maxi-
2 mum conficies, Numantiam excindes. sed cum eris curru in Capitolium invectus, offendes rem publicam consiliis perturbatam nepotis mei. hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi ingenii consiliique tui. sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. nam cum aetas tua septenos octies solis amfractus reditusque converterit duoque hi numeri quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas: te senatus te omnes boni te socii te Latini intuebuntur, tu eris unus in quo nitatur civitatis salus ac ne multa, dictator rem

[**EPDBC**] **4** aliquid – **5** tale] in somnio aliquid tale **B** || **5** hennius **EP** || **8** et quidem **B** || **11** p. r. **EPC**, p̊r̊ **B** || **18** triumphus *corr.* triumphos **B** || **21** efficies **D** || **22** in *om.* **D** | r. p. **PC** || **24** ingeniique tui consiliique **B** || **26** anfractus solis **B** || **29** confecerit **P′** || **32** rem p. **EB**, r. p. **PC**

publicam constituas oportet si impias propinquorum ma-
nus effugeris.' hic cum exclamavisset Laelius ingemuissent- 3
que vehementius ceteri, leniter arridens Scipio 'st! quaeso'
inquit 'ne me e somno excitetis et parumper audite cetera.
Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rem publi- 3
cam, sic habeto: omnibus qui patriam conservaverint
adiuverint auxerint, certum esse in caelo definitum locum
ubi beati aevo sempiterno fruantur. nihil est enim illi
principi deo qui omnem mundum regit, quod quidem in
terris fiat, acceptius quam concilia coetusque hominum
iure sociati, quae civitates appellantur. harum rectores
et conservatores hinc profecti huc revertuntur.' hic ego 2
etsi eram perterritus, non tam mortis metu quam insi-
diarum a meis, quaesivi tamen viveretne ipse et Paulus
pater et alii quos nos extinctos esse arbitraremur. 'immo
vero', inquit, 'hi vivunt qui e corporum vinclis tamquam
e carcere evolaverunt. vestra vero quae dicitur vita mors
est. quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem.'
quem ut vidi, equidem vim lacrimarum profudi, ille autem 3
me complexus atque osculans flere prohibebat. atque ego
ut primum fletu represso loqui posse coepi, 'quaeso', in-
quam, 'pater sanctissime atque optume, quoniam haec
est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris?
quin huc ad vos venire propero?' 'non est ita', inquit ille.
'nisi enim cum deus is, cuius hoc templum est omne quod 4
conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi
aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege gene-
rati qui tuerentur illum globum quem in hoc templo me-
dium vides, quae terra dicitur, hisque animus datus est

[EPDBC] **1** propinquorum effugeris manus **E**, manus propinquorum effugeris **B** || **2** laelius exclamavisset **D** || **3** leniter *vulg.*, leviter *libri* | st! *Ianus*, et **EPDB**, *om.* **C** || **4** excites **E**, excitatis **P'** | parumper *Bouhierus*, parum rebus *libri* || **5** rem p. **EPDB**, r. p. **C** || **6** sic *om.* **C** || **8.9** principii illi **D** | deorum **P'** || **9.10** fiat in terris **D** || **11** vocantur **P** || **15** esse *om.* **P** || **16** inquit *om.* **P'** || **17** evolarunt **B** || **20** atque osculans *om.* **D** | ego *om.* **P** || **23** africanum] *ultra non procedit* **E** || **24** inquit ita **B** || **25** cum *om.* **Pd** || **27** paterit *corr.* poterit **B** | deus hic **C** || **28** templo hoc **D**, medio **P**

ex illis sempiternis ignibus quae sidera et stellas vocatis,
quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus,
5 circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. quare
et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus est in
custodia corporis nec iniussu eius a quo ille est vobis da-
tus, ex hominum vita migrandum est, ne munus huma-
num assignatum a deo defugisse videamini. sed sic, Sci-
pio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, iustitiam cole
et pietatem, quae cum magna in parentibus et propinquis,
6 tum in patria maxima est. ea vita via est in caelum et in
hunc coetum eorum qui iam vixerunt et corpore laxati il-
lum incolunt locum quem vides', — erat autem is splendi-
dissimo candore inter flammas circus elucens — 'quem
7 vos, ut a Grais accepistis, orbem lacteum nuncupatis.' ex
quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mira-
bilia videbantur — erant autem eae stellae quas numquam
ex hoc loco vidimus et eae magnitudines omnium quas
esse numquam suspicati sumus, ex quibus erat ea minima
quae ultima a caelo, citima terris luce lucebat aliena, stel-
larum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant
— iam ipsa terra ita mihi parva visa est ut me imperii
nostri quo quasi punctum eius attingimus paeniteret.
4 Quam cum magis intuerer, 'quaeso', inquit Africanus,
'quo usque humi defixa tua mens erit? nonne aspicis quae
in templa veneris? novem tibi orbibus vel potius globis
conexa sunt omnia, quorum unus est caelestis extimus
qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, ar-
cens et continens ceteros in quo sunt infixi illi qui volvun-
2 tur stellarum cursus sempiterni. cui subiecti sunt septem
qui versantur retro contrario motu atque caelum. e quibus

[**PDBC**] **3** circos **D** || **5** invisu **B**, iniusu **C** || **7** diffugisse **D**, defuisse **B**, efugisse **C** || **8** hic *om.* **P′** | cole iustitiam **D** || **9** *post* cum *add.* sit **D** || **11** relaxati **PD** || **13** incolunt illum **B** | lucens **P** || **15** nihil contemplandi **B** || **16** eae] hae **P′DB** | stellae *om.* **P′** || **17** eae] hae **P′DB** || **18** ex quibus – **19** aliena *om.* **P′** || **19** a *om.* **D′B** || **21** parva mihi **B** || **24** tua *om.* **B′C** || **24.25** quae contemplaveris **D**, quae templa veneris **C** || **27** summus *om.* **P** || **29** sunt *om.* **PC**

unum globum possidet illa quam in terris Saturniam no-
minant, deinde est hominum generi prosperus et salu-
taris ille fulgor qui dicitur Iovis, tum rutilus horribilisque
terris quem Martium dicitis, deinde de septem mediam fere
regionem sol obtinet, dux et princeps et moderator lumi-
num reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magni-
tudine ut cuncta sua luce lustret et compleat. hunc ut
comites consequuntur Veneris alter, alter Mercurii cur-
sus, in infimoque orbe luna radiis solis accensa conver-
titur. infra autem iam nihil est nisi mortale et caducum 3
praeter animos munere deorum hominum generi datos,
supra lunam sunt aeterna omnia. nam ea quae est media
et nona, tellus, neque movetur et infima est, et in eam
feruntur omnia nutu suo pondera.'

Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, 'quid hic', 5
inquam, 'quis est qui complet aures meas tantus et tam
dulcis sonus?' 'hic est', inquit, 'ille qui intervallis con-
iunctus imparibus sed tamen pro rata parte ratione
distinctis, impulsu et motu ipsorum orbium efficitur et
acuta cum gravibus temperans varios aequabiliter con-
centus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari pos-
sunt, et natura fert ut extrema ex altera parte graviter,
ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus 2
ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior,
acute et excitato movetur sono, gravissimo autem hic
lunaris atque infimus. nam terra, nona, immobilis manens
una sede semper haeret complexa medium mundi locum.
illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum,
septem efficiunt distinctos intervallis sonos, qui numerus
rerum omnium fere nodus est. quod docti homines nervis
imitati atque cantibus aperuerunt sibi reditum in hunc
locum, sicut alii qui praestantibus ingeniis in vita hu-

[**PDBC**] **4** de septem *scripsi*, subter *libri* || **7** et **B'** | sua luce **DC** || **12** aeterna *om.* **P** || **13** eam] ea **B** || **15** recipi **B'** || **25** excitatio **B** || **26** nova **P** || **27** mundi medium **P** || **28** autem *om.* **P** | duorum] modorum **P**, duorum modorum **B** || **29** efficiunt distinctis **P'**, distinctos efficiunt **B** || **30** fere omnium **B** | nodet **B** | qui docti **B'**

3 mana divina studia coluerunt. hoc sonitu oppletae aures
hominum obsurduerunt. nec est ullus hebetior sensus in
vobis, sicut ubi Nilus ad illa quae Catadupa nominantur
praecipitat ex altissimis montibus, ea gens quae illum
locum adcolit propter magnitudinem sonitus sensu au-
diendi caret. hic vero tantus est totius mundi incitatissima
conversione sonitus ut eum aures hominum capere non
possint, sicut intueri solem adversum nequitis eiusque ra-
diis acies vestra sensusque vincitur.' haec ego admirans
referebam tamen oculos ad terram identidem.
6 Tum Africanus, 'sentio', inquit, 'te sedem etiam nunc
hominum ac domum contemplari. quae si tibi parva, ut
est, ita videtur, haec caelestia semper spectato, illa hu-
mana contemnito. tu enim quam celebritatem sermonis
hominum aut quam expetendam consequi gloriam potes?
vides habitari in terra raris et angustis in locis et in ipsis
quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interiectas
eosque qui incolant terram non modo interruptos ita esse
ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed
partim obliquos, partim transversos, partim etiam ad-
versos stare vobis, a quibus spectare gloriam certe nullam
2 potestis. cernis autem eandem terram quasi quibusdam re-
dimitam et circumdatam cingulis, e quibus duos maxime
inter se diversos et caeli verticibus ipsis ex utraque parte
subnixos obriguisse pruina vides, medium autem illum
3 et maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles,
quorum australis ille in quo qui insistunt adversa vobis
urgent vestigia nihil ad vestrum genus, hic autem alter
subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quam tenui vos
parte contingat. omnis enim terra, quae colitur a vobis,
angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam insula
est circumfusa illo mari quod Atlanticum, quod magnum,

[PDBC] **1** divina *om.* **B'** | hoc sonitu — **2** obsurduerunt *om.* **P** || **5** locum *om.* **D'B'** || **9** sensusque *om.* **P** || **11** tunc **D** || **17** masculis **B** || **18** hosque **DBC** | incolunt **C** | esse] est **B** || **19** possit] queat **D** || **20** partim transversos *om.* **PD'B** || **21** expectare **P** || **22** eadem **B'** || **26** ardore solis **B** || **30** a vobis colitur **D**

quem Oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto no-
mine quam sit parvus vides. ex his ipsis cultis notisque 4
terris num aut tuum aut cuiusquam nostrum nomen vel
Caucasum hunc quem cernis transcendere potuit vel illum
Gangen tranatare? quis in reliquis orientis aut obeuntis
solis ultimis aut aquilonis austrive partibus tuum nomen
audiet? quibus amputatis cernis profecto quantis in
angustiis vestra se gloria dilatari velit. ipsi autem qui
de nobis loquentur quam loquentur diu?

Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum 7
deinceps laudes unius cuiusque nostrum a patribus ac-
ceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exu-
stionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse
est, non modo non aeternam sed ne diuturnam quidem
gloriam adsequi possumus. quid autem interest ab eis qui 2
postea nascentur sermonem fore de te cum ab eis nullus
fuerit qui ante nati sunt, qui nec pauciores et certe me-
liores fuerunt viri, praesertim cum apud eos ipsos a qui-
bus audiri nomen nostrum potest nemo unius anni me-
moriam consequi possit? homines enim populariter annum 3
tantum modo solis id est unius astri reditu metiuntur, cum
autem ad idem unde semel profecta sunt cuncta astra red-
ierint eandemque totius caeli descriptionem longis inter-
vallis rettulerint, tum ille vere vertens annus appellari pot-
est; in quo vix dicere audeo quam multa hominum sae-
cula teneantur. namque ut olim deficere sol hominibus 4
extinguique visus est, cum Romuli animus haec ipsa in
templa penetravit, quandoque ab eadem parte sol eo-
demque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus
ad principium stellisque revocatis expletum annum ha-
beto. cuius quidem anni nondum vicesimam partem scito
esse conversam. quocirca si reditum in hunc locum despe- 5

[PDBC] 1 quem] quod P'C || 3 num] nam P || 5 quis D, vis P, vix BC || 8 se vestra D || 9 loquentur *prius*] loquuntur DB || 13 certo tempore B || 15 ab his DBC || 16 ab his DBC || 17 et] vel B || 18 cum praesertim D, dum praesertim B, praesertim C' || 20 loquelariter D'BC || 26 hominibus sol D || 30 annum] animum B || 31 huius quidem anni DBC | scit B

raveris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris,
quanti tandem est ista hominum gloria quae pertinere vix
ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare
si voles atque hanc sedem et aeternam domum contueri,
neque te sermonibus vulgi dedideris nec in praemiis huma-
nis spem posueris rerum tuarum. suis te oportet inlecebris
ipsa virtus trahat ad verum decus; quid de te alii loquan-
tur ipsi videant, sed loquentur tamen. sermo autem omnis
ille et angustiis cingitur iis regionum quas vides, nec
umquam de ullo perennis fuit et obruitur hominum inter-
itu et oblivione posteritatis extinguitur.'

8 Quae cum dixisset, 'ego vero', inquam, 'Africane, si
quidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum
patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patris et
tuis decori vestro non defui, nunc tamen tanto praemio
2 exposito enitar multo vigilantius.' et ille, 'tu vero enitere
et sic habeto, non esse te mortalem sed corpus hoc. nec
enim tu is es quem forma ista declarat, sed mens cuiusque
is est quisque, non ea figura quae digito demonstrari pot-
est. deum te igitur scito esse, si quidem est deus qui
viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit
et moderatur et movet id corpus cui praepositus est, quam
hunc mundum ille princeps deus, et ut ille mundum ex
quadam parte mortalem ipse deus aeternus, sic fragile
3 corpus animus sempiternus movet. nam quod semper mo-
vetur, aeternum est, quod autem motum adfert alicui
quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet mo-
tus, vivendi finem habeat necesse est. solum igitur quod
sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne
moveri quidem desinit, quin etiam ceteris quae moventur
4 hic fons, hoc principium est movendi. principio autem
nulla est origo, nam ex principio oriuntur omnia, ipsum

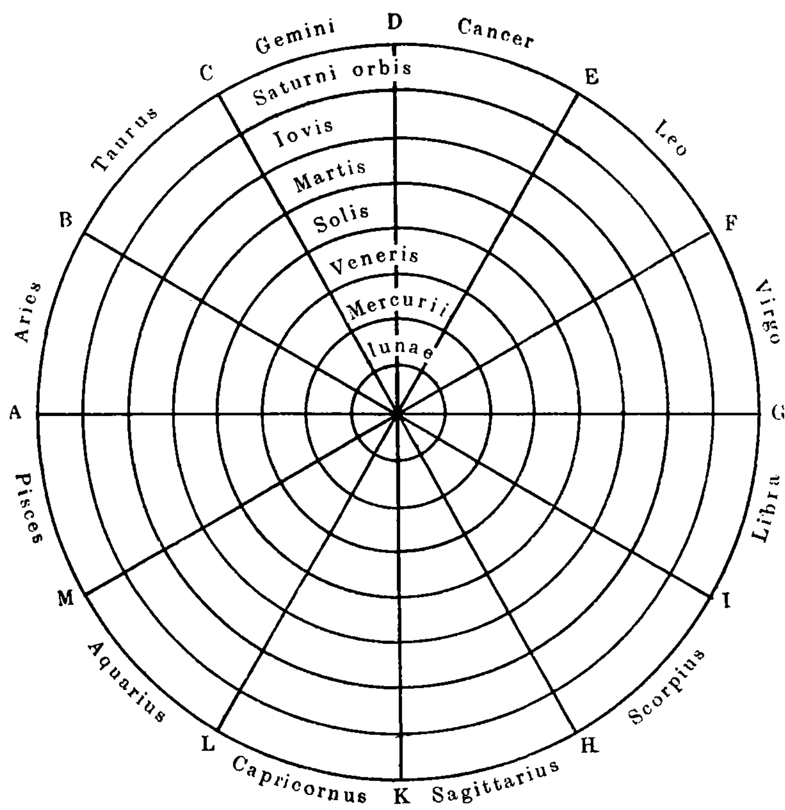
[**PDBC**] 1 sunt omnia **B** || 4 contuere **PBC** || 5 te *om.* **D** || 9 his **DBC** | quas] quam **B'** || 20 est *om.* **C** | deus est **B** || 21 regit *om.* **P'** || 23 ille *om.* **B**, *post* princeps *collocat* **D** || 25 nam] nam quoniam *corr.* namque **B** || 27 alicunde **P** || 28 habent **B** || 29 sese] de se **PB**, se **C** || 29 deseritur – numquam *om.* **P'** || 32 origo est **B** | ex] e **B**, et **C**

autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset id prin-
cipium quod gigneretur aliunde. quod si numquam oritur,
ne occidit quidem umquam. nam principium extinctum
nec ipsum ab alio renascetur nec ex se aliud creabit, si
quidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit ut motus 5
principium ex eo sit quod ipsum a se movetur, id autem
nec nasci potest nec mori, vel concidat omne caelum om-
nisque natura consistat necesse est nec vim ullam nan-
ciscatur qua a primo impulsa moveatur.

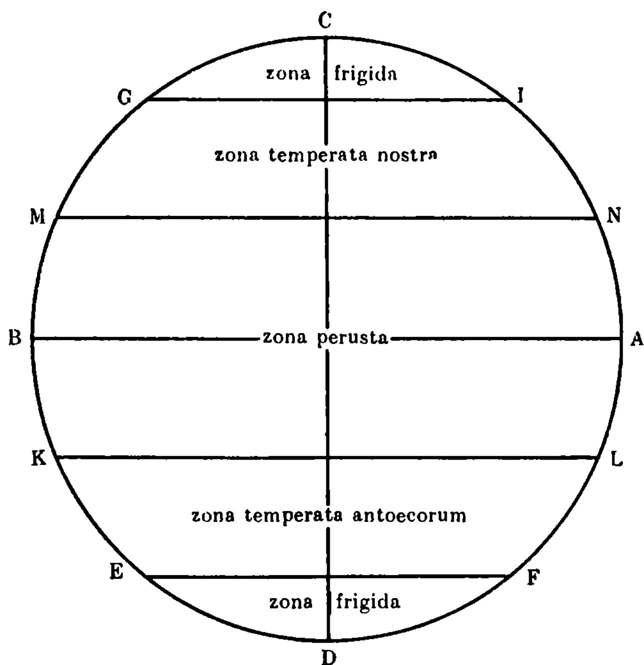
Cum pateat igitur aeternum id esse quod a se ipso mo- 9
veatur, quis est qui hanc naturam animis esse tributam
neget? inanimum est enim omne quod pulsu agitatur ex-
terno, quod autem est animal id motu cietur interiore et
suo, nam haec est propria natura animi atque vis. quae
si est una ex omnibus quae sese moveat, neque nata certe
est et aeterna est. hanc tu exerce optimis in rebus. sunt 2
autem optimae curae de salute patriae, quibus agitatus
et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum
suam pervolabit; idque ocius faciet si iam tum cum erit
inclusus in corpore, eminebit foras et ea quae extra erunt
contemplans quam maxime se a corpore abstrahet. nam- 3
que eorum animi qui se corporis voluptatibus dediderunt
earumque se quasi ministros praebuerunt impulsuque libi-
dinum voluptatibus oboedientium deorum et hominum
iura violarunt, corporibus elapsi circum terram ipsam
volutantur nec hunc in locum nisi multis exagitati sae-
culis revertuntur.'

Ille discessit, ego somno solutus sum.

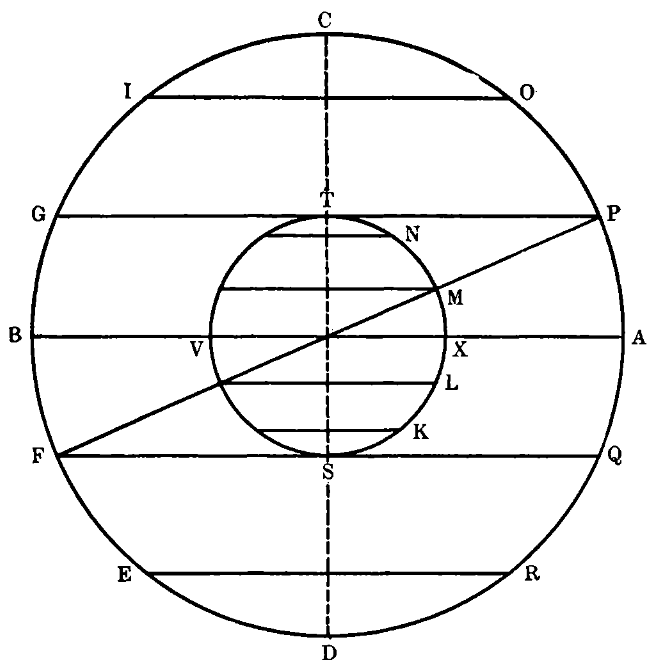
[**PDBC**] **2** aliounde **D** || **3** ne] neo **PDC** | ne umquam quidem occidit **B** || **4** ab alia re nascetur **BC**, ab alio nascetur **D'** | aliud] aliquid **D**, aliud aliquid **B** || **8** natura et consistat *libri* || **9** impulsu **PBC** || **20** inclusus in carcere vel in corpore **D** || **25** violaverunt **DBC**

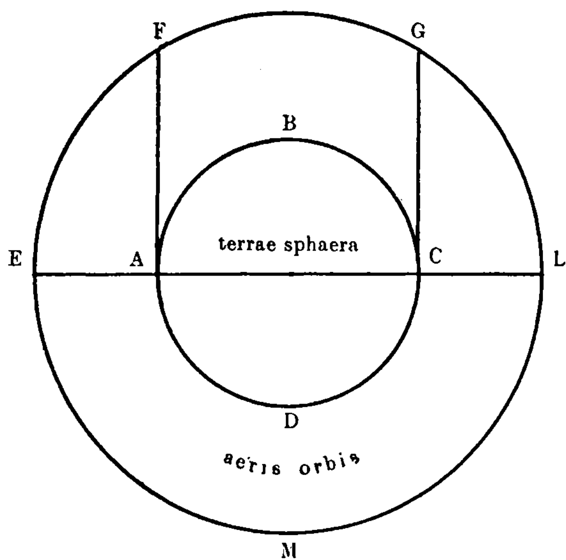
ad Comm. in Som. Scip. 1. 21, 3ss.

ad Comm. in Som. Scip. 2. 5, 13ss. et 6, 2ss.

ad Comm. in Som. Scip. 2. 7, 4ss.

ad Comm. in Som. Scip. 1. 22, 11 ss.

INDEX SCRIPTORVM A MACROBIO LAVDATORVM

ADDENDA INDICI SCRIPTORVM

INDEX RERVM

(Locorum notas quibus nullae praefixae sunt litterulae ad Saturnaliorum libros referas velim: ceterum S. notat Saturnalia, C. Commentarium, Som. Somnium Scipionis)

ADDENDA INDICI RERVM

AD SOMNIVM SCIPIONIS SVPPLEMENTVM CRITICVM

I Somnii verba his Commentarii locis laudantur

156, 13 ostendebat – 14 loco: 1. 4, 5
156, 26 nam – 157, 2 effugeris: 1. 5, 2
157, 5 sed quo – 12 revertuntur: 1. 8, 1, cf. 1. 8, 12–13; 9, 1
sed quo – 8 fruantur: 1. 4, 4
157, 12 hinc profecti huc revertuntur: 1. 12, 3
157, 12 hic ego – 15 arbitraremur: 1. 10, 1
157, 15 immo – 18 mors est: 1. 10, 6
157, 16 qui – 17 evolaverunt: 1. 11, 3
157, 21 quaeso – 158, 7 videamini: 1. 13, 3–4
157, 25 nisi – 27 potest: 1. 13, 19 *nonnullis tamen omissis*
157, 27 homines – 158, 3 mirabili: 1. 14, 1
157, 29 hisque – 158, 1 ignibus: 1. 14, 4 et 16 et 18
158, 1 quae – vocatis: 1. 14, 18 et 21
158, 3 divinis animatae mentibus: 1. 14, 9 et 18
158, 4 retinendus – 5 corporis: 1. 14, 4
158, 7 sed sic – 12 quem vides: 1. 4, 4
158, 12 erat – 16 videbantur: 1. 4, 5
158, 12 erat – 14 nuncupatis: 1. 15, 1
158, 14 ex quo – 20 vincebant: 1. 16, 1
158, 16 erant – 17 vidimus: 1. 16, 7
quas – 17 vidimus: 1. 16, 3
158, 17 et eae – 18 suspicati sumus: 1. 16, 8
158, 19 stellarum – 20 vincebant: 1. 16, 8
158, 25 novem – 159, 14 pondera: 1. 17, 2–4
158, 25 novem – globis: 1. 14, 24
158, 27 arcens – 28 ceteros: 1. 17, 13; 2. 4, 8
158, 28 in quo – 29 sempiterni: 1. 17, 17
158, 30 qui – caelum: 1. 17, 6
159, 1 quam – nominant: 1. 19, 18
159, 3 ille – Iovis: 1. 19, 18
159, 4 quem – dicitis: 1. 19, 18
159, 4 deinde – 5 obtinet: 1. 19, 14
159, 5 dux – 6 temperatio: 1. 20, 1; 2. 3, 3
159, 5 dux – 6 reliquorum: 1. 20, 4–5
159, 9 in infimoque – accensa: 1. 19, 14
159, 10 infra – 11 datos: 1. 21, 34
159, 12 nam – 14 pondera: 1. 22, 1 (*partim et* 1. 22, 3 et 4)

159, 15 quid hic – 32 locum: 2. 1, 2–3
159, 15 quid hic – 19 efficitur: 2. 2, 21
159, 16 qui complet – 17 sonus: 2. 4, 15
159, 17 intervallis – 19 distinctis: 2. 3, 12 et 16
159, 22 et natura – 26 infimus: 2. 4, 1
159, 25 acute – 26 infimus: 2. 4, 4
159, 28 illi – 30 nodus est: 2. 4, 9
160, 16 vides – 161, 2 parvus vides: 2. 5, 1–3
160, 16 in ipsis – 17 interiectas: 2. 5, 29
160, 18 interruptos – 19 possit: 2. 5, 31
160, 20 partim obliquos – 21 vobis: 2. 5, 32
160, 22 terram – 23 cingulis: 2. 5, 28
160, 23 e quibus – 25 vides: 2. 7, 7
160, 25 medium – 26 torreri: 2. 7, 8
160, 27 quorum – 28 vestigia: 2. 5, 35
160, 30 omnis – 32 mari: 2. 5, 6, cf. 2. 9, 6
161, 1 qui – 2 vides: 2. 9, 9
161, 10 quin – 15 possumus: 2. 10, 1
161, 18 praesertim – 32 conversam: 2. 11, 1–3
162, 16 tu vero – 25 movet: 2. 12, 1
162, 25 nam quod – 163, 16 aeterna est: 2. 13, 1–5
163, 16 hanc – 27 revertuntur: 2. 17, 2–3
163, 16 sunt – 19 pervolabit: 2. 17, 10
163, 19 idque – 21 abstrahet: 2. 17, 11

II Variarum lectionum ad Somnium Scipionis spicilegium

[In notis meis *l. a.* significat 'libri aliquot a Zieglero adhibiti'.]

155, 1 consule] consuli *coni. Sigonius*
155, 9 ipse recreor] ipso recreor *l. a.*, recreor ipso *V Ziegleri*
155, 15 noctem prod.] prod. noctem *V Ziegleri*
156, 1 de via] de via fessum *Zieglerus ex libris recentioribus*
156, 2 hic mihi] hic ergo mihi *l. a.*
156, 3 fere] saepe *l. a.*
156, 10 trade memoriae] memoriae trade *l. a.*
156, 17 a nobis hereditarium] hereditarium a nobis *l. a.*
156, 24 ingenii consiliique tui] ingeniique tui consiliique *Zieglerus ex Bambergensi libro, qui tamen sescenties verborum ordinem solus corrumpit*
157, 6 conservaverint] conservarint **SEDP** *ad 1. 4, 4;* **SEDPB** *ad 1. 8, 1*
157, 11 harum] earum *1. 8, 1, sed* harum *1. 9, 1*
157, 12 conservatores] servatores *1. 8, 1; 1. 9, 1, vereor ne recte*
157, 13 tam] tamen **PBC** *ad 1. 10, 1, ubi meliores libri* **SED** tam *habent*
157, 17 dicitur vita] dicitur esse vita *1. 10, 6* (dicitur vita esse **C**)
157, 18 aspicias] aspicis *coni. Heinrich eleganter*

157, 25 cum *om. l. a.*
is] hic *1. 13, 3*
157, 28 hoc templo] templo hoc *1. 13, 4; 1. 14, 1*
hisque] iisque *A Ziegleri*
158, 3 circulos] circos *1. 13, 4; 1. 14, 1*
158, 4 animus est] est animus *l. a.*
158, 6 humanum *om. 1, 13, 4*
158, 11 vixerunt] vixere *1. 4, 4*
158, 13 circus] circulus **SePD¹BC** *ad 1. 4, 5;* **P** *ad 1. 15, 1*
158, 15 omnia mihi] mihi omnia **SEPDC** *ad 1. 16, 1;* **D** *ad 1. 16, 2*
cetera *om. omnes mei ad 1. 4, 5 (non 1. 14, 25; errat Zieglerus), sed habent ad 1. 16, 1*
158, 19 citima terris] citima a terris *coni. I. F. Gronov*
158, 21 iam] iam vero *l. a.*
158, 29 cui] huic *1. 17, 2*
159, 4 deinde de septem mediam] deinde subter mediam *omnes mei et Ziegleri hoc loco; ad 1. 17, 3* **SED** *habent* deinde de septem mediam, **P** *habet* deinde septem mediam, **C** *habet* deinde subter mediam, *Bambergensis libri testimonio caremus; ad 1. 19, 14* **E** *habet* deinde de septem mediam, **SC** *habent* deinde septem mediam, *librorum* **PDB** *testimonio caremus. conferendi sunt hi Macrobiani loci: 1. 19, 1 ,,dissentire a Platone Cicero videri potest, cum hic solis sphaeram quartam de septem, id est in medio locatam dicat . . .''; 1. 19, 3 ,,a Saturni sphaera, quae est prima de septem . . .''; 1. 19, 14 ,,sed his hoc adiciendum est, cur Cicero, cum quartum de septem solem velit, . . . non abrupte medium solem sed fere medium dixerit.'' haec dico caprimulgi cuiusdam gratia, qui* subter *quasi lectionem difficiliorem defendebat*
159, 9 in *om.* **SPC** *ad 1. 17, 3 et* **E** *ad 1. 19, 14*
159, 10 iam] eam *1. 17, 4; cf. 1. 21, 34 ,,quod autem ait nihil infra lunam esse divinum . . .'', unde vides Macrobium* eam *legisse*
159, 17 coniunctus] disiunctus *2. 1, 2; 2, 22; 3, 12; 3, 16*
159, 18 parte] partium *l. a.*
159, 25 acute et excitato] acute excitato *2. 1, 3; 4, 1; 4, 4;* acuto et excitato *l. a.*
una] *sic omnes mei ad 2. 1, 3; cf. 2. 4, 7 ,,ut causa sit terrae in una sede semper haerendi'', ubi* ima **BC**, *codices minoris pretii*
159, 27 medium mundi] mundi medium *2. 1, 3*
159, 28 duorum] modorum **P** *ad 2. 1, 3, sed* duorum *omnes mei ad 2. 4, 9*
160, 3 praecipitat] praecipitatur *l. a.*
160, 15 consequi gloriam] gloriam consequi *l. a.*
160, 16 angustis in locis] angustis locis *2. 5, 1*
160, 18 incolant] *sic* **SPBC** *ad 2. 5, 1, ubi* incolunt **ED**

160, 23 et] atque *2. 5, 28, sed* et *2. 5, 2*
160, 28 vestrum] nostrum **PC** *ad 2. 5, 3*
160, 31 angusta] angustata **PBC** *(foede erravi)*, angusta **D** *et sic omnes mei ad 2. 5, 3 et 2. 9, 8*
insula est] est insula *2. 5, 3 et 6; 2. 9, 6 bis*
161, 1 quem] quod **EDC** *ad 2. 5, 6*
161, 10 illa *om. 2. 10, 1*
161, 11 a patribus acceptas] acceptas a patribus *2. 10, 1*
161, 19 nostrum] vestrum *l. a.*
161, 21 reditu] reditum *l. a.*
161, 22 cum autem] re ipsa autem cum *2. 11, 2*
161, 26 hominibus] omnibus *l. a. satis putide*
161, 28 quandoque] si quando *l. a.*
161, 30 principium] idem principium *2. 11, 3*
161, 31 cuius] *hic errare videtur Zieglerus, nam haec lectio et in Parisino 6371 reperitur.* cuius *et omnes mei ad 2. 11, 3*
162, 5 dedideris] dederis *l. a.*
162, 8 sed] si *coni. Wagenvoortius acute*
162, 23 ille *om. aliquot Ziegleri*, ipse *alii*
mundum] mundus *l. a.*
ex *om. 2. 12, 1; 12, 12*
162, 24 mortalem] mortalis *l. a.*
162, 29 sese movet] se ipsum movet *2. 13, 1, et cf. Tusc. Disp. 1, 53*
162, 31 principio] principii *2. 13, 2 et Tusc. 1, 53*
162, 32 ex] e *2. 13, 2 et Tusc. 1. 53*
163, 2 numquam] non *libri plerique ad 2. 13, 3, sed* numquam **S**[1]**E**[1], *optimae notae libri*
163, 10 a se ipso moveatur] ipsum se moveat *2. 13, 5;* se ipsum moveat *Tusc. 1, 54*
163, 13 animal] anima *l. a. et Parisinus 6371, quod non dispexeram; ad 2. 13, 5 vero omnes mei habent* anima
163, 15 sese] se ipsa *2. 13, 5*
163, 16 optimis in rebus] in optimis rebus *l. a.*